

ŽIVOT A DIELO SZYMONA BUDNÉHO

MATEJ HORŇÁK

MASARYKOVA UNIVERZITA, FILOSOFICKÁ FAKULTA, HISTORICKÝ ÚSTAV
MASARYK UNIVERSITY, FACULTY OF ARTS, DEPARTMENT OF HISTORY

THE LIFE AND WORKS OF SZYMON BUDNY

Abstract: The main subject of this thesis is the sixteenth century person of Szymon Budny, Polish translator, theologian and member of the nontrinitarian Ecclesia Minor. The goal of the thesis is to present the life story, literary works, and biblical translations of this relatively unknown character living in the tumultuous period in the Polish and Lithuanian history. A significant portion of the research is dedicated to the evolution and progress of the subject's religious beliefs as shown on his major publications that include theological treatises as well as translations of the Bible. The conflicts and division inside the Ecclesia Minor on the subject of Christian's obligations towards the State, whether it is acceptable to serve in the government or the opinions about death penalty or use of violence are also put under an evaluation and explained in relation to his overall thought.

Keywords: Szymon Budny; Ecclesia Minor; State, Polish; Lithuanian

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 93, 2022, No. 3 - 4, Number of Article 1, p. 228 – 288.

DOI: 10.14712/12117617.93.3-4.1

1 ÚVOD

Táto práca si kladie za cieľ predstaviť významnú, no u nás pomerne neznámu osobnosť poľskej reformácie v 16. storočí a člena náboženského hnutia *Bracia Polscy*, Szymona Budného. Berúc v úvahu šírku autorského diela Budného, v práci bude venovaná pozornosť len vybraným dielam a formujúcim momentom v živote autora. Szymon Budny, sprvu prívrženec reformácie helvétskej orientácie, pôsobil najmä medzi ruténskym pravoslávnyim obyvateľstvom územia dnešného Bieloruska. Stal sa veľkým odporcom ortodoxného trinitárskeho učenia katolíckej, pravoslávnej, tak aj reformovanej cirkvi a zasvätil zvyšok života boju za šírenie netrinitársky ponímaného kresťanstva. V tejto práci nazrieme do významných medzníkov Budného života, ktoré formovali jeho náboženské presvedčenie a názory. V prvotných kapitolách sa budeme tiež venovať otázke Budného národnostnej príslušnosti a otázke jazyka v jeho tvorbe. Významné miesto v práci zaujme jeho prvé dielo, ktoré sa nám zachovalo do súčasnosti, a to autorov tzv. *Niešwiežský Katechizmus*, ktorý slúžil ako pokus sprostredkovať reformovaný

pohľad na otázky viery ruténskeho obyvateľstvu, ktoré vyznávalo pravoslávnu vieru. Dielo je významné v Budného tvorbe, nakoľko ide o jediné dielo, ktoré nebolo napísané v jazyku poľskom, ale ruténskom alebo východoslovanskom. Hoci *Katechizmus* je napísaný ešte vo fáze Budného života, kedy bol stále vyznávačom a spriaznencom reformácie, predsa sa len v ňom objavujú prvé náznaky nesúhlasu s Kalvínovým učením a náklonnosť k nonkonformným predstavám. Z tohto dôvodu je rozbor diela začlenený v tejto práci, aby si čitateľ dokázal vytvoriť predstavu o Budnom pred konverziou na netrinitársku formu kresťanstva. V ďalšej prechodnej kapitole bude predstavený list, adresovaný Heinrichovi Bullingerovi, švajčiarskemu reformátorovi, ktorý symbolizuje bod prechodu Budného k *Braciam Polscy*, unitárskemu hnutiu, aktívnemu v 16. a 17. storočí na území dnešného Poľska, Litvy a Bieloruska. Najvýznamnejšiu časť práce zaberie predstavenie biblických prekladov Budného, v ktorých prezentuje svoje teologické názory a domnienky o zmenách v biblických textoch, ktoré mali vykonať pisári a heretici v antických časoch. Autorove úvahy o Biblii a jej preklade budú predstavené a rozobraté v texte práce. Práca si kladie za cieľ predstaviť širokú škálu Budného mnohorakej tvorby. V texte práce nie sú, až na zmienky o nich, nijako rozoberané z pochopiteľných dôvodov, nezachované práce poľského prekladateľa, medzi ktoré patria diela, ako *О святомъ крещеніи*, *О вечерніи Сына Божего*, atď. Zámerom práce je tiež zachytiť, popísať a čitateľovi predstaviť konflikty, ktoré mal Budny s inými členmi v rámci organizácie *bratov*. Otázky rozdeľujúce spoločenstvo ohľadom práva kresťana zastávať úrad, povinnosti voči štátu a panovníkovi či účasti vo vojne, postavili Budného na stranu konzervatívcov, zastávajúcich doterajší prístup kresťanov k týmto problémom. Najvýznamnejším dielom, v ktorom obhajuje všetky hore spomínané veci, je Budného *O urzędzie miecza używajacem*, ktoré mu časom spoločne s jeho nonadorantizmom vyslúžili exkomunikáciu. V tejto práci sa pokúsime nazrieť na postupný vývin náboženských predstáv Budného, tak ako sú prezentované v jeho *Katechizme* a neskorších prekladoch Biblie (1572, 1574 a 1589 s hlavným dôrazom na preklad z roku 1574, ktorý možno považovať za najreprezentatívnejší) a Budného doplňujúcich komentároch. Politické názory budú predstavené v kapitole venujúcej sa jeho neskoršiemu dielu *O urzędzie miecza używajacem*.

V práci budeme čerpať informácie primárne z autorových dobových diel, najmä z *Katechizmu*, ktorý poslúži na predstavenie náboženských predstáv Budného v jeho kalvínskom období, biblických prekladov a diela *O urzędzie miecza używajacem*. Okrem toho sú významným zdrojom poznatkov štúdie a monografie zaoberajúce sa najmä osobnosťou Szymona Budného. Za zmienku stoja Jan Kamieniecki a jeho *Szymon Budny: zapomniana postać polskiej*

reformacii, ktorého kniha je zameraná predovšetkým na dielo poľského teológa z lingvistického hľadiska a sústredí sa na jeho jazykovú stránku. Táto monografia silne ovplyvnila zameranie tejto práce v jej smerovaní. Je nemožné sa venovať Budnému bez toho, aby sme prehliadli jazykovú stránku jeho diel a jeho názory v oblasti prekladu a biblických jazykov. Ďalšie významné dielo, z ktorého naša práca čerpá, je dielo súčasného nemeckého bádateľa Stefana Fleischmanna, ktorý je autorom knihy *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait des polnisch-weißrussischen Humanisten und Unitariers (ca. 1530 – 1593)*. Ako napovedá už jej názov, Budného predovšetkým poníma Fleischmann ako teológa a venuje sa jeho teológii ako primárnemu predmetu tejto publikácie. Ďalšie publikácie, ktoré boli použité pri skúmaní sú diela starších bádateľov z prvej polovice 20. storočia, ktoré napriek svojmu veku odolali testu času a zostávajú stále aktuálne. Ide o knihy Stanisława Kota a Henryka Merczynga, konkrétne *Szymon Budny: Der größte Häretiker Litauens im 16. Jahrhundert* a *Ideologja polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arjanami* prvého menovaného. V prípade druhého autora ide o dielo *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*. Pri zostavovaní tejto práce bolo prihliadané aj na existenciu bieloruských prác o Szymonovi Budnom. Je nutné poznamenať, že bieloruskí autori sú najviac previnilí z nacionalistického, revizionistického vykresľovania Budného ako bieloruského národného dejateľa, a preto v tejto práci nebude zohľadnený príliš veľký zreteľ na ich práce. Pre hlbšie poznanie antitrinitárskeho hnutia a jeho pôvodu poslúžila najviac monumentálna práca amerického unitárskeho teológa Earl Morse Wilbura s titulom *History of Unitarianism: Socinianism and its Antecedents*. Treba podotknúť, že zmyslom práce nie je hlbšie predstaviť čitateľovi históriu, vznik a teológiu tohto hnutia, ale osobnosť Szymona Budného, a preto historické udalosti, ktoré sa netýkajú priamo Budného života, nie sú v práci rozoberané.

Prezentované názory v sporných oblastiach teológie, lingvistiky a biblistiky, najmä v kapitole venujúcej sa rozboru biblických prekladov a Budného komentárov nie sú pokusom o interpretáciu jednotlivých popisovaných problémov, ale snahou o predstavenie Budného názorov vo veci existujúcich biblických prekladov, ktoré Budny považuje za porušené heretikmi alebo zle pochopené, a tak nesprávne preložené. Túto prácu nemožno chápať ako dielo teológa či lingvistu, ktorý sa pokúša rozobrať Budného pokusy o čo najvernejší preklad Biblie, analyzujúc voľbu jeho slov pri adaptácii Písma na slovenské jazykové prostredie. Nutnosťou je predstaviť Budného zmýšľanie v rovine teologickej a prekladateľskej, a to vo forme jeho prekladov, keďže bez nazretia na ne je naše chápanie jeho teológie neúplné a nie je možné tak celkom úplne pochopiť jeho zmýšľanie aj v iných oblastiach jeho pôsobenia. Sled historických udalostí, ktoré sprevádzajú Budného život sa

nám potom môže zdať nejasný, rovnako ako jeho kontroverzné názory v rámci unitárskeho spoločenstva.

Životný príbeh Szymona Budného je zasadený do 16. storočia, obdobia, ktoré možno označiť za zlatú éru Poľska. Významnou udalosťou Budného života je formálne zjednotenie Poľska a Litvy do jedného, spoločného štátu, Republiky oboch národov 1. 7. 1569 aktom Lublinskej únie. Touto udalosťou sa hlbšie prepojili dva štátne celky, ktoré boli dovtedy zjednotené personálnou úniou započatou v roku 1386 po sobáši litovského kniežaťa Jogaily s Jadwigou Jagieľňonskou a jeho následnej korunovácii za poľského kráľa Władysława II. Jogajla.

Ďalšie významné udalosti na poli náboženskom sa stali Sandomierská dohoda a Varšavská konfederácia. Prvá z menovaných, Sandomierská dohoda, bola podpísaná 14. 4. 1570 viacerými protestantskými reformačnými skupinami po viacerých neúspešných pokusoch. Pri podpise si jednotlivé cirkvi a spoločenstvá sľúbili vzájomnú podporu, spoluprácu a právo účasti na cirkevných synodách. *Bracia Polscy (Ecclesia minor)*, ariánske krídlo, odštiepené od trinitárskej reformovanej cirkvi v roku 1562, však nebolo signatárom dohody. Následná Varšavská konfederácia, podpísaná sejmom 28. 1. 1573, darovala náboženské slobody, resp. ich potvrdila náboženským skupinám pôsobiacim v oboch štátoch v snahe zjednotiť občanov krajiny po smrti kráľa Zygmunta II Augusta.

Len vďaka atmosfére tolerancii bolo možné viesť debaty a rozvíjať myšlienky, ktoré by v iných krajinách Európy vyslúžili svojim nositeľom žalár alebo smrť. Je to práve tento duch, duch náboženskej slobody a reformácie, ktorý dovolil Szymonovi Budnému šíriť svoje kontroverzné, poburujúce, k úvahe podnecujúce myšlienky nielen s povolením svetskej moci, ale dokonca podporou šľachty.

2 BUDNÉHO MLADOSŤ A KALVÍNSKA FÁZA

O Budného pôvode máme veľmi málo poznatkov. Kde a kedy sa narodil nám nie je známe, hoci sa predpokladá, že sa tak stalo okolo roku 1530.¹ Táto domnienka vychádza zo zmienky o istom *Simon Alberti de Budy dioc. Plocensis 1 gr.s.*, ktorú nachádzame v súpise študentov krakovskej akadémie, datovanému k 19. 10. 1544.² V minulosti existovali taktiež dohady, že by Budny mohol navštevovať školu v Kráľovci alebo Janove. Podľa Stefana Fleischmanna nie sú tieto dohady ničím podložené a vychádzajú len z faktu, že Budny bol veľkým znalcom vtedajšieho duchovného života v Európe.³ Pliss považuje vzdelanie, ktoré Budny dostal v aka-

¹ KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker Litauens im 16. Jahrhundert*, Köln: Hermann Böhlau, 1956, s. 65.

² CHMIEL, Adam (Ed.). *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis: 2. Ab anno 1490 ad annum 1551.*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1892, s. 392.

³ FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait des polnisch-weißrussischen Humanisten*

démii za hlavný impulz pre náklonnosť voči dišputám a racionalizmu, vlastnosť tak charakteristickú pre Budného osobnosť. Na tomto mieste sa podľa neho tiež zoznámil s myšlienkami Luthera a Kalvína a osciloval medzi luteranizmom a kalvinizmom.⁴ Počas štúdií sa mohol zoznámiť s viacerými neskoršími náboženskými dejateľmi, napr. Piotrom z Goniądza, Grzegorzem Pawłem, Danielom Bielińskim, Georgom Schomannom a ďalšími.⁵

Určenie národnostnej príslušnosti Budného je komplikovaná úloha. V predhovore k jeho prvému vydaniu poľského prekladu Nového zákona v roku 1572 píše: „*Co się tknie Polaszczyny żebyć y o tem wiedziać, wiem iż naszym Polacy pospolicie oney krainy mowy w pisaniu używają, z ktorey kto rodem.*” V texte tiež zaznievajú označenia, ako „*ięzyk nasz*” alebo „*jako nasze Polskie*“. V predhovore k druhému vydaniu prekladu v roku 1574 hovorí: „*Umysł zaiste mój tylko ten był i jeszcze jest, żebym w tem chwale Bożej i zborowi jego, przynamniej między swego języka narodem posłużył, jakoby pismo święte właśnie, a bez ludzkich przysad (choć nie dwornemi słowy) brzmiało,*”⁶ čo by svedčilo o príslušnosti k poľskému národu. V tomto predhovore tiež označuje Ruténi za „*bracielej miłey z narodu ruskiego.*” Vo svojom liste Bullingerovi píše, že bol vychovaný vo viere katolíckej.⁷ Merczyng teda tvrdí, že Budného tvrdenia jasne vylučujú možnosť, že by bol Budný Ruténom, keďže katolicizmus nebol v dobe narodenia Budného medzi Ruténmi rozšírený.⁸ Ku katolicizmu sa začala obracať väčšia časť ruténskej šľachty až po protireformácii, kedy mnohí Ruténi, medzičasom prijavší kalvinizmus, sa nenavracali späť ku pravosláviu, ale ku katolicizmu. To viedlo aj k ich následnej

und Unitariers (ca. 1530 – 1593). Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 2006, s. 88.

⁴ „Отсюда онъ получилъ страстную наклонность къ диспутамъ, доктринерству и рационалистическому мышлению. Здѣсь же, въ Краковской академіи, вѣроятно, Симонъ Будный познакомился съ сочиненіями протестантскихъ реформаторовъ. Съ самага начала реформаціи, со времени выступленія Лютера съ протестомъ противъ римско-католической церкви въ Краковской академіи ходили по рукамъ всѣхъ образованныхъ людей сочиненія Лютера, Меланхтона, и др. Въ это время Симонъ Будный, вѣроятно, сталъ протестантомъ, колеблясь между кальвинизмомъ и лютеранствомъ. Здѣсь же, въ Краковѣ, Симонъ Будный познакомился, вѣроятно, съ тѣмъ кружкомъ, въ которомъ впервые въ Польшѣ возникаютъ антитринитаріанскія мнѣнія.” ПЛИСС, Владимир. *Симонъ Будный и его сектантская и литературная дѣятельность въ Западной Руси*, Христіанское Чтеніе 9, 1914, s. 1146-1168, tu s. 1150.

⁵ KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker*, s. 65.

⁶ BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk: *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1913, s. 136.

⁷ Nos vero utpote in contraria nati atque adeo educati in ipso quidem praedicationis nostrae initio partim quidem eam ipsam controversiam non tauti, pro qua digladiari necesse sit, aestimavimus, partim vero illam opinionem tuebamur. BUDNY, Szymon. *Szymon Budny an Heinrich Bullinger*, Kłeck, 18. April. In: WOTSCHKE, Theodor (Ed.). *Der Briefwechsel Schweizer mit den Polen. Archiv für Reformationsgeschichte. Ergänzungsband 3.* Leipzig: M. Heinsius, 1908, s. 174.

⁸ MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 8.

polonizácii, ktorá započala prijatím protestantskej viery.⁹ Táto skutočnosť robí veľmi nepravdepodobným, že by bol Budny ruténskeho pôvodu. Sandius ho označuje za Mazovčana.¹⁰ K jeho mazovskému pôvodu sa pozitívne vyjadruje aj Maria Kossowska, ktorá poukazuje na písanie slova „*Talent*“ v preklade Nového zákona z roku 1574 ako „*talant*“, čo je preferovaná forma v mazovskom dialekte.¹¹ Poľský historik Adolf Pawiński spomína osadu Budne v dnešnom Ostrołęckom okrese, nachádzajúcu sa neďaleko od obce Troszyn, ktorú vlastnil v roku 1582 istý Lukasz Budny.¹² Týmto je možné vzniesť otázku, či Budny nebol príbuzným tohto Budného, a teda šľachtického pôvodu. Merczyng považuje Budného za šľachtica. Podobný názor vyjadruje aj Wilbur, ktorý píše, že Budny sa narodil v roku 1533 do rodiny chudobného poľského šľachtica, hoci toto tvrdenie nepodopiera žiadnym dôkazom.¹³ Stanisław Kot taktiež tvrdí, že Budny bol Poliakom a vraví, že písal po ruténsky len preto, aby zabránil úplnej polonizácii litovskej šľachty, a zároveň tak dosiahol aj na tých, ktorí zostávali verní svojej reči.¹⁴

Niektorí bieloruskí akademici sa domnievajú spolu s historikmi minulých storočí, že Budny bol Rutén pochádzajúci z pravoslávnej rodiny.¹⁵ Takéto usudzovanie vyplýva z Budného pôsobenia na území dnešného Bieloruska a znalosti ruténskeho jazyka, v ktorom napísal svoje prvé dielo *O оправданіи грѣшнаго человека пред Богом*, ktoré sa však nezachovalo. Do dnešných čias sa zachovalo len jedno dielo,

⁹ FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 81.

¹⁰ SANDIUS, Christophorus. *Bibliotheca Antitritatorum*. Freistadii, 1684, s. 54. Sandius (12. 12. 1644, Königsberg – 30. 11. 1680 Amsterdam), vlastným menom Christoph Sand, v Holandsku známy ako Christof Van den Sand bol ariánsky autor, ktorý sa zaoberal publikáciou a prekladom sociinánskych prác, hoci sám nebol sociinám, o čom svedčia jeho debaty s poľskými sociinami Andrzejom Wiszowatym a Stanisławom Lubienieckim. Viď SZCZUCZKI, Lech. *The Spinozian Circle (Christopher Sandius Jr)*, *Przegląd Filozoficzno-Literacki (Philosophical/Literary Review)* 6, 3 – 4/2007, str. 289–311.

¹¹ KOSSOWSKA, Maria. *Biblia w języku polskim*, Tom 1, Poznań: Księgarnia Św. Wojciech, 1968, s. 257.

¹² PAWIŃSKI, Adolf. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, Tom V: *Mazowsze*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895, s. 390.

¹³ WILBUR, Earl Morse. *History of Unitarianism: Socinianism and its Antecedents*. Boston: Beacon Press, 1945, s. 369.

¹⁴ „Nachdem Budny das Weißrussische erlernt hatte, wollte er den litauischen Adel, der sich in dem Polonierungsprozess befand, veranlassen, seine Muttersprache nicht aufzugeben; offenbar versprach er sich davon eine stärkere Wirkung seiner an die Reußen gerichteten protestantischen Schriften.“ KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker*, s. 68.

¹⁵ Za zmienku stoja ЛАСТОЎСКИ, Вацлаў. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя*, Коўна: Друкарня Сакалоўскага і Лана, 1926, s. 388; ПАРЕЦКІЙ, Якаў Ільч. *Симон Будный передовой белорусский писатель XVI в.*, Минск: Издательство Белгосуниверситета 1961, s. 27; БОЛХОВИТЬИНОВ, Евгений. *Словарь исторической о бывших въ Россіи писателяхъ духовнаго чина*, Сергиев-Посад: Паломник, 2002, s. 275; KORMANOWA, Żanna. *Bracia Polscy 1560-1570*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1929, s. 32; SYROKOMLA, Władysław. *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVIII w.*, Tom 2. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1875, s. 232.

ktoré Budny napísal v tomto jazyku, a to tzv. *Nieświeżský Katechizmus*.¹⁶ Ďalšie diela, ktoré v iných textoch spomína Budny, *O святомъ крещеніи, O вечерніи Сына Божего*, možno nikdy nenapísal a boli iba plánom do budúcnosti, ktorý zostal nenaplnený. Najväčším súčasným zástancom Budného príslušnosti k Ruténom je Bielorus Ivan Vasilovič Saverčanka. Jeho hlavnými argumentmi sú fakt, že Budny napísal svoje prvé diela práve v ruténskom jazyku a používanie východoslovanskej slovnicej zásoby v jeho neskorších poľských textoch.¹⁷ Možnú zmienku o Budnom z Krakówskej akadémie vykladá tak, že *dioc. Plocensis* neznačí poľský Płock, ale bieloruský Połock. Poukazuje aj na množstvo obcí v Bielorusku, ktoré nesú názov Buda. Používanie poľštiny v neskoršej fáze pôsobenia vysvetľuje tak, že poľština bola prestížnym jazykom a používali ju aj dokonca odporcovia Poliakov. Vyjadrenie „*My Polaci*“, ktoré Merczyng považuje za jasný dôkaz autorovej príslušnosti ku poľskému národu, interpretuje ako vyjadrenie štátnej príslušnosti ku celku, ktorý vznikol po zjednotení Poľského kráľovstva a veľkokniežatstva Litovského v roku 1569.¹⁸ Naopak, za dôkaz proti jeho poľskosti považuje jeho slabú znalosť poľskej geografie. Saverčanka vychádza z Budného výroku „*z Litwy do Rakówa jakiegoś*“.¹⁹ Ruténsky pôvod Budného je dnes zastávaný primárne len bieloruskou akademickou obcou. Fleischmann sa vyjadruje, že je možné, že sa Budny považoval za v prvom rade Slovana.²⁰ Ako príklad uvádza Budného citát z predhovoru k prvému vydaniu prekladu Nového zákona: „*A przeczbychmy nie mieli u nich brać słow, ponieważesmy z nich poszli, y owszem nic inego iedno Słowianie ieste-*

¹⁶ *Катихисісь то ест наоука стародавняя хрїстіаньская ѿ свѣтого письма для простыхъ людей языка роуского, въ пытаниахъ и отказехъ събрана*. Merczyng spomína, že v roku 1913 existovali len tri známe výtlačky: 2 v Rusku (Moskva a Sankt Peterburg) a jeden v Rakúsko-Uhorsku, v kráľovskej knižnici. MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 12.

¹⁷ FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 83. Tento argument používa aj Pareckij. ПАРЕЦКИЙ, Якаў Ільіч. *Симон Будный, передовой белорусский писатель XVI в.*, s. 60. Treba poznamenať, že jeho ranné práce v ruténskom jazyku sú naopak posiate množstvom poľských slov. To si všíma aj E. F. Karskij, ktorý sa podobne snaží vykresliť Budného ako Ruténa/Bielorusa, no priznáva, že v texte *Katechizmu* je mnoho poľských slov. Pripisuje to však silnému vplyvu poľštiny na bieloruskom území. КАРСКИЙ, Евфимий Феодорович. Два памятника старого западнорусского наречия: 1) Лютеранский катехизис 1562 года и 2) Католический катехизис 1585 года. In: *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1962, s. 188–207.

¹⁸ Nie je jasné, odkiaľ má Merczyng tento výrok. Podľa Saverčanky ho Merczyng našiel v diele *O przedniejszych werzy chrystijańskiej artykulech*, hoci rovnako neponúka dôkaz o exaktnom mieste, kde sa tento citát má nachádzať. САВЕРЧАНКА, Иван Василевич. *Симон Будны — гуманіст і рэфарматар*, Минск: Універсітэцкае, 1993, s. 8.

¹⁹ BUDNY, Szymon. *O Urzędzię miecza używajęcem*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy Im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki, 1932, s. 180. Fleischmann považuje za veľmi nepravdepodobné, že by Budny nepoznal, kde sa nachádza Raków, centrum antitrinitárov vo vtedajšom Poľsku. Predpokladá skôr, že slovo „*jakiegoś*“ tu má význam pejoratívny, keďže v tomto diele atakuje postoj Rakóvčanov voči zastávaniu úradov, účasti vo vojne atď. FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 83.

²⁰ *Ibid* s. 85.

*smy? Aza lepiej inszy czynią, ktorzy swoią rzeczą wzgardziwszy, u Niemcow, albo u Włochow słow pożyczają? Jako na oko widzimy, iż niektorzy wolą świecznik zwać lichtarzem, tło pawiniemem, miłoserdzie iałmużną, etc.*²¹ Ako vidíme, lamentuje nad stavom slovanskej reči, v ktorej konštatuje, že hoci jestvujú výrazy pôvodné, nahrádzajú sa cudzími, a preto upadajú do zabudnutia. Ako zdroj tradičnej slovanskej slovnej zásoby vidí staré biblické preklady do cirkevnoslovanského jazyka. Poľštinu (a tým aj ostatné slovanské jazyky) považuje za prirodzeného pokračovateľa cirkevnej slovančiny, ktorú vysoko oceňuje.²² Natíska sa nám otázka, či je správne a vôbec dôležité pridelovať etnickú príslušnosť osobe, akou bol Budny, ktorý očividne pracoval z jeho pohľadu pre blaho všetkých Slovanov a vnímal jednotlivé slovanské národy ako časti jedného veľkého slovanského ľudu.²³ Sám sa označuje v predhovore k Biblii (1572) za Sarmáta a hovorí o zemi poľskej ako o Sarmácii.²⁴ Môžeme teda spoločne s Petrom Brockom konštatovať, že nemožno anachronicky použiť dnešné definície národností, najmä ak ide o jedná o osobu žijúcu v tak multietnickom prostredí, akým bola východná časť Republiky oboch národov v 16. storočí.²⁵

2.1 Budny a jazyk

Jazykové schopnosti Budného sú predmetom debaty. Je isté, že ovládal jazyk poľský (autor viacerých diel, napr. *O urządzie miecza używającym*), ruténsky (*Katechizmus*) a ako biblista a prekladateľ, ktorý pracoval s textami, či už v originálnych (Nový zákon v gréčtine či Starý zákon v hebrejčine), alebo autoritatívnych (latinská Vulgáta, grécka Septuaginta, cirkevnoslovanský preklad) jazykoch, ovládal tieto jazyky: latinský, grécky, hebrejský a cirkevnoslovanský. Viacerí bádatelia dopĺňajú ďalšie jazyky, ktoré mal Budny ovládať. Lastovski tvrdí, že Budny študoval

²¹ BUDNY, Szymon. *Biblia. To iest, księgi starego y nowego przymierza, znowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecskiego y Lacinńskiego, na Polski prełożone. Nieswież, 1572*, s. iv.

²² „*Za czym nasz ięzyk on przed laty tak zacny, że go y sam Papież zganić nie śmiał, barzo zchodzi, a Lacinia lub Włoczyna z Niemczyną moc u nas biorą, tak iż iuż u sądow ziemskich na poły po Lacinie, a u sądow mieyskich na poły po Niemiecku mowią.*“ Ibid.

²³ „*A tak się mi zda, że wsczytcy słowienińskiego naszego narodu ninieyszy i potomni Tłumacze, bądź Polacy, bądź Rusacy, Karwathowie i Czechowie...*“ Ibid. s. v.

²⁴ Ibid. s. iv. Hoci Sarmáci boli národom iránskeho pôvodu obývajúcim Pontskú step, označovanie sa za Sarmátov sa stalo populárnym v radoch poľsko-litovskej nobility v období Baroka. Tá sa považovala, narozdiel od bežného litovského a slovanského ľudu, za potomkov týchto nomádov. Z tohto pohľadu sa nám môže zdať, že Budny sa teda nepovažoval za Slovana v etnickom zmysle, ale v zmysle lingvistickom. Viď CHRZANOWSKI, Tadeusz. *Wędrówki po Sarmacji europejskiej: eseje o sztuce i kulturze staropolskiej*. Kraków: Znak, 1988, s. 7–29.

²⁵ „*For he lived in a prenatal age; it is anachronistic to impose here the more rigid nationalist perceptions of a later period.*“ BROCK, Peter. Controversy over the Sword in the Brethren Church of the Polish Commonwealth as Perceived by Szymon Budny (1583). In: *The Polish Review*, 2000, roč. 45, č. 4, s. 387–400, tu s. 388.

v Taliansku a vo švajčiarskom Bazileji, a teda ovládal taliančinu, hoci neexistujú dôkazy o zahraničných štúdiách Budného. Takisto na základe častého používania čechizmov usudzuje, že hovoril aj po česky.²⁶ Časté používanie čechizmov však nemusí znamenať nutnú znalosť českého jazyka, keďže používanie takýchto výrazov bolo bežnou praxou poľských autorov týchto čias.²⁷ Ak by bol učeň spomínaný v matrike krakóvskej akadémie a neskorší autor viacerých biblických prekladov a polemických diel tá istá osoba, dalo by sa vysvetliť, kde nadobudol Budny svoje jazykové schopnosti. Jeho učiteľmi mohli byť Pier Illicino (latinský a grécky jazyk) a Francesco Stancaró (hebrejčina).²⁸ Mohol sa tiež zúčastňovať prednášok komparatistiky gramatík biblických jazykov Jana z Trczian.²⁹

Prvá zmienka o Budnom v spojení s jeho náboženským pôsobením sa nám dostáva zo dňa 11. 1. 1558, kedy sa zúčastnil prvého zasadnutia rady starších zboru. Podľa *Aktów to jest spraw zboru krześcianskiego w Wilnie roku 1559, „Tego dnia Simon [Zacyusz] kaznodzieja zboru w Litwie i na Podlasiu, ku Ewangieliej Pana Chrystusowej odrodzonego, superintendent, uczyniwszy rzecz do Zboru o pożytku katechizmu postanowił Simona Budnego katechistą ze Zwoleniem starszej braciej.“*³⁰ Ak vezmeme do úvahy zvyk dávať úrad katechéta mužom vo veku 20 až 25 rokov, môžeme odhadnúť dátum narodenia Budného okolo roku 1535. Nie je známe, koľko pôsobil vo Vilniuse, ale je pravdepodobné, že nie dlho. Začiatok jeho tamojšieho pôsobenia sa odhaduje na koniec roku 1557 alebo začiatok nasledujúceho roku. Henryk Merczyng predpokladá, že následne už v roku 1559 alebo 1560 zaujal miesto ako kazateľ v Klecku³¹ na pôde magnátskeho rodu Radziwiłłov. Keďže Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, prezývaný Czarny, bol veľkým mecenášom a vyznávačom reformovaného učenia, založil na svojom panstve v Nieświeżi³² tlačiareň, aby sa protestantské učenie mohlo šíriť medzi tamojším východoslovanským ruténským obyvateľstvom vyznávajúcim pravoslávnu vieru.

Ako kazateľ zažíval Budny úspechy, osvojil si miestny jazyk a slúžil tvárou tvár otočený k ľudu. V Klecku uzrelo svetlo sveta Budného prvé literárne dielo, už

²⁶ ЛАСТОЎСКИ, Вацлаў. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, s. 388.

²⁷ KLEMENSIEWICZ, Zenon. *História języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, s. 337.

²⁸ KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker*, s. 65.

²⁹ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać polskiej reformacji*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, s. 12.

³⁰ MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 10.

³¹ Dnes sa toto mesto nachádza v Minskej oblasti v Bielorusku.

³² Днесьні Нясвіж (bl.) / Нёсвиж (ru.) v Minskej oblasti, vzdialený približne 115 km od hlavného mesta Minska.

spomínané *O оправданіи грѣшнаго человека пред Богом*.³³ Neexistencia exemplárov tohto traktátu nám nedovoľuje sa hlbšie zaoberať jeho bližším obsahom, a preto musíme čerpať naše informácie o Budného náboženskom presvedčení v tom čase z jeho *Katechizmu Nieświeżského*.

2.2 Nieświeżský *Katechizmus*

V tomto diele ukazuje autor svoje teologické názory, ktoré sú v tejto dobe ešte stále v rámci kalvínskej ortodoxie, hoci miestami už naznačuje jeho nespokojnosť s viacerými aspektami protestantizmu, najmä krstom detí. Neskoršie ariánske presvedčenie o nepravosti učenia o Sv. Trojici, večnom pred jestvovaní Krista v *Katechizme* ešte nenájdeme.³⁴ *Katechizmus* je venovaný ruténskemu ľudu a je napísaný v jemu zrozumiteľnom, cirkevnoslovanskom jazyku so silným vplyvom miestnej reči. Kniha je venovaná pánom Radziwiłłom, Mikołajovi Czarnému aj Mikołajovi Rudému, predstaviteľom dvoch rodových línií, nieświeżskej a biržanskej. Venovanie a úvod, datovaný k 19. 6. 1562, je podpísaný Budným a dvoma ďalšími mužmi. Tým prvým je Mateusz Kawieczynski, správca radziwiłłovského panstva v Nieświeži a druhou osobou je Wawrzyniec Krzyskowski, kazateľ nieświeżský. Hoci podpisy troch mužov by mohli naznačovať, že dielo je výsledkom spolupráce, druhý predhovor, napísaný o 9 dní skôr (10. 6. 1562), naznačuje, že autorom je iba jeden človek. V tomto predhovore sa autor bez podpisu označuje za nehodného sluhu cirkvi a odvoláva sa na Kristovo povolanie, ktorý vraví, že „*žatva je veľká, ale robotníkov je málo*.“³⁵ Je veľmi nepravdepodobné, že by skutočným autorom bol buď Kawieczynski alebo Krzyskowski, keďže štýl písania je veľmi podobný neskorším Budného prácam; motívy textu tiež jasne naznačujú, že to bol práve Budny, kto ho napísal.³⁶ Väčšina historikov uznáva Budného za jediného autora

³³ Existenciu tohto spisu potvrdzuje Vasilij Sopikov, ktorý ho spomína v roku 1813. Viď СОПИКОВ Василий. *Опыт Российской библиографии, сочиненіи переводовъ, напечатанныхъ на Славенскомъ и Россійскомъ языкахъ отъ начала заведенія типографіи до 1813 года т. 1*, Санкт Петербург: Типографія Императорскаго Театра, 1813, s. xliv. Takisto ho spomína vo svojich listoch ruský pravoslávny mních Arťomij, ktorý bol pre jeho údajnú podporu ruského disidenta Matveja Baškina po roku 1553 uväznený v soloveckom monastýre a následne v roku 1555 ušiel na Litvu, kde sa stretol s Budným a venoval časť svojho publicistického úsilia boju proti kalvinizmu a antitrinitarizmu.

³⁴ Arius a ostatní podobne zmyšľajúci antitrinitári ranokresťanského obdobia uznávali a prijímali za fakt večnú predexistenciu Krista, napriek tomu sa však často označovali odporcovia trinitarizmu v neskorších storočiach za ariánov. Označenie arián sa tak stalo urážkou pre každého, kto sa vymykal z ortodoxie nicejského (uznávajúce trinitárske učenie prijaté na 1. nicejskom koncile roku 325) kresťanstva. HASTINGS, James (ed.). *Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 1. Edinburgh: T&T Clark, 1908, s. 785.*

³⁵ Lk 10, 2. *Sväté Písmo: Nový Zákon – katolícky preklad*, Bratislava: Spolok Svätého Vojtecha, 1986, s. 212.

³⁶ Ako dôkaz toho je, že autor predhovoru spomína, že je jeho túžbou napísať text, v ktorom by sa hlbšie venoval sviatostiam, najmä eucharistii a krstu. Krst detí neskôr zavrhnú v prospech anabaptistického stanoviska o výlučnom krste dospelých a veriacich. V predhovore tiež spomína nutnosť existencie dobrého katechizmu, ktorý by objasnil všetky zásady viery a pripravil tak veriaceho na prijatie sviatosti

Katechizmu s výnimkou Stefana Fleischmanna, ktorý uvádza Krzyskowskeho spolu s Kawieczyńskim ako spoluautorov.³⁷

Po jazykovej stránke je dielo písané v ruténskom jazykom dopĺňané veľkým množstvom cirkevnoslovanskej terminológie. V katechizme používa autor výrazy, ako *инокъ, попъ, епископ, архимандрит, монастырь*, ktoré sú používané v cirkvách byzantského obradu (pravoslávnych a gréckokatolíckych). Kritika je možno smerovaná aj na latinskú cirkev, no tento fakt je zakrytý tým, že poľské či latinské ekvivalenty hore užitých cirkevnoslovanských/gréckych termínov boli prostému ruténskemu ľudu neznáme a nepochopiteľné, a tak celý text *Katechizmu* vyznieva len ako kritika pravoslávnej cirkvi. Biblické citáty sú, ako je spomínané, vždy v liturgickom jazyku. Je otázne, na akej úrovni ovládal bežný človek tej doby cirkevnú slovančinu, pretože štúdie tvrdia, že znalosť náboženského jazyka bola, aj ako dnes v rôznych pravoslávnych krajinách, dosť slabá.³⁸ V texte sa nachádza aj množstvo polonizmov.³⁹ Je náročné určiť, do akej miery boli dané slová bežnou súčasťou ruténskej reči a do akej boli vkladané do textu pod vplyvom autorovho materinského jazyka.

Okrem originálneho vydania bol *Katechizmus* viackrát vydaný a preložený. Do poľštiny bol preložený v roku 1563 a vydaný takisto v Nieświeži. Existujú tiež dohady, že *Katechizmus* bol vydaný aj v Štokholme v roku 1628 pre ruských veriacich, ktorí sa stali poddanými švédskeho impéria po roku 1617.⁴⁰

Nieświežský Katechizmus môžeme charakterizovať ako pokus priviesť ku konverzii nielen prostý ruténsky ľud žijúci na radziwiłłovskom panstve, ale i pravoslávne duchovenstvo a teológov. Pre prvú skupinu ľudí autor používa štýl viac poučný, výkladový, ktorým ozrejmuje a predstavuje zásady helvétskej viery. Pri druhej skupine používa metódu dišputatívnu, snaží sa vyvolať pochybnosti a očakáva argumenty od druhej strany. Jeho predmetom kritiky je prevažne mníšstvo, duchovenstvo, sviatosti (ich chápanie, či doslovné odmietanie v prípade niektorých sviatostí, ako je napr. pomazanie chorých), úcta k ikonám a svätým. V tomto ohľade sa *Katechizmus* nejako výrazne nevzdáva od ortodoxnej kalvín-

krstu. Odvoláva sa tak na ranokresťanské časy, kedy bolo prijatie krstu predchádzané dlhou prípravou. Ako príkladné katechizmy vtedajšej doby môžu slúžiť napríklad Augustínov *De catechizandis rudibus* (390) alebo ešte skorší text *Didaché* (2. st.). Sťažuje sa na vieru súčasných kresťanov, ktorí prestali veriť v nutnosť prítomnosti pravej viery u kresťana pre jeho spásu a uspokojili sa s predstavou, že krst nemluvíta v detstve je dostatočný nástroj spásy. Okrem toho zaznáva modlitby k svätým, zádušné bohoslužby, darovanie majetkov cirkvi, kňazom, kláštorom atď., k čomu sa opätovne viackrát počas života vracia.

³⁷ FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 266.

³⁸ OHIJENKO, Ivan. Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV–XVIII. In KRYŃSKI, Adam (ed.). *Prace filologiczne, Tom 14*. Warszawa: Księgarnia E. Wendego, 1929, s. 524–543.

³⁹ Príkladmi sú slová ako *небезпеченства, вдячне, треба, поневажъ, мешканье, утратиль*.

⁴⁰ WISZNIEWSKI, Michal. *Historia literatury polskiej, Tom 8*. Kraków: Krakowski Uniwersytet, 1851, s. 413.

skej vierouky, hoci v niektorých oblastiach sa ukazuje Budného slobodomyselný duch. Biblia v *Katechizme* slúži primárne ako zdroj príkladov, ktorými podopiera svoje učenie a vysvetľuje zásady kresťanskej viery, význam Desatora a Vyznania viery. Pri objasňovaní vierouky siaha ako po tradičnom, doslovnom výklade, tak aj alegorickom. Zásadnú časť textu venuje jazykovej analýze a vysvetľovaniu gréckych a hebrejských výrazov a ich slovanským ekvivalentom. Objasňovanie prebieha formou dialógu s čitateľom, v ktorom oslovuje autor čitateľa v druhej osobe.⁴¹

Katechizmus je rozdelený na 4 časti. Prvá časť je venovaná desatoru prikázaní, pričom autor používa protestantský (a pravoslávny) spôsob radenia prikázaní, t. j. 5. a 6. prikázania sú vymenené. Druhá časť sa venuje vyznaniam viery, t. j. apoštolskému a nicejsko-carhradskému. V tretej časti rozoberá Modlitbu Pána a vo finálnej štvrtej časti píše o sviatostiach eucharistii a krste.⁴² Text *Niešwiežského Katechizmu* je originálnou prácou Budného a nejedná sa o žiaden preklad či preformulovanie iných katechizmov. Je teda jedným z prvých protestantských katechizmov písaných v slovanskom jazyku na území Poľska, hoci nie úplne prvým, keďže existuje aj staršia literatúra podobného typu produkovaná ako katolíckym, tak aj protestantským táborom. Ide však o úplne prvú prácu objasňujúcu kalvínsku teológiu určenú ruténskeho obyvateľovi. Dielo je viac zamerané na útoky a kritiku pravoslávnej viery než katolíckej, hoci výčitky voči katolíckej náuke nie sú zriedkavé a mnoho kritizovaných bodov východnej cirkvi by bolo možné aplikovať aj na cirkev západnú. Čo treba spomenúť je, že na rozdiel od pravoslávnej cirkvi nenachádza na katolíckej cirkvi autor priveľa dobrých kvalít, naopak, pri východnej cirkvi je v kritike opatrnejší. Možno, že šlo o pokus nie úplne odsudzovať pravoslávneho veriaceho, ktorého sa snaží presvedčiť o nesprávnosti jeho viery. Musel poukazovať na to, čo bežný veriaci poznal, čím sa riadil.

Na úvod prichádza všeobecný útok voči obom cirkvám v podobe „*Сатан в пропасти Римского и Греческого Вавилона затмил, слово его нарушил и тайни посквернил.*“⁴³ Budny dokonca nazýva Rím Antikristom a prirovnáva ho k Osmanskej ríši („*Скараль всех христиан некоторых слепотою иншийих*

⁴¹ *Оуже есть поведель* (BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 112), *росповеж ми тое явней* (ibid, s. 128), *скажи ми* (ibid, s. 219).

⁴² Tituly jednotlivých častí sú: *Катихисисъ для детокъ хрїстіянскихъ языка руского коротко выложена; Починается вторая часть катихисі о вере; Третья часть катихисі о молитве Г(оспо)ней; Четвертая часть катихисі о таинехъ.*

⁴³ BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 3. *Katechizmus* používa tradičný spôsob značenia strán pomocou písmen cyriliky, kde litera а, в, г, д, е... predstavuje stranu 1, 2, 3, 4, 5 atď. Ako však uvádza Kamieniecki, číslovanie strán je nedokonalé, strany 18, 20, 64, 210, 232, 251 nie sú označené, strana 211 je očíslovaná ako strana 210 a na strane 212 namiesto и sa nachádza i (и má numerickú hodnotu 8, zatiaľ čo i má hodnotu 10). KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: zapomniana postać*, s. 26.

неволею под Турецким або под Антихристом Римским“),⁴⁴ ktorá v danej dobe predstavovala obrovské nebezpečenstvo pre kresťanský svet, najmä strednej, východnej a juhovýchodnej Európy.⁴⁵

2.2.1 Prvá časť

Terčom kritiky sú už v predhovore spomínané: uctievanie ikon (alebo obrazov), vzývanie a úcta ku svätým, prehnaný dôraz na liturgiku, jej komplikovanosť a pompéznosť, často nepochopená bežným ľuďom z dôvodu užívania ťažko zrozumiteľnej cirkevnej slovančiny, krst detí, hoci v tejto oblasti si Budny musel dávať pozor, keďže túto prax uplatňovala aj reformovaná cirkev.

Pri uctievaní ikon autor nespomína iba ikony, ale aj obrazy, čo teda v tomto prípade naznačuje aj kritiku západnej praxe, nakoľko ikony a obrazy sa od seba v mnohých ohľadoch diametrálne odlišujú. Zatiaľ čo ikony sú dvojdimenzionálne, chýba im hĺbka a osoby, predmety či udalosti, ktoré vyjavujú, sú nerealisticky zobrazované so silnou symbolikou a ikonopisectvo má presné pravidlá a jasné vymedzenia tvorby ikon. Obrazy sú druhej strane, sú realistickjšie s menším obsahom symbolických aspektov, s menej vyhranenými pravidlami. Obraz je do istej miery ozdobou a výplňou chrámového priestoru, naopak ikona je reflexiou teologického učenia a duchovnej pravdy. Budny však kritizuje oba prístupy, stiera medzi nimi hranice a považuje ich rovnako za idolatriu, ktorá nemá v kresťanskom chráme čo hľadať a odkláňa veriaceho od Boha.⁴⁶

Budny ďalej kritizuje dobrovoľný celibát kléru, najmä mníšstva, ktorý on sám považuje za stav neprirodený ľudskej prirodzenosti. Samotné panenstvo jednotlivca však neuznáva,⁴⁷ no upozorňuje, že v žiadnom prípade by sme nemali zrovnávať dnešných mníchov so starozákonnými a ranokresťanskými pannami a panicmi. Tiež nepriamo obviňuje súčasné duchovenstvo z porušovania týchto

⁴⁴ BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 8.

⁴⁵ Jan Kamieniecki vo svojej štúdií však poznamenáva, že Budny sa zdržal vo svojich polemikách používania negatívnych prívlastkov a označení vo vzťahu k inej osoby, t. j., jeho urážky neboli smerované na konkrétneho človeka, ale na rivalskú cirkev alebo abstraktnú predstavu nesprávne veriaceho kresťana. Kamieniecki podáva niekoľko príkladov iných, poľských polemistov, ktorí sa neštítali používať hanlivé slová a osočovanie voči svojim teologickým protivníkom. (KAMIENIECKI, Jan. *Polemika z katolicyzmem i prawosławiem w Katechizmie nieświeśkim Szymona Budnego*. In *Studia Białorutenistyczne* 9/2015, s. 11–22, tu s. 13–14) Za príklad uvádza spomedzi katolíkov Marcina Łaszczca: „Jedno żeś ty sam głupi i Bóg cię jawnie ślepotą karze, jako bluźniercę niewstydliwego.“ ŁASCZCZ, Marcin. *Wieczera ewangelicka w obronie szafunku wieczery ministrów wypisana przez ks. Marcina Tworzydła proboszcza kościoła świętej Trójcy w Wilnie wydana*. Vilnius, 1594, s. 31. Z tábora protestantského cituje Grzegorza z Żarnowca: „Wiedział ci to przed trzydzieścią i kilką lat on wykretnik Ochin, mnich seneński w dialogoch swych bluźnierskich.“ GRZEGORZ Z ŻARNOWCA. *Apokatastasis, to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej*. Vilnius, 1598, s. 3.

⁴⁶ BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 61.

⁴⁷ „Сѣ дѣвстве не годится эле разумѣти“. Ibid, s. 23.

sľubov, keď naznačuje, že tieto sľuby nedodržiajú.⁴⁸ Jeho argumentácia proti celiátu nie je nijak podporená citátmi z Písma, napriek tomu považuje tento stav za neprirodzený pre človeka, a teda Bohu nemilý.⁴⁹ Ďalej kritizuje pustovníctvo a kupovanie či intrigárčenie v boji o zisk cirkevných úradov a majetkov.⁵⁰

Bodom kritiky je aj výklad prikázania „*Nepokradneš*“. Budny tvrdí, že kňazi a biskupi sa dopúšťajú hriechu, keď zanedbávajú svojich veriacich a nevysvetľujú im duchovnú náuku. Berú im to, čo im právom patrí, teda Božie slovo a nechávajú ich v nevedomosti. Autor tiež reinterpretuje úlohu diakonov v súlade s ich novozákonným poslaním, ako rozdáčov almužny a nie chrámových pomocníkov.⁵¹ Tiež vyjadruje názor, že cirkev je povinná mať nejaký majetok, aby tak mohla činiť svoju charitatívnu činnosť.⁵²

V katechizme sa autor venuje aj občianskej poslušnosti a vzťahu kresťana voči svetskej moci. Budny ju nezavrhuje, naopak tvrdí, že je úlohou každého kresťana poslúchať jemu nadriadených, či už jeho pána, alebo panovníka, a plniť tak svoje povinnosti. Prikázanie *Cti otca a matku* vzťahuje aj na nadriadených, ktorých treba poslúchať. Vytvára analógiu medzi úlohou rodičov, ktorí sa starajú o svoje deti, a panovníkom či zemepánom, ktorý sa stará o svojich poddaných.⁵³ Pozitívne sa vyjadruje aj k zastávaniu úradov kresťanmi. Považuje to dokonca za žiadané, aby kresťania, motivovaní svojou vierou, zastávali úrady v štáte. V prípade trestu smrti či iných telesných trestov nevzťahuje žiadne námietky, naopak, tvrdí, že netrestať zločincov je hriech a v takomto prípade nemožno hovoriť o spravodlivosti, keďže milosrdenstvo voči previnilcovi je nespravodlivosťou proti nevinnému a obeti zločinu. Účasť vo vojne považuje za nevyhnutnú súčasť života, no schválená môže byť iba v prípade, ak ide o obranu krajiny či majetkov, podaných atď.⁵⁴ Podobne sa vyjadruje aj ku zabitiu v sebaobrane (aj v rámci obrannej vojny), ktoré nepovažuje samo o sebe za hriech, hoci sa mu treba v každom prípade vyvarovať. Tieto názory si Budny zachoval aj vo svojej neskoršej antitrinitárskej fáze života, a práve tieto názory ho stáli členstvo v spoločenstve *Poľských bratov* a spôsobili jeho nezhody s pacifistickým krídlom *Ecclesia minor*, ktoré predstavovali Marcin

⁴⁸ „Але яко тое исполняють ненадобь выписовати, понеже вси в томь вьдаютъ“ Ibid, s. 29. J. Kamiemiecki však toto obvinenie považuje za nepodložené. KAMIENIECKI, Jan. *Polemika z katolicyzmem*, s. 16.

⁴⁹ BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 27–31.

⁵⁰ „Многих наити можешь што ся Епископие, на Митрополие, на Архимандрие накупуютъ, але которыйбы словомъ божимъ стадо Хво паствить укажи ми одного.“ Ibid, s. 81.

⁵¹ „М(и)л(ос)тина пакъ маеть быти давана, напервьеѣгде суть діакони до диаконовъ. Бо их оурядъ есть не кадиту, ани што иного чинити, але только м(и)л(ос)тину съберати, а оубогах стеречи, абы якое нужды не терпели“. BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 92.

⁵² „Бо ісаія пишеть, яко Цары мають быти церьквамъ доштеле, а княгыне крѣмителе“. Ibid, s. 92–3.

⁵³ Ibid, s. 50–60.

⁵⁴ Ibid, s. 55–6.

Czechowic alebo Grzegorz Paweł z Brzezin, či Jan Niemowiejski. Názory o svetskej moci vyjadril neskôr v traktáte *O urządzie miecza używajqcem*.

2.2.2 Druhá časť

V druhej časti o viere vysvetľuje rozdiely medzi vierou prirodzenou (viera založená na prijatí overiteľných faktov) a vierou náboženskou, teda vierou v Boha (*вѣровати Бога*) a dôverou k Bohu (*вѣровати Богу*).⁵⁵ Odlišovanie medzi vierou v Boha a dôverovaním Bohu bolo síce známe pre západných kresťanov, východní kresťania však takúto dichotómiu nepoznali a považovali tieto dva typy viery za totožné. Rozlišuje aj medzi *вѣрую церковь* a *вѣрую в церковь*, kde odsudzuje druhý pohľad ako vieru v ľudí a nie v Boha. Jedinú funkciu a znaky pravej cirkvi vidí v kázani Božieho slova a udeľovaní sviatostí (krst a eucharistia), apoštolskú postupnosť a iné znaky považované pravoslávnu a katolíckou cirkvou za prejavy autentického cirkevného spoločenstva autor nepovažuje za nutné.⁵⁶ Tiež na týchto stranách zmieňuje kalvínske učenie o predestinácii.⁵⁷ Ďalej sú spomínané viaceré vyznania viery, z ktorých sa venuje dvom: Apoštolskému a Nicejsko-konštantínopolskému. V súlade s byzantskou vieroukou autor vynecháva *Filioque*. Apoštolské vyznanie, hoci známe na Západe, bolo nepoužívané na Východe a Budny ho používa skôr ako pomôcku pri vykladaní Východom užívaného Nicejsko-konštantínopolského kréda.⁵⁸ Pri výklade vyznaní sa vyhol rozboru učenia o obcovaní svätých,⁵⁹ z ktorého pramenila viera v účinnosť ich modlitby, ktorú, pravdaže, neuznával a vyjadril sa, že modlitby veriacich pravdepodobne ani nepočujú.⁶⁰

Ako kalvinista Budny potvrdzuje božskosť Ježiša a učenie o Svätej Trojici. Svätému Duchu venuje málo priestoru v súlade s dobovým nezaujmom o debaty o Duchu Svätom. Zastáva tézu, že nebeské kráľovstvo je ríšou duchovnou.⁶¹ Do hĺbky sa tiež venuje kňazskému úradu Krista. Ako hlavné úlohy Krista ako veľkňaza sú: dávanie obety, modlitba za ľudí a kázanie.⁶² Upozorňuje na nesprávny preklad gréckeho *πρεσβύτερος* v slovanskom, ale aj iných jazykoch, ako kňaz, pričom

⁵⁵ Ibid, s. 115.

⁵⁶ Ibid, s. 158–159.

⁵⁷ „Церковь то събрание, або дружина верных людей, иже Богъ презрель вживот вечный“ (Ibid, s.156).

⁵⁸ Ibid, s. 130–131.

⁵⁹ Носи text Nicejsko-konštantínopolského („Вѣрую... Во едѣну Святыю, Соборную и Апостольскую Церковь“) vyznania priamo nespomína vieru v spoločenstvo svätých, je súčasťou Apoštolského vyznania („Вѣрую в... Святыю, Соборную Церковь, святых общение“).

⁶⁰ Ibid, s. 173.

⁶¹ „Прото муситъ быти духовное, духом бо святымъ справуется и божіимъ словомъ. А сие две речи каждому оправданіе и животь вечный чинять“. Ibid, s. 121.

⁶² Ibid.

v gréčtine označuje kňaza termín *ιερεύς*. Týmto výrazom možno označovať iba Krista alebo starozákonného kňaza vykonávajúceho obeť, ktorého už nahradil Kristus.⁶³ Odvoláva sa na slová apoštola Pavla, ktorý nepoužíva spomínaný výraz *ιερεύς*, ale *πρεσβύτεροι*, čiže *starší*. Preto apeluje v súlade s kalvínskou tradíciou, aby sa výraz *jerej* nepoužíval pre súčasných cirkevných predstavených.⁶⁴ Takisto odmieta, že by úlohou biskupa mala byť správa liturgických úkonov, ale pripomínajúť List Sv. apoštola Pavla Títovi, tvrdí, že ich úlohou je v prvom rade kázanie.⁶⁵

V katechizme, ako už bolo spomenuté, je aj kritika modlitby ku svätým. Budny, ako kresťan helvétskej konfesie, neuznáva ako prostredníka medzi Bohom a ľuďmi nikoho iného ako samotného Ježiša Krista a odmieta teda všetky modlitby ku svätým, ako modloslužobníctvo a zbytočnosť.⁶⁶

Významné miesto v katechizme zaujíma Kristovo zostúpenie do pekla. Budny dôkladne rozoberá ako pohľad katolícky, tak aj pravoslávny. Kritizuje ich ako povrchné, plné ľudských doplnkov, nepodložených autoritatívnymi náboženskými textami.⁶⁷ Tým je pre neho len Sväté Písmo, hoci sa nebráni odvolávať sa a používať iné pramene, ako napríklad diela cirkevných Otcov, najmä homílie sv. Jána Zlatoústeho, avšak ich autoritu nepovažuje za neomylnú a dovoľuje si miestami s nimi nesúhlasiť. Podľa Budného je dôležité vnímať kontext jednotlivých pasáží Písma. Nemožno ich teda slobodne citovať bez toho, aby sme brali v úvahu ich kontext. Ako príklad nesprávneho a lživého citovania Písma uvádza scénu pokúšania Ježiša diablom, kedy Satan sám cituje biblické pasáže.⁶⁸ Na týchto miestach tiež Budny ukazuje svoj cit pre jazykové nuansy a lingvistický talent, kedy tvrdí, že správne by sa nemalo hovoriť o Kristovom zostúpení do pekla, ako je zvykom v cirkevno-slovanskom texte (*в адъ*),⁶⁹ ale o zostúpení do väzenia (*в темницу*),

⁶³ BUDNY, Szymon. *Катихисия*, s. 136.

⁶⁴ Ibid, s. 140.

⁶⁵ Ibid, s. 240. Budny sa odvoláva na List Títovi, ktorý je celý predchnutý pobádaním Pavla, aby Títus ako biskup kázal Božie Slovo a viedol veriacich a dobrými skutkami im dával príklad.

⁶⁶ Ibid, s. 172–173.

⁶⁷ Kritiku smeruje najmä na mníchov ako autorov častého zobrazovania pekla ako fyzického miesta. Budny tvrdí, že je nezmyselné považovať pekel za také miesto, keďže duše v ňom prebývajúce sú netelesné („То пакъ мнѣхъ съ иконѣхъ вымыслили адъ съ желѣзными враты прѣсте якобы на духѣ тѣлесныхъ замковъ потреба.“ Ibid, s. 142). Kamieniecki sa domnieva, že práve tento výrok poukazuje na autorov nepravoslávny pôvod, keďže tu preukazuje veľmi povrchné chápanie náuky, na ktorú útočí. (KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 32). Kristovo zostúpenie do pekla vo forme čisto duchovnej Budny odôvodňuje citátom zo Zjavenia Sv. Jána a knihy Ezekiel, v ktorých Ján bol duchom vzatý do neba a Ezekiel bol prenesený do zemi Chaldejskej (BUDNY, Szymon. *Катихисия*, s. 138).

⁶⁸ Ibid, s. 142.

⁶⁹ *Адъ*; pekel, odvodené od gréckeho názvu Ἅδης; *Háidēs*, ktorý je v Septuaginte synonymom hebrejského *שְׁמַיִם*; Šeol, ktoré je často prekladané ako hrob a chápané nie ako miesto večného trápanie, ale ako miesto spočívania mŕtvych duší. Rovnaký význam výrazu prikladá aj Budny. Ibid, s. 131.

keďže grécky text Prvého listu sv. apoštola Petra používa takýto výraz (*ἐν φυλακῇ*, narozdiel od *ἐν ᾧδω*).⁷⁰

Budny sa na príklade Posledného súdu pokúša vysvetliť protestantskú náuku a reinterpretovať ho. Pojem *страшный судъ* u bežného východného veriaceho vzbudzuje hrôzu. Budny tvrdí, že žiaden spravodlivý a bohabojný kresťan sa na Poslednom súde nemá čoho obávať.⁷¹ Nenahrádza zaužívaný výraz novým, ale chápe ho ináč, v súlade s protestantskou teológiou. Podobne zaobchádza s pravoslávnyim pojmom *тайна*, ktorý hoci východné cirkvi chápu totožne ako katolícka cirkev výraz sviatosť, v tomto texte je významovo *тайна* používaná v kalvínskom ponímaní.⁷² Snaží sa nevytvárať nové termíny, ale používať tradičné výrazy, ktoré vysvetľuje v duchu kalvínskej náuky.

2.2.3 Tretia časť

V tretej časti sa venuje Modlitbe Pána. Používa verziu užívanú pravoslávnyimi kresťanmi, ktorá končí slovami: *Яко Твое есть Царство, и сила, и слава, Отца, и Сына, и Святаго Духа*. Táto časť je v porovnaní s ostatnými časťami katechizmu najmenej kritická voči pravoslávnyim výkladu. Objasňuje v nej, že *Хлебъ нашъ насущный* má dva významy, a to chlieb duchovný alebo pravý a chlieb každodenný, ktorý človek potrebuje kvôli fyzickým potrebám tela. Pasáž o *sedení po pravici Otca*, interpretuje Budny skrze tradičné ponímanie pravej strany ako strany spájanej s dôstojnosťou.⁷³

2.2.4 Štvrtá časť

Posledná časť katechizmu je zasvätená sviatostiam, v tomto prípade len krstu a večery Pána. Spomedzi štyroch častí katechizmu je najkratšou. Jedným z dôvodov je možný autorov úmysel posvätiť tejto téme dve diela, ktoré spomína v predhovore.⁷⁴ V časti je spomínaný ich význam, ako boli ustanovené, ich funkcia a tiež je vysvetlené, kto je príjemca sviatosti a jej vysluhujúci. Krst detí je uznaný, odôvodnený starozákonnou praxou udeľovania obriezky novorodencom.⁷⁵ Eucharistia je chápaná kalvínsky, teda symbolicky. Má byť symbolom milosti Božej a jednoty kresťanského spoločenstva. Človek, ktorý narúša v cirkvi pokoj má byť napomenutý hierarchiou, teda radou starších alebo presbyterov. Tu špecificky identifikuje cirkev ako spoločenstvo cirkevných predstavených v súlade s Jánom

⁷⁰ Ibid, s. 140.

⁷¹ Ibid, s. 164.

⁷² Ibid, s. 210-219.

⁷³ Ibid, s. 148.

⁷⁴ *О святом крещеніи а О вечерніи Сына Божегою.*

⁷⁵ Ibid, s. 226.

Zlatoústym, zatiaľ čo na iných miestach nazýva cirkvou všetkých pokrstených veriacich.⁷⁶ Kamieniecki na týchto miestach považuje Budného za nekonzistentného, meniaceho definície kľúčových pojmov podľa jeho potreby.⁷⁷ Na jednom mieste popiera existenciu kňazstva, okrem toho Kristovho. Zároveň však na inom mieste dovoľuje udeľovanie sviatostí iba spomínaným starším a predstaveným a zakazuje bežným veriacim vykonávať sviatosť krstu. Príkladným je jeho kritika vtedajšej bežnej katolíckej praxi, a to vykonávania krstu pôrodnými babami, ktorú považuje za nesprávnu a uzurpujúcu právomoci cirkevných predstaviteľov.⁷⁸ Na jednej strane tak odsudzuje katolícke a pravoslávne ponímanie kňazstva, a teda ich moc nad veriacimi prameniaku z ich špeciálnych právomocí. Na druhej strane však rovnako dáva monopol nad sviatosťami kalvínskym presbyterom a kazateľom a koná to, z čoho kritizuje katolíkov a pravoslávnych. V tejto časti rozoberá aj starozákonné sviatosti, ako obriezku, chrámové obety či paschu a preberá názor Jána Kalvína, a teda ich chápe doslovne ako sviatosti, ktoré boli zrušené a nahradené Kristovou obetou.

2.3 Pravoslávni a *Katechizmus*

Keďže *Katechizmus* smeroval svoje útoky proti pravoslávnej vierouke, bolo nutné, aby niekto vzniesol námietky a odpovedal na Budného protestantské argumenty. Týmto mužom bol ruský mních Arťomij, ktorý sa po svojom príchode do Litvy stretol so spismi viacerých protestantských dejateľov vrátane Szymona Budného. Arťomij uznal za nutné odpovedať na Budného reči a dokázať jeho omyl. Vo svojom liste Budnému sa odvoláva prevažne na pasáže Písma Svätého, primárne na Nový zákon, keďže tvrdí, že Starý zákon už nie je platný, čo sa týka najmä prípadu uctievania obrazov. V tomto prípade ruský mních argumentuje tým, že Boh dal tento príkaz starozákonným Židom ako prevenciu pred upadnutím do modloslužby, ktorú konali všade navôkol pohanske národy. Cituje aj diela cirkevných Otcov, najmä Efréma Sýrčana, Izáka Sýrskeho, Bazila Veľkého a Gregora Bohoslova. Odmieťa Zákon Mojžišov ako nekompatibilný s Kristovými prikázaniami.⁷⁹ Ozna-

⁷⁶ „Церковь на иных местех всех верхних, старых и молодых зхачит, але zde старьцевь или пресвитеров, або яко златооустый рече, предстоящих въ церквѣ Х(ристо)с церквѣю зоветь“. Ibid, s. 250.

⁷⁷ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 35.

⁷⁸ „Прото злыи обычай Римская церковь имеет, внеиже и бабы с(вя)тымь крещениемъ служить“. BUDNY, Szymon. *Катихисисъ*, s. 227.

⁷⁹ „Но дръжати законне церковная преданія, яке всѣмъ обще отъ святого и поклоняемаго Духа, комуждо въ своемъ чину, правила отъ святыхъ апостоль и богоносныхъ отецъ възглашенная, а не непщевати вины о грѣсѣхъ, якоже въ первой грани, [въ] 3 главѣ глаголетъ: яко хранити подобаетъ и неписаніемъ преданныи церковный обычай яко законъ, и о семъ, яко не имамы нужна хранити Моисеова закона, заповѣдей и прочая. Суесловесници же, хотяще свою ереса ставити, десятословіе проповѣдуютъ, яке и преже Павелъ въ своихъ посланіяхъ: различно и многообразне

čuje Budného a ostatných protestantov, ktorých nazýva bez rozdielu luteránmi, za judaizantov či „*жидовствующих*“.

Diskusia medzi Budným a Arťomijom neprebela. Budny na listy nikdy neodpovedal. Dôvody mohli byť rôzne. Kamieniecki uvádza Arťomijovu neschopnosť viesť dialóg, neprístupnosť ku kompromisu a prílišnú emotívnosť jeho odpovedí, ktorá stála v protiklade s chladnou intelektuálnosťou Budného. Od počiatku obviňuje Budného ako heretika, tvrdí, že je to jeho pýcha, ktorá ho zvádza do hriechu. Hoci Budného označuje za brata, z listu cítiť nevraživosť. Jeho list sa sústreďí na kritiku protivníkových pohľadov bez toho, aby bližšie predstavil pravoslávnu náuku a ponúkol pravoslávne odpovede na odporcovce argumenty.⁸⁰ Nutné je však poznamenať, že teológovia a historici, ktorí sú veriacimi pravoslávnej cirkvi majú na Arťomijove listy odlišný názor a nepovažujú tón jeho reči za útočný, ale za priateľskú upomienku stratenému bratovi, ktorého ho chce naviesť na správnu cestu.⁸¹ Preto je nutné prihliadať na národnostné a náboženské zázemie bádateľov, ktorí sú často, hoci nevedomky, ovplyvnení svojím prostredím k záverom, ktoré môžu byť diametrálne odlišné.

O úspechu *Katechizmu* v radoch východného kňazstva hovorí episkop poľocký z gréckokatolíckej cirkvi Anastasij Sielawa⁸² v roku 1622: „*Szymon Budny i Laurenty Krzyskowski iad swoy Arianski po Rusku drukowawszy rozsziali między popy, przyięli to za lekarstwo tak iż y teraz mamy ieszcze trudności z Popami odeymuiąc im te książczyska z rąk. Twierdzą bowiem, że są to księgi Cerkiewne dawne a zatym dobre zbierane z Pisma św iakoż y nie daią ichż przez mus abo commutacię wziąwszy inszą książkę za nie.*“⁸³ Vďaka tomuto svedectvu vidíme, že *Katechismus* bol populárnym medzi pravoslávny a gréckokatolíckym duchovenstvom, a preto je zaujímavé, že hoci sa našlo viacero kritikov Budného názorov (ako napríklad

отрече законъ старыхъ заповѣдей. И не самъ Павелъ отъ себе, но Христось, рече, своими учении упраниль, якоже пишеть ко Ефесяномъ, въ 2 главѣ. И въ иныхъ посланіахъ ясно велить оставль-пемъ Моисея къ Христову учению притещи: конецъ, глаголя, з кону Христось въ правду всякому върующему, и служителя глаголетъ себе, и всѣхъ апостоловъ нову завѣту, не писмены, яже на скрижалехъ каменныхъ, но Духу и покрывалу лежати даже и до днесь на сердцыхъ почитающихъ ветхій завѣтъ.“ АРТЕМИЙ (Старец). Послание Артемія до еретика Симона Будного. In: *Памятники полемической литературы въ Западной Руси, т. 4, Книга 1.* Санкт Петербург, 1878, s. 1287–1328, tu s. 1292.

⁸⁰ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 39.

⁸¹ Вид' САДКОВСКИЙ, Сергей. *Артемий, Игумен Троицкий*. Москва: Университетская типография, 1892. [online] Dostupné z: https://azbyka.ru/otechnik/Sergej_Sadkovskij/artemij-igumen-troitskij/ (cit. 14.4. 2023).

⁸² Pred svojou intronizáciou pôsobil ako igumen gréckokatolíckeho, baziliánskeho kláštora vo Vilniuse.

⁸³ SIELAWA, Anastasij. *Antelenchus to iest odpis na skrypt usczypliwy zakonników Cerkwie odstępney S. Ducha Elenchus nazwanym*, Wilno, 1622, s. 49.

episkop Sielawa), zostáva starec Rus Arťomij jediný, kto napísal obsirnejšiu odpoveď na Budného kalvínsky traktát.

3 BUDNY SA STÁVA ANTITRINITÁROM: ADRESUJE LIST BULLINGEROVI

Pochybnosti o správnosti učenia o Svätej Trojici začal Budny prejavovať čoskoro po vydaní *Nieświeżského Katechizmu*. Dôvodom boli z rôznych krajín Európy prichádzajúci disidenti, ktorí šírili názory popierajúce existenciu Svätej Trojice a Božskosť Ježiša. V Poľsku a na Litve nachádzali tolerantné prostredie, kde mohli bez strachu o svoj život učiť a rozvíjať svoje heterodoxné myšlienky.⁸⁴ Ďalším impulzom pre pochybnosti bol anonymný spis, pôvodom z Ruska napísaný v cirkevnoslovanskom jazyku, ktorý argumentuje proti správnosti *Filioque*. Tento krátky spis, preložený Budným do latinčiny, poslal v liste, datovanom k 18. 4. 1563, švajčiarskemu reformátorovi Heinrichovi Bullingerovi do Ženevy.⁸⁵ Traktát neznámeho autorstva, ktorý Budny spomína a žiada o Bullingerovu reakciu naň, sa nazýva *DE PROCESSIONE SPIRITVS SANCTI: libellus, a quodam Roxolano⁸⁶ vel Russo contra Latinorum opiniones in lingua Illyrica⁸⁷ iam pridem conscriptus: nunc vero a Simone Budnaeo conuersus*. V liste žiada Švajčiara o objasnenie náuky o vychádzaní Ducha Svätého, pretože na jednej strane katolíci spolu s protestantmi učia, že Duch vychádza ako z Otca, tak aj zo Syna, a na strane druhej pravoslávni tvrdia, že Duch vychádza len od Otca. Píše, že väčšina kazateľov v Litve sa v súlade so západnou tradíciou pridáva *Filioque*, no miestny ľud toto učenie zamietá z dôvodu jeho nekompatibility s pravoslávím. Sám sa prikláňa viac k názoru východnému, keďže argumenty v liste spomínaných západných teológov (Peter Lombardský, Tomáš Akvinský a Juraj Trapezuntský)⁸⁸ ho nijako nepresvedčili. Budny teda ako stúpenec kalvinizmu túži poznať názor skúsenejšieho teológa. Má obavy, že

⁸⁴ Medzi utečencami, ktorí si ako svoju novú vlasť zvolili práve Poľsko a Litvu je nutné spomenúť práve muža, ktorý sa výrazne pričínal o rozvoj unitárskej náuky nielen v Poľsku, ale celkovo vo svete, Fausta Sozziniho, rodáka zo Seiny, synovca talianskeho antitrinitára Lelia Sozziniho, po ktorom Fausto prebral štafetu a rozvíjal jeho myšlienky. Fausto Sozzini sa stal neskôr členom „*sociniánskej*“ komunity v poľskom Rakówe. Ďalší cudzinci usadivší sa v Poľsku boli napríklad Nemci Martin Ruarius (Kempe v Holštajnsku), Johannes Crellius (Hellmitzheim, dnešný Iphofen v Bavorsku), Johann Ludwig von Wolzogen (Nové Zámky, Uhorsko, dnešné Slovensko), Joachim Stegmann (Postupim).

⁸⁵ List mal doručiť muž menom Hieronim Makowski, ktorý sprevádzal Mikołaja Krzystofa Radziwiłła, syna Mikołaja „Czarneho“ Radziwiłła na jeho cestách po Európe. KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać* s. 71.

⁸⁶ Antické označenie jedného zo sarmátskych národov žijúceho severne od Čierneho mora. Autor tu používa toto označenie skôr v zmysle geografickom než etnickom či lingvistickom.

⁸⁷ V tomto prípade „ilýrska reč“ označuje jazyk ruský a nie jazyk starovekých balkánskych Ilýrov.

⁸⁸ Nie veľmi známy grécky filozof, teológ a humanista, rodom z Kréty, vtedajšej kolónie Benátok (prívlastok Trapezuntský či Trabzonský poukazuje na jeho pôvod v niekdajšom Trapezuntskom cisárstve). Veľkú časť života prežil v Taliansku, kde inklinoval ku aristotelizmu, scholastike a západnému učeniu na rozdiel od byzantskej teológie jeho rodnej zeme.

práve *Filioque* môže doviest jedinca ku predstave, že všetky osoby vychádzajú jedna z druhej.⁸⁹ Je možné, že Budny sám nemal pochybnosti, no chcel vyvolať pochybnosti v Bullingerovi a získať tak od neho odobrenie učenia inej náuky než kalvínskej. Nech je pravda akákoľvek, niet pochybností o tom, že Budny sa už v roku 1563 začínal prikláňať čoraz viac k heretickému výkladu. Názory, priamo v rozpore s kalvínskym učením, predstavil neskôr aj na synodách vo Więgrówe v roku 1565 a v Skrzyznye v roku 1567.⁹⁰

List je písaný spôsobom veľmi kvetnatým. Budny ospevuje Bullingerove kvality ako je „ľudskosť“ (*humanitas*), oslovuje ho ako „človeka najjasnejšieho“ (*vir clarissime*), používa množstvo superlatívov. Sám seba Budny ponizuje, uskromňuje sa, ospravedlňuje sa za svoju výrečnosť a neusporiadanosť myšlienok (*Fateor nullo ordine ea non tam scripta quam confusa*). Píše v mene Poliakov a Litovcov, predstavuje ich problémy v oblasti náboženskej, kde čelia útokom a nebezpečenstvám zo strany katolíckej aj pravoslávnej a navyše spomína, že litovský ľud, ktorý prijal kresťanskú vieru až v 14. storočí, stále trpí tmárskymi predstavami pochádzajúcimi zo starého pohanstva, ku ktorému sa mnohí Litovci navracajú.⁹¹

Či Budny obdržal Bullingerovu odpoveď nám nie je neznáme. V každom prípade grécky výklad učenia o vychádzaní Ducha Svätého mohol pre helvétov predstavovať problém. Jeho prijatie kalvínskymi kazateľmi, ktorí sympaticky zmýšľali s antitrinitarizmom, mohlo časom viesť ku prijatiu tézy, že Otec a Syn si nie sú rovní, keďže Duch pochádza len od Otca, a teda Otec je pôvodcom ako Syna, tak aj Ducha. Toto učenie by tak mohlo viesť k subordinácii Syna Otcovi, následné-

⁸⁹ *Si una est patris et filii substantia et natura, non Video, quo modo spiritus sanctus possit a patre procedere, ut non etiam procedat a filio. Atqui inquit, si haec argumentatio valet, sequeretur et filium non solius patris sed Spiritus sancti filium esse. Clarum est enim non modo filium communem cum patre habere substantiam et naturam, verum etiam spiritum sanctum. Si igitur ob id spiritus sanctus etiam a filio procedit, quod filius unius sit cum patre substantiae et naturae, certe necessario sequeretur filium non tantum natum esse ante saecula ex patre, sed simul quoque ex spiritu sancto, cum quidem etiam spiritus sanctus eiusdem sit substantiae ac naturae cum patre.* BUDNY, Szymon. Szymon Budny an Heinrich Bullinger. In: WOTSCHKE Theodor, *Der Briefwechsel Schweizer*, s. 176.

⁹⁰ SEGUÉNNY André et al. *Bibliotheca dissidentium: répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles. T. 13, Antitrinitaires polonais 2: Szymon Budny (Budnaeus), Pierre Statorius (l'Ancien), Christian Franken*, Baden-Baden: Editions Valentin Koerner, 1991, s. 11.

⁹¹ *Divisis enim ad eum modum nobis nempe per varia loca diversae opiniones superstitionesque et idolomaniae obvenerunt diversis impugandae. Quibusdam enim superstitiones papae obtigerunt evellendae, aliis vetustissimae ethnicorum idololatriae evertendae. siquidem etiam nunc Litvani multos credunt deos ac ipsis sacrificant. Rursus vero aliis cum Graecorum opinionibus certandum nimirum nobis, quibus in Russia ecclesiae sunt commendatae. Et de illis quidem, qui papam vel ethnicorum obsoletos cultus oppugnant. non est opus, ut quicquam a me hic dicatur. Papatum enim fraudes nobis perquam notissimae sunt, ethnicismi vero reliquiae potius ridendae quam rationibus convincendae. Atqui Graecorum sive opiniones sive ritus plurimum nobis facessunt negotii.* BUDNY, Szymon. Szymon Budny an Heinrich Bullinger. In: WOTSCHKE Theodor. *Der Briefwechsel Schweizer*, s. 174.

mu zamietnutiu Synovho božstva a posunu vnímania Ducha Svätého ako osoby k prejavu Božieho pôsobenia. Bullinger si možno uvedomil nebezpečenstvo, ktoré by hrozilo, ak by potvrdil názory Budného. Na druhej strane, záporná odpoveď by mohla odcudziť časť antitrinitársky zmýšľajúcich kazateľov a urýchliť tak ich odchod z kalvínskych radov. Ďalšia možnosť je, že list nikdy neobdržal. Môžeme iba hádať, aké boli skutočné dôvody neexistencie, resp. dôkazu o existencii odpovede na Budného otázku.

4. BUDNÉHO PREKLADATEĽSKÁ ČINNOSŤ

4.1 Počiatky Budného prekladateľskej činnosti

V 70. rokoch 16. storočia, teda v období, kedy Budny už jasne patril medzi vyznávačov unitárskeho kresťanstva, sa začal venovať prekladateľskej činnosti. Hlavným dôvodom mohla byť túžba po existencii takého biblického prekladu, ktorý by odrážal ideologické a teologické presvedčenie *Ecclesia minor*. K počiatkom jeho prekladateľskej činnosti sa musíme vrátiť do roku 1564, kedy vypomáhal pri vydaní diela cirkevného Otcu 2. storočia, sv. Justína Martýra,⁹² zvaného *Świętego Justyna filozofa i męczennika rozmowa z Tryfonem Żydem do Marka Pompejusza napisana, w której się zamyka nauka o prawdziwym poznaniu jednego Boga i Postaća jego Jezusa Chrystusa, która nie tylko żydowski, ale i sabellianów starych i dzisiejszych błąd wywraca*,⁹³ alebo skrátene *Rozmowa z Tryfonem Żydem*. Autorom prekladu bol jeden z titulovaných spoluautorov *Nieświeżského Katechizmu* Wawrzyniec Krzyszkowski. Už v predhovore naznačuje, že nechce odvrhnúť ranokresťanskú tradíciu a spisy Otcov, no zároveň ich nemožno považovať za viac ako svedkov viery ranej Cirkvi a ich autorita sa nevyrovná Biblii. Protestantské (aj antitrinitárske) stanovisko voči Otcom sa odlišovalo od katolíckeho či pravoslávneho v tom, že nebolo ochotné považovať ich slová za tak autoritatívne ako tie biblické. Krzyszkowski vraví, že nie všetci Otcovia sa tešia jeho úcte a vymenúva niekoľko (podľa neho) negatívnych myšlienok sv. Justína: chiliazmus a prílišné spoliehanie sa na silnú vôľu človeka.

Samotný preklad sa odlišoval od ostatných Budného prekladov (je potrebné pripomenúť, že Budny nebol primárnym prekladateľom) tým, že nebol konaný z originálneho jazyka. Ako zdrojový text poslúžil preklad Sigismunda Gelenia (Zikmund Hrubý z Jelení), vydaný v Bazilei v roku 1557. Uprednostnili ho pred prekladom Joachima Perionia (Paríž, 1554). V tej dobe už existoval grécky exem-

⁹² Cca 100 – 165 n. l. Narodil sa do gréckej, pravdepodobne pohanskej rodiny v palestínskom meste Flavia Neapolis (dnešný Náblus). Najprv bol stúpencom platonizmu, neskôr konvertoval na kresťanstvo a stal sa učiteľom v Ríme, kde počas vlády Marca Aurélia zomrel mučeníckou smrťou.

⁹³ Nie je jasné, na koho odkazuje označenie *Sabeliáni*, keďže tí popierali ľudskú prirodzenosť Ježiša Krista.

plár originálu vytlačený Robertom Estienne v Paríži v roku 1551, no nie je známe, prečo nepoužili práve tento výtlačok. Kamieniecki označuje tento Krzyszkowskeho a Budného preklad za veľmi kvalitný. Odmieťa tvrdenia kalvínskych predstaviteľov, že ide o sfalšovanie originálneho textu.⁹⁴

Nie je známe, na koľko prispel do prekladu textu Budný, no je pravdepodobné, že jeho prínos bol najmä v oblasti filologickej. Ukážkou tohto je v predhovore spomínané nahradenie i bežne používaných výrazov *kapłan* a *pokuta* výrazmi *ofiarownik* a *pokajanie*.

Dielo sv. Justína bolo prvým, cez ktoré mohol nahliadnuť Budný do sveta prekladov a umocniť tak svoje teologické názory skrze svoje vlastné pokusy o novú, antitrinitársku reinterpretáciu biblických textov.

4.2 Biblické preklady Budného

Prvý čiastočný preklad Biblie uskutočnil Budný v roku 1570. Bol rozdelený na dve časti: *Księgi, które po grecku zową Apokryfa, to jest kryjome księgi* a *Nowy Testament z greckiego na polski język z pilnością przełożony*. V roku 1572 vydal Budný svoj prvý kompletný preklad Biblie z gréckeho a hebrejského jazyka do poľštiny.⁹⁵ Mala byť venovaná kráľovi poľskému, ako svedčí dedikácia napísaná Kawieczyńskim dňa 30. 7. 1572. Kráľ však zomrel 7. 8. 1572 a kniha vyšla z tlače až o sedem dní neskôr. Tento preklad bol vytlačený čiastočne na území panstva v Nieświeži a neskôr v Zasławi, kam presunul Mikołaj Radziwiłł Sierotka tlačiareň v roku 1571. Tlač dokončili Kawieczyński s Krzyszkowskim, ktorí pravdepodobne upravili text, na ktorý sa o dva roky Budný pri ďalšom vydaní Písma v predhovore sťažoval.⁹⁶ Nasledovali ho ešte dva ďalšie preklady, tentokrát však len preklady Nového zákona v rokoch 1574⁹⁷ a 1589. Tieto edície boli vytlačené v Łosku. Prvú z týchto edícií vytlačil opäť Daniel z Łęczyny, ktorý opustil miesto tlačiaru na konci roka. Nahradil ho Jan Karcan, ktorého v roku 1580 nahradil Feliks Bolewski, ktorý tú pôsobil do roku 1589, kedy vytlačil poslednú edíciu Budného biblie.⁹⁸

⁹⁴ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 81.

⁹⁵ BUDNY, Szymon. *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Przymierza, znowu z języka ebrejskiego, greckiego i łacińskiego, na polski przełożone*. Nieśwież, 1572. Budného preklad bol prijatý spočiatku dosť chladne bratmi, ktorí nevideli potrebu ďalšieho prekladu. PIETKIEWICZ, Rajmund. *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518-1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2002, s. 257.

⁹⁶ Ibid, s. 258 a KAWECKA-GRYCZOWA, Alodia. *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku, Tom 5*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, s. 78–79, 262–263.

⁹⁷ BUDNY, Szymon. *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnemi dowodami od przysąd przez Simona Budnego oczyszczone i krótkimi przypiskami po krajach objaśnione. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej jakmiarz odmiany przyczyny ukazują*. Łosk. 1574.

⁹⁸ Ibid, s. 52–53, 79–80, 109–111, 123–127, 145.

Hlavnými dôvodmi opätovných prekladov bola úprava istých myšlienok a najmä snaha o vydanie úplného Budného prekladu bez edičných zásahov zo strany vydavateľov, ktoré postihli vydanie prvého prekladu.⁹⁹ Budny sa veľmi negatívne vyjadruje k tomuto prekladu v jeho predhovore vo vydaní Nového zákona o dva roky neskôr.¹⁰⁰ Tento preklad sa však až tak zásadne neodlišuje od prvotnej verzie, hlavné zmeny sa nachádzajú vo forme poznámkového aparátu, ktorým je nový preklad opatrený a v odstránení cudzích zásahov do prekladu. Vydanie druhého prekladu financoval Jan Kiszka, ktorému je vydanie venované. Posledný preklad z roku 1589 je špecifický svojou opatrnosťou, odstraňovaním kontroverzných pasáží alebo komentárov. V predhovore autor píše: *„Bo gdy ten to Nowy Testament na jawią wyszedł, acz byli niektórzy, co tę moję pracę chwalili i nie lada jako ją zalecali, jednak nierówno onych więcej było, którzy się niektórymi słowy w przedmowie i niektórymi przypiskami niepomału obrażali, ale najwięcej jich niektórych słów z Ewangelij i z Listów Apostolskich wyrzucenie obraziło i o to na mię mnodzy nie jedno z przeciwników, ale i z braciej za złe mieli, i na mię często nie jedno pojedynkiem, ale i na synodziech niemal wszyscy utyskował.“*¹⁰¹ Odstránenie zmien, ktoré urobil v NT 1574 vysvetľuje takto: *„I dlatego się długo przeciw bratom i z niektórymi, co przy mnie stali, zastawował. Lecz na koniec wszystko u siebie dostatecznie uważwszy, a onę Apostolską sentencją przed się wziąwszy, gdzie mówi, iż miłość swych rzeczy nie szuka, ale onych, któreby ku chwale Bożej naprzód, a potem ku zbudowaniu bliźniego należały, nie ku rozruszeniu. Przeto na ostatek ustąpiłem i podjąłem się tego, naprzód w Litwie na synodzie hermanniskiem, a potem na kamieńskim, wszystko ono, cobykolwiek kogo obrażało, z tego to Nowego Testamentu ode mnie w Łosku wydanego, odjąć, a one słowa, którem by z niego wyrzucił, zaś do tekstu wstawić. K temu i z przedmowy pirwszej, prawie niedaleko od początku, niektóre obraźliwe słowa o sfatszowaniu Nowych Testamentów (jakoby nad inne wszelakie księgi były sfatszowane) wymazać, a gładzszymi słowy, nie obraźliwą sentencją, wyrazić. Nawet przypiski, którem by do tychże Nowych Testamentów na końcu przydał, obiecałem odrzucić. Jakożem*

⁹⁹ FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 123.

¹⁰⁰ *„Bo acz był przez mię przełożon, ale od niektórych przyjaciół mych na wielu miejscach, nad moje wolę przetworzon. Co aczbym był na on czas barzo rad dał znać, ale iż drukarnia nie w moich rękę była, przeto mi i to było nie wolno. A tak proszę, on to przekład miej, za czyj chcesz, jednoby nie za mój. Ten, któryć tu oto podawam, za mój znam, bo nie jednom one cudze odmiany z niego wyrzucił, alem też i swego onego przekładu pociosał. Bom naprzód rzadko własności języka ebrejskiego i greckiego (co i uczeni Ebraizmami, a Hellenizmami zową) zostawował, i nie takem się barzo słów trzymał, acz mi to niektórzy z braciej za złe mają.“* BUDNY, Szymon. NT 1574. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 135.

¹⁰¹ BUDNY, Szymon. NT 1589, s. xli–xlil.

juž za pomocą Bożą tej obietnicy mojej tu w tem Testamencie, tego niniejszego roku 89, dosyć uczynił, co każdy pilny czytelnik baczyć może.¹⁰²

4.2.1 Dobové poľské preklady

Budny však nebol prvým, kto sa podujal preložiť Bibliu do jazyka poľského. Pred vydaním *Nieświeżskej Biblii* existovalo viacero iných prekladov, či katolíckych, tak aj protestantských. Medzi katolíckymi treba spomenúť nie veľmi známu *Bibliu królowej Zofii*. Ďalej preklad luterána Stanisława Murzynowskeho, vydaný v rokoch 1551–1553 v Kráľovci Janom Sekluczjanom, ktorý bol prvým prekladom z gréckeho jazyka.¹⁰³ Nie je však úplne jasné, či bol autorom Murzynowski, keďže jeho meno sa v knihe nikde nenachádza. Uznáva sa však všeobecne, že autorom prekladu bol Murzynowski, zatiaľ čo Sekluczjan bol vydavateľom; potvrdzuje nám to svedectvo Szymona Budného (viď pozn. 104) a názory Ignaca Warmińskiego¹⁰⁴ a Stanisława Rosponda.¹⁰⁵

Veľmi úspešnou a populárnou bola tzv. *Biblia Leopoldy*, tiež známa ako *Szarfenbergská*, pomenovaná podľa rodu, na ktorého náklady bola vytlačená. Predchádzalo jej vydanie *Noweho Testamentu Szarfenbergów* v roku 1556. Vydaná bola v Krakove po prvý raz v roku 1561 a neskôr ešte v rokoch 1575 a 1577.¹⁰⁶ Bol to preklad z latinskej Vulgáty, ktorý je špecifický tým, že zahŕňa aj knihy, ktoré nie sú v katolíckom kánone, a to 3. a 4. knihu Ezdrášovú a 3. knihu Makabejcov. Autor prekladu je neznámy, predpokladá sa, že autorom bol buď Jan Nicz z Ľvova, dominikán Leonard Niezabitowski (spovedník Žigmunda Augusta), skrývajúci svoje meno pred útokmi neprajníkov, alebo cistercián menom Hieronymus (Stanisław) z Ľvova. Prekladateľom mohol byť aj sám spomínaný protestant Sekluczjan.¹⁰⁷

¹⁰² Ibid, s. xlii–xliii.

¹⁰³ Tieto preklady nehodnotí Budny priveľmi vysoko a uznáva, že by potrebovali ešte trochu vycibrenia, no oceňuje snahu poľských prekladateľov. „*Godziłoby się też tu i o naszych polskich tłumaczach nieco przypomnieć. Bo już z łaski Bożej mamy ich i kilka na N. T. wszakże mało nie w każdym tę wadę baczę, że wiele słów (acz dla wyrozumienia zda się dobrze) przydawamy. Królewiecki by Testament między wszemi miał przodek, gdyby ji był jego tłumacz, Stanisław Murzynowski, mógł drugi raz przepatrzeć a wydać, bo był młodzieniec nieladajako w jęz. greckiem uczony, acz po polsku grubo mówić i pisać, aleby to był czas wypolerować, gdyby była wola Boża z śmiercią nie uprzędziła. Krakowskich lepak Biblii i Nowych Testamentów tłumaczowi rychło mistrz umarł, jako mówią. Znać, że i łacińskiego języka niewiele umiał. Wejrzy tylko w jego przekład, najdziesz się czemu śmiać, albo radszej czego żałować.*“ Ibid, s. 126.

¹⁰⁴ WARMIŃSKI, Ignac. *Andrzej Samuel i Jan Sekluczjan*. Poznań: Księgarnia. sw. Wojciecha, 1906, s. 345–376. Warmiński sa odvoláva na Budného pri tvrdení, že autorom je Murzynowski a nie Sekluczjan, viď s. 367–376.

¹⁰⁵ Viď ROSPOND, Stanisław. *Studia nad językiem polskim XVI wieku (Jan Sekluczjan, Stanisław Murzynowski, Jan Sandecki-Malecki, Grzegorz Orszak)*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1949, s. 339–362.

¹⁰⁶ PIETKIEWICZ, Rajmund. *Pismo Święte w języku polskim*, s. 215–216.

¹⁰⁷ Ibid, s. 217 alebo viď KOSSOWSKA, Maria. *Biblia w języku polskim, Tom 1.*, s. 205–217.

Najpravdepodobnejšou teóriou je Brücknerova, ktorá tvrdí, že táto Biblia je vytlačenou verziou dávnejšej rukopisnej Biblie z 15. storočia.¹⁰⁸

V Breste bola v roku 1563 vydaná *Biblia brzeska* na náklady veľkého mecenáša protestantov, už spomínaného pána Niešwiežského panstva, Mikołaja II Radziwiłła. Na preklade sa podieľalo množstvo významných poľských, ale aj zahraničných protestantských osobností, ako napríklad Grzegorz Orszak, Pierre Statorius z Thionville, Jean Thenaudus z Bourges, Jan Łaski, Jerzy Szoman, Jakub Lubelczyk, Szymon Zacjusz, Andrzej Trzecieski, Marcin Krowicki, Grzegorz Pawełtach a Francesco Stancaro, Bernard Ochin, Francesco Lismanino, Giorgio Biandrata.¹⁰⁹ Prekladanie započalo podľa predhovoru v roku 1557, šesť rokov pred vydaním. Hlavným prekladateľom bol Grzegorz Orszak, o čom svedčí Statoriov list Kalvínovi z 1.2. 1559: „*Ponieważ Sarmaci chlubili się nazwą chrześcijan, a ksiąg świętych w języku rodzinnym nie czytali, kolega nasz Grzegorz Orszak, Polak, litując się nad swoim narodem, zajął się tłumaczeniem Biblii na język ojczysty i gwałtownie na nas nalegał, abyśmy (tj. Statorjus i Thénau) mu pracą naszą służyli. Tyle już bowiem nabyliśmy biegłości w języku sarmackim, iż choć mówić poprawnie nie umiemy, jednakże możemy ocenić, kto dobrze mówi. Posłuchaliśmy go więc i zabraliśmy się do tak ważnej pracy.*“¹¹⁰ Bibliu vytlačil buď Stanisław Murmelius, alebo Cyprian Bazylik v počte 300 kusov. Hoci Biblia bola prekladaná z originálnych textov, vo svojom názve autori prekladu spomínajú aj používanie latinského textu,¹¹¹ ktorý bol podľa Budného viac používaný než ostatné texty v ostatných jazykoch. Budny s Kawieczynskim dospeli po pozornom čítaní a porovnávaní Brestského prekladu s textami gréckymi, hebrejskými a nemeckými k názoru, že ide o viac-menej preklad z latinčiny a francúzštiny.¹¹² Podobného názoru je aj Janina Czerniatowicz, ktorá tvrdí, že buď čerpali z Olivetanovho prekladu, alebo Kalvínovej verzie Estienneovej Biblie.¹¹³ *Brzeska Biblia* sa viac sústreďí na štylistickú a estetickú formu textu než na vernosť originálu.¹¹⁴ Z tohto dôvodu sa rozhodol Budny, že bude vhodnejšie preložiť celé Písmo, než opravovať Brestské vydanie. *Biblia brzeska* bola ešte niekoľkokrát znova vydaná. V rokoch 1568, 1580, 1585,

¹⁰⁸ BRÜCKNER, Aleksander. *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej, Tom II: Pismo święte i apokryfy. Szkice literackie i obyczajowe*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903, s. 84–89.

¹⁰⁹ PIETKIEWICZ, Rajmund. *Pismo Święte w języku polskim*, s. 235.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Celý názov znie: *Biblia święta Tho iest Księgi Starego y Nowego Zakonu własnie z Zydowskiego Greckiego y Łacińskiego nowo na Polski język z pilnością y wiernie wyłożone*.

¹¹² Ibid, s. 257, 271.

¹¹³ CZERNIATOWICZ, Janina. *Niektóre problemy naukowe greccytyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1969, s. 35–42.

¹¹⁴ KOSSOWSKA, Maria, *Biblia w języku polskim, Tom 1*, s. 245–250.

1593, 1599,¹¹⁵ pričom prvá z vymenovaných edícií bola pravdepodobne dielom Budného v Nieświeži.¹¹⁶

Poľské preklady tejto doby pracovali primárne s latinským textom a obmedzovali prácu s originálnymi gréckymi a hebrejskými textami, ktoré použili sekundárne. Budného preklad je obdivuhodný, najmä v porovnaní s *Bibliou brzeskou*, prvou protestantskou Bibliou v Poľsku, na ktorej prelade sa podieľalo množstvo osobností tým, že ho zhotovil sám. Budny však vo svojom predhovore k druhému vydaniu Nového zákona zostáva veľmi skromný.¹¹⁷ Celkovo použil pri prelade množstvo rozličných edícií Písma, či už gréckych, latinských, alebo slovanských a porovnal svoje preklady s názormi a výkladmi mnohých učencov, exegétov, prekladateľov zo širokého spektra konfesí a náboženských tradícií, z ktorých najviac uznáva renesančného talianskeho učenca Lorenza Vallu, Erazma Rotterdamského, flámskeho františkána Nicholasa Zegersa (hoci ho označuje za sluhu antikrista), reformátorov Lutera, Bézu, Castellia a cirkevných Otcov Epifánia zo Salamíny, Tertulliana, Hieronýma a cirkevného historika Eusébia.¹¹⁸

4.3 Z akých edícií Budny prekladal a o prednostiach latinských kníh pred gréckymi

Zaujímavou otázkou je, z ktorých biblických vydaní Budny čerpal. Sám neuvádza, aké hebrejské vydanie starozákonných textov používal. Je možné sa teda len domnievať. V 16. storočí existovalo viacero možností. Jednou z nich mohla byť Biblia vydaná Avraamom ben Chaimom, Boloňčanom, pôvodcom z Pisy, ktorý ju

¹¹⁵ PIETKIEWICZ, Rajmund. *Pismo Świąte w języku polskim*, s. xiii.

¹¹⁶ Ibid, s. 251.

¹¹⁷ „A tak i ja tego o mojem przekładzie nie mówię, żeby już próżen od omyłek był, chyba to rzecz mogą, że nad ine polskie przekłady jest szczyrszy, bo w niem i przysad mniej i jeśli się nie mylę, właśniej przełożon. Więcej o niem śpiewać nie chcę, ani się godzi.“ BUDNY, Szymon, NT 1574, cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 137.

¹¹⁸ „Ono też zbożni czytelnicy niech wiedzą, że się nie leda ako, ani bez wiosła na to morze tłumaczenia puścić. Niezję dnegom jakiego egzemplarzyka, zasiadszy nad niem, przekładał, alem się na wsze strony (jako mówią) oglądał. Miałem oko na greckie, a nie na jedne, księgi; dokładałem się łacińskich, nie zaniedbawalem słowieńskich; radziłem się rozmaitych kastygatorów, komentatorów, teologów, historyków, i inych wszelakich autorów albo pisarzów, ilem ich na ten czas dosięć mógł. Doznałem tego, co pospolicie mówią, że niemasz tak podłych ksiąg, z którychby się pilny czytacz nie mógł czego nauczyć. Lecz między wszemi największej mi pomocy w tej mierze dodali: Laurentius Valla, Erasmus on Roterodamski, Martin Luter, Sebastianus Kastalio, Theodorus Beza, Nicolaus Zegerus, acz antychrystów sługa; a z onych dawnych: Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Jer ony mus i ini niektórzy. Za ich świadectwem bezpiecznie niektóre słowa, abo i wirsze całe od heretyków podrzucone, albo od głupich pisarzów, lub od mędrków wmieszane, powyrzucał. A gdzie co było abo odmieniono, albo wyrzucono, za pewnemi tychże dowodami naprawiłem.“ Ibid, s. 136.

vydal na príkaz Yehoshuu Schelomo ben Israel Nathana.¹¹⁹ Tento výtlačok bol však určený židovskej náboženskej obci a je otázne, či by sa k nemu Budny bol schopný dostať. Ďalší možný exemplár je tzv. *Biblia Rabbinica*, vydaná v Benátkach v roku 1518 kníhtlačiarom Danielom Bombergom. Hoci názov môže opäť naznačovať, že by mohlo ísť o Bibliu určenú pre židovských veriacich, ide o kresťanské vydanie sprevádzané komentármi známych židovských rabínov, akým bol napríklad Moshe ben Maimon (Maimonides). Ďalšie vydania tejto Biblie vyšli ešte v rokoch 1526, 1549 a 1568.¹²⁰ Za najpravdepodobnejšie sa javí, že Budny používal *Biblia Hebraeo-Latina* vydanú Sebastianom Münsterom v roku 1534 vzhľadom na blízkosť Münsteru k švajčiarskym reformátorom.¹²¹ Kamieniecki udáva ešte existenciu krakovskej *Biblia Hebraica*, vytlačenej v roku 1552.

V prípade novozákonného textu je nám známe, ktoré vydania považoval Budny za smerodajné. Uvádza, že používal parížske vydanie Simona de Colines, tzv. *Editio Colinaei*, buď z roku 1534, alebo 1551 a *Editio Crispini*, jednu z tzv. *Editiones Stephanicae*, ktoré vychádzali z textu vytlačeného parížskym kníhtlačiarom Robertom Stephanusom (Estienne), prvotne v roku 1546.¹²² Sám však upozorňuje, že hoci si tieto edície veľmi cení, predsa len nie sú neomylné.¹²³ Je nutné tiež dodať fakt, že Budny považoval množstvo biblických edícií za neautentické a nespoľahlivé z dôvodu narušenia pôvodnej myšlienky. Ako hlavné príčiny uvádza v predhovore „zradu heretyków, omylnosć tłumaczów a głupstwo pisarzów.“ Hieronymovu Vulgátu priveľmi neoceňuje, pretože čerpá z porušených gréckych textov. Budny však považoval latinské antevulgátovské texty za autentickjšie a lepšie ako texty grécke. Sám priznáva, že spočiatku, ako mnohí kresťania, najmä východnej tradície, považoval grécky text za lepší z jednoduchej príčiny, a to z tej že evanjeliá (s výnimkou Matúša) sú napísané v tomto jazyku. V skutočnosti sú

¹¹⁹ WOLFF, Johann Christian. *Bibliotheca Hebraea vol. 2*, Hamburgi et Lipsae: Impensis Christiani Liebezeit, 1715, s. 364.

¹²⁰ Ibid, s. 365–368.

¹²¹ Ibid, s. 370.

¹²² „Lecz tego wszystkiego prawdziwe księgi, jakie są, mianowicie Simona Kolinea, nie mają. Ale kto by się chciał niezgody ksiąg greckich napatrzeć, niech czyta N. T. grecki, który Johannes Crispinus wydał. Bo tam znaczono różnice ksiąg na krajach po grecku.“ BUDNY, Szymon, *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk, *Szymon Budny*, s. 118. Citovaný predhovor sa nachádza aj vo vydaní prekladu Nového zákona z roku 1589, kde je nasledovaný ďalším, novým predhovorom. Viď BUDNY, Szymon. *Nowy Testament*. Łosk, 1588(9), s. i–xxxix. Plný prehľad možných edícií biblie používaných Budným, viď REUSS, Eduard. *Bibliotheca Novi Testamenti graeci: cuius editiones ab initio typographiae*, Brunsvigae: C. A. Scwetschke et filium 1872, s. 46–58.

¹²³ „Ono jeszcze dziwniejsza, że w Nowem Testamentie greckiem, który tak 50 lat wydrukował w Paryżu Simon Colinaeus, który egzemplarz wielce uczony mąż Sebastianus Castalio nad inne wszystkie wychwala, czegom i jasam nie z jednego miejsca doznał, że mu równego (oprócz kilka miejsc i św. Johana objawienia) niemasz, a przedsię i w tem tak sławnem egzemplarzu najdują się takie omyłki jako u Mateusza we 23 rozdz. wirsz 25 po grecku...“, BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk, *Szymon Budny jako krytyk*, s. 121.

(podľa neho) grécke texty oveľa viac falšované ako texty latinské, pretože znalosť gréčtiny v období ranokresťanskom bola tak rozšírená, že ju ovládal každý hereetik, čo dovoľovalo každému z nich Bibliu falšovať v reči gréckej.¹²⁴ O latinníkoch zase tvrdí, že „*Zaś łacinicy poniewaź tylko jedne homouzyańską sektę trzymali, a k temu nie tak bystrych rozumów byli, tak teź nierównno mniej u nich heretyków powstawało. A tak jawna rzecz jest, że pismo św. musi być w ich języku szczyrsze i nie tak naruszone, jako kiedy w greckiem.*“ Teda, hoci uznáva, že heretici boli aj medzi latinsky hovoriacimi kresťanmi, predsa je ich verzia Biblie čistejšia od omylov. Upozorňuje však každého čitateľa, aby pamätal, že človek je omylný, preto nemožno ničomu absolútne dôverovať a treba sa mať na pozore pred omylmi a chybami v Písme.¹²⁵

4.4 O Marcionovi a o tom, prečo nemožno úplne dôverovať Biblii

Za hlavného vinníka zodpovedného za pozmenenie Biblie považuje slávneho heretika 2. storočia, Marciona zo Sinopu. Ten podľa neho odvrhol všetky evanjeliá, ponechajúc len Lukášovo, a pozmenil ho tak, že kázal formu docetizmu, teda náuku, odmietajúcu, že Kristus mal materiálne telo. Obviňuje ho aj z toho, že nielen Evanjelium prekrútil, ale aj listy sv. Pavla Apoštola. Budny sa odvoláva na svedectvo Tertulliana, Epifánia a historika Eusébia. Za veľmi nebezpečný zásah do Písma zo strany Marciona považuje slová „*JAKO MNIMANO*“ (v slovenskom katolíckom preklade „*mysleli si*“), ktoré sa objavuje u Lukáša 3, 23, kde je Kris-

¹²⁴ „*Naprzód tu na się wyznawam, że m długo w tem błędzie był, mniając, żeby greckie księgi były ze wszech naprawdźwsze. A do tego mię ono ciągnęło, że Apostołowie wszytcy (oprócz Mateusza) tym językiem pisali, ale się wielce mylił, jako się jeszcze i dotąd niektórzy i z wiernych myślą. Jakoź przedsię prawda by to była, że nad greckie księgi nie mogłyby być prawdzwsze, gdyby tak szczyre były i teraz, jako na on czas z przodku, gdy je święci Apostołowie napisali. Lecz iż się inaczej najduje, już ono wniwecz. Bo teraz greckie księgi nie jedno nad ine nie są prawdzwsze, ale i owszem są nafalszysze. Przyczyna tego jest ta, iż wszytcy jakmiarz heretykowie i Grekowie byli i w Grecyi powstawali i tam mieszkali. A choć teź który nie Grek był, przedsię greckiego języka używał. Bo ten język na on czas mało nie po wszej ziemi panował, poczqwszy za Aleksandra Macedońskiego, aż minqwszy czasy Konstantyna cesarza i innych, że teź Eiptczycy, Samarytowie, Afrowie i ini, mnodzy narodowie, swe języki porzuciwszy, za ten się byli chwycili. Poniewaź przeto język grecki tak szeroko za Apostołów i po Apostolech panował, a heretykowie tym, a nie innym, mówili i pisali, tedyć się samo skazuje, że oni to faszserze nie w inem którym języku, ale w tem, którego używali, pismo św. faszowali.*“ Ibid, s. 129.

¹²⁵ „*Gdyź żadna rzecz tak dalece człowiekowi każdemu przywoita nie jest, jako się omylić. Przeto i po wtóre proszę, komu się to maje tych dwu słówek wyrzucenie nie podoba, o łaskawe przestuchanie. Naprzód przeto pewna rzecz jest, jako się to w przedmowie pokazało, że księgi Nowego przymierza na wielu miejscach od heretyków są pofalszowane, to jest, że na niektórych miejscach są słowa odmienione, indzie nieco przydano, a indzie ujęto, a indzie słowa pomieszano i wiele złego poczyniono. Co jeśli tak jest, jakoź koniecznie jest, tedyć się samo skazuje, że żadnemu miejscu tak zgoła ufać nielza, żeby o niem kto rozumiał, iż jest szczyre, albo nieskażone. Mówię o tych miejscach, o którychby kto wqtpił. Nie potrzeba mi o tem wiele mówić, ono tylko rzekę; jeśli gdzie, tedy w tej mierze mielibychmy na ono pomnieć: wszego doznawajcie, co dobrze trzymajcie. Bo gdzieby tego nie było, tedy żadną miarą nie jedno się z błędów nie wybijemy, ale czem dalej, gorzej do nich pogrąźniemy,*“ Ibid, s. 159.

tus spomínaný ako syn Jozefov (*Ked' Ježiš začal účinkovať, mal asi tridsať rokov. A mysleli si, že je synom Jozefa*). Tieto slová sú podľa Budného Marcionovým pokusom vytvoriť obraz Krista ako nie skutočného človeka, ale Boha, ktorý sa len javí ako človek, hoci ním v skutočnosti nie je.¹²⁶ Spomínaný cirkevný historik Eusébius poskytuje dôkaz, ktorý Budnému stačí, že Marcion tieto slová vložil do textu Evanjelia podľa Lukáša. Ten cituje historika v latinčine, ktorý píše v knihe prvej svojej *Historia Ecclesiastica*: „*Quapropter neque ea generatio, quae ipsum concernit, abrogabitur, quam Matt. Euangelista recensens, Iacob autem, inquit, genuit Joseph, Lucas vero, qui erat filius, inquit, sicuti putabatur (nam et hoc addit), Iosephi, qui fuit Heli*“.¹²⁷ Z týchto slov usudzuje Budny, že sám Eusébius si všima zvláštnosť výrazu „*sicuti putabatur*“. Z textu priamo nevyplýva, že by Eusébius považoval niekoho iného za autora týchto dvoch slov než samotného Lukáša, no Budny v tomto vidí dôkaz o nepravosti týchto slov a Marcionovo dielo. Ďalším dôkazom je mu dielo spájajúce všetky evanjeliá do jedného zvané *Diatessaron*.¹²⁸ Podľa Eusébia a Epifánia bol autorom istý muž menom Tatianos zo Sýrie, žiak sv. Justína Martýra, ktorý sa neskôr stal vodcom gnostickej sekty zvanej Enkratiti.¹²⁹

¹²⁶ „*O Markionie wieleby pisać, jako wiele pofalszował, ale miara przedmowy nie dopuszcza. Kto chce, niech o tem ćcie Tertuliana, dawnego tacińskiego pisarza i Epifania, greckiego teologa. Ci niemało wypisali, ukazując, gdzie, a jako co pofalszował. Jako ono w 1 liście do Kor. »Nie kuśmy Pana (albo jako w słowieńskich księgach Boga), jako go niektórzy kusili etc. Bo Markion wymazawszy Boga, napisał Chrysta. Wszakże wiedz, że ci dwa pomienieni teologowie nie wszego fałszu Markionowego ukazali. Bo niektórych, jako widzę, zaniechali, atoli, które się im zgodziły, jako i w przypiskoch ujrzysz, gdzie ono (co w dzisiejszych Ewanieliach Łukasowych jest) JAKO MNIMANO, temuż mistrzowi przypisuje.*“ Ibid, s. 125. Ešte píše: „*Ono k temu obaczmy, który heretyk na to naśmielszy był. Lecz i o tem nie trzeba się długo, bo mamy dwu świadku wiary godnych, jednego z greckich teologów, a drugiego z tacińskich, to jest Tertuliana a Epifaniasa. Bo ci dwa szeroko o tem świadczą, iż żaden z heretyków pisma Nowego przymierza tak nie zaraził, jako Markion, albo (jeśli go po łacinie znać wolisz) Marcion. Bo naprzód trzy ewanielisty odrzucił, chyba jednego Łukasza Ewanielium zostawił, ale tak zostawił, żeby był lepiej nierówno uczynił, by je był, jako inne, odrzucił. Bo nie tak go przyjął, jako było przystojno, to jest, nie tak, jako zastał, ale w niem barzo wiele miejsc, jako mu było potrzeba, poodmieniał, wiele powyrzucał, wiele też przyczynił. Także listom Pawła św. uczynił. To obaczywszy, i ono obacz, co za błąd tento śmiały a niezbożny heretyk zmyślił i stanowił. Lecz cię ciż świadkowie dostatecznie sprawią, że Markion on błąd stanowił, jakoby syn Boży nieprawdziwe ciało miał, i owszem, jakoby i sam nieprawdziwy człowiek był, nieprawdziwie jadł, pił, chodził, spał, etc, ale żeby i sam mnimany człowiek był, mnimane ciało miał, na pozór tylko jadł, pił, a nakoniec i do mniwanie cierpiął i umarł.*“ Ibid, s. 159–160.

¹²⁷ Budny ponúka aj svoj vlastný preklad: „*Przeto i to rodzenie, które jemu należy, nie będzie odrzucono, które Mateusz Ewanielista wyciągając, mówi, Jakób urodził Józefa. Łukasz lepak (mówi), który (Jezus) był syn, jako mnimano (bo i to przydawa) Józefów*“.¹²⁷ Ibid, s. 160.

¹²⁸ Dielo bolo veľmi populárne medzi sýrsky hovoriacimi kresťanmi až do 5. storočia, kedy ho nahradili 4 kanonické evanjeliá v sýrskej verzii Biblie zvanej Peshitta.

¹²⁹ Epifánios aj Eusébius spomínajú, že príslušníci tejto sekty sa stránili konzumácie vína, živočíšnych produktov, odmietali manželstvo a učili, že Boh nemá moc nad diablom. Podrobnejšie o tejto sekte a Tatianovi píše Epifánios vo svojom monumentálnom hereziologickom diele *Panarion* v kapitolách 46 a 47. Vid' EPIPHANIUS OF SALAMIS – WILLIAMS, Frank (Ed.). *The Panarion of Epiphanius of Salamis Book I (Sections 1–46)*. Leiden: Brill, 2009, s. 376–380; EPIPHANIUS OF SALAMIS – WILLIAMS, Frank (Ed.). *The Panarion*

Ten vraj vo svojom diele podľa Budného nikde tieto slová neuvádza. Budný píše: „A tak, gdyby na on czas te słowa (Jako Mnimano) w Łukaszu były, azaby ich tak pilny człowiek do onej harmonii nie wpisał? Patrz jako niniejszego wieku Osyander i Kalwin nie opuszczali tych słów w swoich harmoniach, takżeby był na on czas Tatianus uczynił, gdyby już na on czas wymyślone a napisane były, ale był snąc dyabeł Markiona na on czas jeszcze nie pobudził. Bo tegoż czasu był, którego i Tacyan. A tak oto masz nieomylnie dwa znaki, że tychto słów przedtym nie było, a choć je potym wpisano, tedy przedsię nie we wszech księgach były, jako się z Eusebiusa pokazało. Przyczem pamiętaj, gdzie mówi, że te słowa (Jako Mnimano) Africanus przydawa, nie dziwować się. Bo wiedz, iż ten Afrykan już nie rychło był po Tacyanie i po Markionie, przeto też u Tacyana ich nie masz, iż jeszcze za niego Markion fałszował, albo miał fałszować pismo apostolskie, a u Afrykana były, że już nierychło potym był, to jest za Orygena, którego (jako niektórzy piszą) był uczniem. Przeto, jakom wyszej powiedział, mam te słowa za przydatek Markiona heretyka, bo ten nawięcej pisma Nowego przymierza fałszował i to jego naczęstsze było słowo: *mnimany i domnimanie*.”¹³⁰ Je neznáme, aký preklad *Diatessaronu* Budný čítal. V Európe kolovalo niekoľko verzií Tatianovej *harmónie* a bola tiež dostupná v latinčine. Najznámejšou knihou obsahujúcou toto dielo bol manuskript *Codex Fuldensis*, ktorý bol zhotovený v 6. storočí. Ten obsahoval okrem *Diatessaronu* aj Pavlove epištoly (vrátane listu Laodicejčanom), zvyšné listy, Skutky Apoštolov a Zjavenie Jána. Manuskript zhotovil istý italský biskup Victor z Capuy, ktorý objavil *evanjeliou harmóniu* v latinskom jazyku a všimol si jej podobnosť s Tatianovým *Diatessaronom*. Zvyšok manuskriptu doplnil novozákonnými kanonickými textami z Vulgáty. V tomto texte sa objavuje pasáž totožná s Lk 3, 23 na mieste 4, 29 harmónie, ktorá v latinčine znie: „*Et ipse ihesus erat incipiens quasi annorum XXX ut putabatur filius ioseph*“.¹³¹ Slová *ut putabatur*, predmet sporu pre Budného, sa objavujú aj v tomto texte. Arabský preklad z 11. storočia takisto obsahuje tieto slová.¹³² Je teda záhadou, akú verziu *Diatessaronu* Budný čítal, keďže jedna

of Epiphanius of Salamis Books II and III. *De Fide*, Leiden: Brill, 2013, s. 3-6 a EUSEBIUS OF CAESAREA – LOUTH, Andrew (Ed.). *The History of the Church: From Christ to Constantine*, London: Penguin Books, 1989, s. 133–136.

¹³⁰ BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 161.

¹³¹ RANKE, Ernestus (Ed.). *Codex Fuldensis. Novum Testamentum Latine, Inte Interprete Hieronymo: Ex Manuscripto Victoris Capuani Edidit, Prolegomenis Introduxit Commentariis Adornavit*. Marburgi & Lipsiae: N.G.Elwert, 1868, s. 40.

¹³² Originálny sýrsky text sa nezachoval, a preto je v dnešnej dobe najčastejšie používaný arabský preklad na vyhotovovanie anglických prekladov *Diatessaronu*. V modernom anglickom prevedení sporné miesto znie takto: „*And Jesus was about thirty years old, and it was supposed that he was the son of Joseph*“.
ROBERTS, Alexander (Ed.). *Ante-Nicene Fathers, Vol. 9*. Buffalo: Christian Literature Publishing Company, 1896, s. 49.

z najstarších zachovaných verzií textu v latinčine obsahuje tieto slová. Nesmieme však vylúčiť možnosť, že Budnému sa dostala do rúk nejaká iná verzia odlišná od *Codexu Fuldensis*, ktorá neobsahovala *ut putabatur*, vďaka čomu sa mohol odvolávať na Tatianovo dielo ako dôkaz o tom, že Marcion porušil text Písma, aby mohol šíriť svoju gnostickú náuku. Môžeme len hádať, prečo cituje Tatiana Budny, ak sa kontroverzné slová nachádzajú vo viacerých verziách tohto diela a pre potreby tejto práce je zbytočné sa hlbšie zaoberať týmto problémom. Nutné však povedať, že na konci svojho života, v poslednom vydaní prekladu Nového zákona, Budny zahŕňa slová *jak mnimano*.¹³³

V nadväznosti na problém otcovstva Ježiša a jeho vzťahu k Jozefovi Budny odpovedá v nasledujúcej časti rozboru veršu Lk 3, 23. Hoci sa v predchádzajúcich riadkoch odvoláva na Tertulliana a Epifánia vo svojej oponentúre voči Marcionovi, následne zamietá ich tvrdenia o Ježišovom pôvode. Označuje ich omyly a sám seba bráni pred obvineniami, že by odmietal čudesné počatie Krista z Iona Márie. Tvrdí, že hoci Tertullian aj Epifanius, boli odporcami Marciona, nemali problém s ponechaním slov *jak mnimano* v texte evanjelia, pretože im to vyhovovalo a zhodovalo sa to s ich náboženskými predstavami. Píše: „*Bo i Tertulian tak rozumiał, jakoby pan Jezus tylko z matki ciało miał, a Epiphanius jeszcze gorzej, bo ten już i wcielenie wiecznego syna twierdził. Niedziw tedy, że temu miejscu dali pokój, a zwłaszcza, że już nierychło po Markionie Tertulian był, a Epiphanius jeszcze nierychlej. Co ja nie przeto mówię i nie przeto tych dwu słówek wyrzucam, żebym nie wierzył pana Jezusa bez złączenia, sprawą Ducha Św., być poczętego w żywocie dziewice.*“¹³⁴ Dôvod, prečo však odmieta tvrdenie, že by Ježiš nepochádzal z Jozefa, je Kristov pôvod z rodu Dávidovho.¹³⁵ Argument, že by Kristus mohol byť potomkom Dávida skrze Máriu, Budného nepresvedčuje. Hlavný problém pre neho predstavuje Máriino príbuzenstvo s Alžbetou, ktorú Lukáš označuje ako príslušníčku rodu Áronovho. Taktiež je pre neho nezmyslom tvrdenie, že Mária musí byť Dávidovho rodu, pretože aj Jozef pochádzal z tohto rodu. Tvrdí, že takýto názor vznikol nesprávnym preložením pasáží v Mojžišovej knihe *Čísel* z hebrejčiny do latinčiny. Priznáva sa, že sám bol zaslepený týmto názorom, až dokým si neprečítal hebrejský text. O nesprávnom preklade hovorí: „*Tak bo tam ma stary łaciński przekład: »Omnes viri ducent uxores de tribu et cognatione sua. Et cunctae feminae de eadem tribu accipient maritos«. To, mówię, obłędliwy jest przekład. Bo daleko inaczej jest to miejsce w ebrejskich księgach, gdzie tak napisano: »Isch benahalath matte auotaw, idbeku bene Israel« etc. Co tak Munsterus i Pagninus jakmiarz*

¹³³ BUDNY, Szymon. *NT 1589*, s. 274.

¹³⁴ BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 161.

¹³⁵ „*Jeśli Józef tylko mnimany jest ojciec pana Jezusów, a jakoż pan Jezus jest syn Dawidów?*“ Ibid, s. 162.

*tlumaczq: »Quisque de filiis Israel haerebunt in haereditate patrum suorum«. To jest: »Každy z synów Izraelskich będą trwać w dziedzictwie ojców swych«. To tak w ebrejskiem Mojżeszu, a wedle łacińskiego, które przywiodłem wyżej, tak to miejsce brzmi: »Wszyscy mężowie będą pojmować żony z pokolenia i rodziny swej (albo z plemienia swego).«¹³⁶ Neexistuje dôvod, prečo by bolo prikázané Mojžišovým zákonom, aby mohli byť manželstvá uzatvárané len v rámci jednotlivých rodov. Fakt, že Matúš a Lukáš vo svojich evanjeliách spomínajú Ježišov rodokmeň svedčí o tom, že Ježiš bol nie len akýmsi adoptívnym synom Jozefa, ale skutočným potomkom z jeho rodu. Opäť si povoláva na pomoc Písmo, špecificky na Lukáša, ktoré často označuje Jozefa a Máriu ako rodičov alebo *γονεῖς*. Budny usudzuje, že pokiaľ teda je Jozef len domnelým otcom Ježiša, tak potom je potrebné to isté tvrdiť aj o Márii, keďže sú spoločne označovaní za *γονεῖς*. Na otázku „*Jakož Józef może być ojcem panu Jezusowi, jeśli się jego poczęcie za sprawą Ducha św. zstało?*“, odpovedá „*Duch św. i owszem ono prześwięte poczęcie syna Bożego sprawił, ale nie z siebie, ani z czego inego, niż z czego się ludzie wszyscy poczynają.*“¹³⁷ Budny tak považuje Ježiša za skutočne z panny počatého zásahom Božím, no tiež tvrdí, že je zároveň pravým synom Jozefa z jeho semena počatého. Uvádza, že Písmo jasne hovorí „*Qui factus est ei filius ex semine Davidis secundum carnem*“¹³⁸ a odmieta všeobecne uznávané učenie o tom, že Kristus je bez semena mužského počatý, ako sa spieva v adventnom hymne *Veni redemptor gentium* v druhej strofe „*Non ex virili semine, sed mystico spiramine, Verbum Dei factum est caro.*“ Nakoniec prosí čitateľa, aby, vezmúc si k srdcu zázračné prípady z Písma, ako počatie Sára vo vysokom veku alebo narodenie sv. Jána Krstiteľa vo vysokom veku matky, prijal tajomné počatie Krista zo semena Dávidovho, teda z Jozefa bez toho, že by Mária poznala muža.¹³⁹*

Ďalšia údajná Marcionova zmena Písma sa nachádza v Prvom liste Korintánom 10, 9, kde sa nachádza veta, ktorú Budny prekladá ako: „*Ani kušmy Pana, jako niektórzy z nich...*“. O tejto vete píše náš prekladateľ, že pôvodne napísal Pavol slovo *Pan*, ktoré však Marcion neskôr zmenil na slovo *Chrystus*.¹⁴⁰ Pre trinitárskych kresťanov táto zámena nepredstavuje žiaden problém, no je pochopiteľné, prečo Budny považuje túto zmenu za dôležitú s nedorozumeniami následkami pre správne chápanie viery a rozlišovanie medzi Pánom (teda Bohom) a Kristom. Opäť sa odvoláva na Epifánia, ktorý potvrdzuje Budného slová o zámene *Pána*

¹³⁶ Ibid, s. 163.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Rm 1, 3.

¹³⁹ BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit z. MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 164.

¹⁴⁰ Ibid, s. 169.

slovom *Kristus* (hoci neuvádza, v akom diele to Epifánus učinil) a tiež dokladá slová Jana Cornaria¹⁴¹: „*Neque tentemus Dominum, Marcion autem pro Dominum fecit Christum*“.¹⁴² Ako posledné uvádza staré slovanské knihy, ktoré v tejto pasáži obsahujú slová „*Hu da úckywáumъ бѣѡа*“¹⁴³ a preklad Francišaka Skoryny, ktorý tiež píše o pokúšaní *Boha*.

4.5 Ďalšie sporné body Písma – komentáre k NT 1574

V tejto podkapitole si rozoberieme niektoré miesta, ktoré Budny buď považoval za sporné, alebo ich vykladal v zmysle antitrinitárskom. Prvý problém nastáva hneď na počiatku ako Starého, tak aj Nového zákona. Pri preklade úvodnej časti knihy Genezis prekladá slovo *חַוָּה* ako „*Duch*“, no poznamenáva tiež v komentári, že ďalším významom slova je poľské slovo „*wiatr*“.¹⁴⁴ K podobnému záveru dochádza aj v knihe Proroka Izaiáša v komentároch.¹⁴⁵ Nesúhlas prejavuje Budny pri preklade gréckeho *Λόγος* a latinského *sermo* ako *słowo*. Berie si príklad z renesančných filozofov Lorenza Vally a Erazma Rotterdamského. Hoci *słowo* je výraz v neutrálnom strednom rode, grécky a latinský výraz sú oba v mužskom rode. Budny preto volí vo svojom preklade z roku 1589 výraz *mowa*, ktorý je v ženskom rode.¹⁴⁶ Odmietá tradičnú interpretáciu, že by Ján v evanjeliu narážal na predvečného Syna Božieho, ale považuje jeho slová len ako alúziu na Ježiša Krista ako človeka, ktorý sa narodil zo ženy bez žiadnej božskej podstaty.¹⁴⁷ Podľa Kamienieckeho sa týmto snaží oslabiť trinitársku náuku o tom, že *Λόγος* odkazuje na Krista ako nestvoreného a predvečného Syna Božieho.¹⁴⁸ Je otázne, do akej miery takýto preklad v poľštine funguje, keďže pôvodné slovo použité v preklade je stredného rodu. Je tak možné, že by si poľský čitateľ neznalý gréčtiny a latinčiny nevšimol rozdiel, ktorý

¹⁴¹ Janus Cornarius (cca 1500–1558) – humanista, filológ a prekladateľ gréckej a latinskej medicínskej literatúry. Takisto sa venoval aj gréckej patristickej literatúre.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Dnešné verzie cirkevnoslovanskej Biblie obsahujú tento verš vo forme: „*Hu da úckywáumъ xpĉ mǎ*“.

¹⁴⁴ „*W początku znaczy Bogi albo Elohy. Je to obyczaj mowy ebreyskiej. Albo wiatr Boży tu znaczy się*“, BUDNY, Szymon. *Biblia NT 1572*, s. 1.

¹⁴⁵ Budny píše „*To iest wielkie a straszne wywrocenie Boże iako y ono: Moi Duch Boży to iest wielki wiatr*“, BUDNY, Szymon. *Biblia ST 1572* s. 351.

¹⁴⁶ Okrem toho pripomína, že rovnako vhodným prekladom by bola „*rzecz*“. BUDNY, Szymon. *NT 1574*, J 1, 1.

¹⁴⁷ „*Per sermonem itaque evangelista non aliquem aeternum Dei filium, de quo nihil omnino scit Scriptura, sed Iesum Christum filium Dei ex muliere genitum intelligit et innuit.*“ BUDNY, Szymon. Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium, quaecumque Stanislaus Grochovius contra Simonem Budnaeum excerpit, eiusdem Simonis B. simplex et succincta e sacris litteris responsio: Item, Nicolai Parutae de uno vero deo Iehova, sobriae orthodoxaeque disputationes, 1575. In: FIRPO, Massimo. *Antitrinitari nell'Orientale del '500: nuovi testi di Szymon Budny, Niccolò Paruta e Iacopo Palaeologo*. Firenze: Centro di Studi del Pensiero Filosofico del Cinquecento e del Seicento in Relazione ai Problemi della Scienza del Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1977, s. 277–400, tu s. 322.

¹⁴⁸ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 120.

by ho mohol nasmerovať k trinitárskemu názoru. Je však takisto potrebné uznať, že Budny pravdepodobne rátať s tým, že výklad, ktorý tvrdí, že Kristus je spomínaný *Λόγος*, bol medzi kazateľmi aj bežným ľuďom tak rozšírený, že bolo veľmi zložité odvrátiť ľudí od náuky, ktorú Budny považoval za nesprávnu. Výraz *mowa*, jednoznačne ženského rodu, by tak jasne naznačoval nemožnosť spájania Krista s *Λόγος*. Na otázku, prečo Budny spochybňuje samotný grécky text Evanjelia sv. Jána, odpovedá, že grécke aj latinské manuskripty boli pozmenené, hoci neponúka žiaden dôkaz, že by to tak malo byť.¹⁴⁹ Iné vysvetlenie ponúka v katechetickom diele *O przedniejszych wiary artykulech*, v ktorom tvrdí, že počiatok v úvode Jánovho evanjelia neznačí úplný počiatok, ale začiatok Kristovho kázania.¹⁵⁰ Frázu „*a to Slovo bolo u Boha*“ chápe len ako autorský úvod a nevníma ju ako obsahujúcu teologickú hodnotu.¹⁵¹ Budny nevznáša námietky len voči učeniu o Duchu Svätom a učeniu o Svätej Trojici.

Medzi ďalšie učenia, ktoré sa nezhodovali s jeho teologickými názormi patrí aj popieranie panenstva panny Márie. V prorocťve proroka Izaiáša 7, 14, ktoré hovorí: „*Preto sám Pán vám dá znamenie: Hľa, panna počne a porodí syna a dá mu meno Emanuel.*“ Budny vykladá túto pasáž, že Mária „*miata urodzić syna a nie córkę, dla tego y to do oney ze mowi, nazowieś innie tego, to iest ty dziewcza*“.¹⁵² Hebrejský výraz *עַלְמָה*; *almah*, ktorý je v kresťanskom svete väčšinou chápaný ako „panna“, interpretuje Budny ako označenie mladej devy bez toho, že by toto slovo automaticky značilo ženu, ktorá je pannou. Na vysvetlenie a obranu svojho tvrdenia používa hebrejský text a tvrdenia židovských učencov. Tvrdí, že vhodnejší výraz, ktorý by označoval pannu, je slovo *בְּתוּלָה*; *bethulah*. Na podporu svojho názoru ukazuje prečo *almah* nemôže v prípade Márie značiť „pannu“, ale „mladú ženu“. Jeho dôkazom je to, že v Písme označuje Rivke/Rebeku (manželka Izáka) nielen výrazom „*almah*“, ale aj „*bethulah*“, čo značí, že medzi dvoma výrazmi musí

¹⁴⁹ „*Teraz niektorzy, odstąpiwszy Syna Bożego, do Żydów się udają i to nam miejsce zarzucają, powiedając, że je źle ewanielista przywodzi, chcąc przez to pokazać, żeby Ewanielistowie i ini Apostołowie nie Duchem św. pisali, ale leda jakie baśni składali...Za takim naszym tych miejsc oradzeniem niektorzy tych czasów haniebne, bluźnierskie i niezbożnę książki napisali, w których fałsz, nieprawdę i ine sromotne sznyпки Apostołom św. niewstydliwie zadawa i przewodzić to na nie usiłuje, które jego bluźnierstwa niektorzy wartogłowowie z trzaskiem przyjęli, a po Polszcę, po Litwie i po Rusi ku wielkiej prostych ludzi szkodzie roznieśli, czego się już początki znaczne pokazują.*“ BUDNY, Szymon. *NT 1574*, cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 72.

¹⁵⁰ „*Przeto inaczej się to miejsce rozumieć nie może, jedno o onym początku, gdy się Ewanjelijum poczynalo. Od tegoć początku apostołowie z Panem Jezusem byli, anonaczas się mu przypatrowali, na onym go początku omacawali.*“ BUDNY, Szymon. *O przedniejszych wiary*. Łosk, 1576, s. 39.

¹⁵¹ „*Lecz mamy wiedzieć, że to Ewanjelijum aż do 15.wirsza nic inego jest, jedno przedmowa niejaka na samo Ewanjelijum, w której zwięźnie barzo i przez podobieństwa osobę Pana CHrystusa i Johana świętego wypisuje...*“ BUDNY, Szymon. *O przedniejszych wiary*, s. 39.

¹⁵² BUDNY, Szymon. *Biblia ST 1572*, s. 349.

jestvovať významový rozdiel. Na rozdiel od Rivke nazýva sestru Mojžišovu Miriam len označením „*almah*“, čo však Budny vysvetľuje tým, že Miriam mala šesť rokov, a teda nebolo nutné povedať, že je pannou, teda „*bethulah*“.¹⁵³ Odvolávajúc sa na Castelia považuje vloženie Izaiášovho proroctva do textu Evanjelia sv. Matúša za dielo pisára, ktorý si spojil pasáž z Izaiáša s predivným narodením Krista, a nie autenticky napísané evanjelistom.¹⁵⁴ V poznámkach ku druhému prekladu Nového zákona tvrdí, že Izaiášovo proroctvo sa prekladá komplikovane, pretože existuje viacero možných variant. Hovorí, „*To dla tego przypominam, iż to miejsce inaczej jest w hebrejskiem Esajaszu, a inaczej w greckiem, a inaczej w łacińskiem starem, a jeszcze inaczej w greckiem Mateuszu i w łacińskiem.*“¹⁵⁵ Budny používa vo svojom preklade Nového zákona pôvodný hebrejský text z Izaiáša a odvoláva sa na fakt, že originálny text Matúšovho evanjelia bol napísaný po hebrejsky a do gréčtiny bol až neskôr preložený.¹⁵⁶

Ďalšia výčitka sa týka vety, ktorá je dopĺňaná na konci Modlitby Pána v pravoslávnej cirkvi, a to veta, ktorá znie po cirkevnoslovansky „*яко твоё есть царство и слава и слава во веки. Аминь*“. Ako už bolo predtým spomenuté, Budny považoval grécky text Písma za obzvlášť chybný a práve tento text obsahuje túto formulku. V latinskom texte nie je, spomínaná je iba v pravoslávnych modlitbách a obradoch (resp. v modlitbách východných katolíkov a nechalkedónskych ortodoxných kresťanov). Budny spomína Nicholasa Zegera a Erazma Rotterdamského, ktorí tvrdia, že ide o neskorší prídavok. Ďalej sa odkazuje na Tertulliana, ktorého si cení ako múdreho muža, ktorý dôkladne vysvetlil všetky časti Pánovej Modlitby

¹⁵³ „*Bo naprzód co naszymy o tym słówku Almah dysputują, mogą Żydzi na to tak powiedzieć, iż prawda, że tym słowem Alma pismo zowie Rywkę, ale dokłada tamże drugie, znaczniejsze słowo, Bethulah, czego by snać pismo nie czyniło, gdyby Almah dziewicę właśnie znaczyło. Co też Miryamę zowie pismo Alma, nie dokładając Bethulah, to dlatego czyni, iż lata jej młode żadnego podejrzenia skazy k niej nie dopuszczają, bo jej na on czas tylko 6 lat było.*“ BUDNY, Szymon. NT 1574, cit. z MERCZYNG, Henryk. Szymon Budny jako krytyk, s. 143.

¹⁵⁴ „*Ale jeszcze posłuchaj tegoż Kastaliona na drugim miejscu: »Non hoc vult Matthaeus, Esaiam verbis illis: Puella praegnans, virginis praedixisse partum« etc. To jest: Nie to chce (rzec) Mateusz, żeby Esajasz onemi słowy: Oto młoda pani brzemienna, o rodzeniu ziewice (Maryej) prorokował etc. Tu też oto jasnie baczysz, że i Mateusz tego o Esajaszu nie rozumiał, żeby to o Maryi, matce syna Bożego, albo mówił, albo pisał. Ale rzeczesz: przeczcie to Mateusz przywodzi o Maryi i o panu Jezusie, jeśli to u proroka nie o nich napisano? Na to ja tak po prostu odpowiem, iż niepodobieństwo wielkie, aby to Mateusz (albo radszej Duch Św., który przez Mateusza Ewanielion sprawował) miał przywodzić. Podobieństwo, iż jakiś prostak, rychło po apostołach czytając to miejsce u Mateusza o dziwnem syna Bożego poczęciu, wspomniął na te słowa Esajaszowe, a domni mając, żeby się o tem rozumiały, podobno je na kraju napisał, jako więc pospolicie czynią, którzy pilno księgi czytają. A potym, gdy drugi ono Ewanielium przepisywał, mnimając, żeby do tekstu należały, w porządek je wpisał. Bo tem obyczajem wiele omyłek wkradło się do pisma Św., o czem, dali Bóg, gdzie indziej umyśliłem szerzej napisać.*“ Ibid, s. 146.

¹⁵⁵ Ibid, s. 141.

¹⁵⁶ „*Bo ponieważ św. Mateusz po ewrejsku (!) pisał, jako o tym starzy historykowie świadczą, ledyc nie inaczej te świadectwa (jeśli je przywodził) musiały przywodzić, jedno tak, jako je w ebrejskich księgach czytał.*“ Ibid.

vo svojom latinskom traktáte *De Oratione*, kde nespomína túto záverečnú časť. Posledného si povoláva na pomoc Theodora Bézu a jeho zistenie, že v starých gréckych rukopisoch nikde nenašiel tieto slová. Z tvrdení týchto štyroch mužov usudzuje aj Budny, že táto fráza je neautentickou súčasťou Modlitby Pána.¹⁵⁷

Ďalším prídavkom do textu Písma je podľa Budného zmienka o stretnutí cudzoložnice s Kristom v evanjeliu Jánovom 8, 1–11.¹⁵⁸ Jeho argumentom je absencia tejto pasáže pri exegéze evanjelií Jánom Zlatoústym, pričom sa odkazuje na súhlas Bézy a Erazma. Takisto spomína antického básnika 5. storočia Nonna Panopolitského, ktorý zveršoval evanjeliá, no v jeho poetickej verzii Jána niet zmienky o cudzoložnici. Ďalším argumentom je staroveký cirkevný historik Eusébius z Kaisareie, ktorý sám uvádza, že táto pasáž je výmyslom a dielom Papia z Hierapolitu a nie Apoštola.¹⁵⁹ Ďalšie svedectvo berie od Hieronyma, ktorý tiež potvrdzuje, že nie všetky dobové manuskripty obsahovali toto stretnutie.¹⁶⁰ Z tohto dôvodu nekladá túto pasáž priamo vo svojom preklade, ale ju spomína v poznámkach

¹⁵⁷ „Kto chce o tem dostatecznie wiedzieć, niech czcie Annotationes Erasmi i Epanorthoten Nicolai Zegeri. Oba piszą, że te słowa z starego obyczaju przydano, jako za psalmami one słowa: sława ojcu i synu i duchowi św. Tertulian, mąż zacny, pisał o modlitwie osobne książki, w których każde słowo tej modlitwy przypomina i wykłada, ale tych słów żadnej zmienki nie czyni. Łaciński też stary przekład nie ma ich. I Beza świadczy, że ją w jednych greckich starych księgach nie znalazł.“ Ibid, s. 150.

¹⁵⁸ Celá pasáž znie: ¹Ježiš odišiel na Olivovú horu. ²Ale zavčas ráno sa vrátil do chrámu a všetok ľud sa hrmul k nemu. Sadol si a učil ich. ³Tu zákonníci a farizeji privedli ženu pristihnutú pri cudzoložstve, postavili ju do prostriedku ⁴a povedali mu: „Učiteľ, túto ženu pristihli priamo pri cudzoložstve. ⁵Možíš nám v zákone nariadiť takéto ženy ukameňovať. Čo povieš ty?“ ⁶Ale to hovorili, aby ho pokúšali a mohli ho obžalovať. Ježiš sa zohol a prstom písal po zemi. ⁷Ale keď sa ho neprestávali vypytovať, vzpriamal sa a povedal im: „Kto z vás je bez hriechu, nech prvý hodí do nej kameň.“ ⁸A znovu sa zohol a písal po zemi. ⁹Ako to počuli, jeden po druhom – počnúc staršími – sa vytrácali, až zostal sám so ženou, čo stála v prostriedku. ¹⁰Ježiš sa vzpriamal a opýtal sa jej: „Žena, kde sú? Nik ťa neodsúdil?“ ¹¹Ona odpovedala: „Nik, Pane.“ A Ježiš jej povedal: „Ani ja ťa neodsudzujem. Choď a už nehreš!“ Ján 8, 1–11, Sväté Písmo: Nový Zákon – katolícky preklad, s. 285.

¹⁵⁹ Papias z Hierapolitu (cca 60 – 130) bol významný biskup a autor exegetického diela *Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις*. Vo svojej tretej knihe *Dejín cirkvi* spomína Papia ako človeka, ktorý spomína viacero udalostí nezaznamenaných v evanjeliách, ale ktoré podáva a pozná z ústneho podania. EUSEBIUS OF CAESAREA –LOUTH, Andrew (Ed.). *The History of the Church*, s. 102–104.

¹⁶⁰ „O tem wszystkim ludzie uczeni, a zwłaszcza Erasmus Roterodamus i Theodorus Beza barzo wątpią i owszem za podrzut mają. Opuszczam, co pisze Erasmus, Beza tylko przyczyny na krotce tu przypomnę. Naprzód ten Beza dowodzi tę historiją być podejrzaną, że na nią Zlotousty nic nie pisze, także i Theo philactus; znać, że jej za ich wieku nie było między Ewanieliami św. Jana. Bo gdyby była, tedyby jej z wykładem nie przestępowali, ponieważ wszystkie ine wykładają, poczynwszy z początku aż do końca. Tymże obyczajem dawny poeta Nonnus, który wszystkie Ewanielia wirszami greckimi napisał, lecz o tej cudzolożnicy zgoła nic. Drugi znak, iż Eusebius pisze, że tę historiją, abo radszej baśń, nie Jan św. ale Pap i as napisał. Trzecia przyczyna, że i Jeronim świadczy, iż za jego wieku nie w każdych księgach była. Czwarta, że i teraz chocia w których księgach jest (rozumiej o starych), tedy w każdych inaczej. Piąta, że w niej rzeczy niepodobne a niezwykłe są napisane, jako to, żeby Jezus palcem na ziemi pisał, albo żeby się sam jeden z niewiastą w kościele został. To wszystko Beza przypomina. Lecz nadto i ono nie mały znak, że jej w Kanonich Ammonia Aleksandryjskiego żadnej zmienki niemasz.“ BUDNY, Szymon. NT 1574. cit. z MERCZYNG, Henryk. Szymon Budny jako krytyk, s. 155–156.

ako neskorší prídavok.¹⁶¹ Už spomínané Tatianove dielo *Diatessaron* takisto tento príbeh vyníma a niet v ňom zmienky o tomto stretnutí.

Ďalšia stať Písma, ktorej sa značne venuje vo svojich komentároch, je časť z Evanjelia Lukáša 1, 35, v ktorej prehovoril Anjel k Márii a povedal jej, že počne a porodí Syna skrze Ducha Svätého. Budny tvrdí, že množstvo exegétov túto pasáž nesprávne vykladá, pretože prekladá vetu: „Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι“ z gréckeho jazyka ako „Duch Svätý vojde v teba“, pričom Budny tvrdí, že slovko „ἐπὶ“ nemožno prekladať ako „v“ v zmysle „do“, ale ako „na“ alebo latinské „super“. Táto výčitka je smerovaná najmä na stúpencov Serveta, španielskeho heretika upáleného na hranici v Ženeve v roku 1564 na príkaz Kalvína. Budny tvrdí, že v preklade by muselo stáť: „Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται εἰς σέ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι“ so slovom „εις“, aby sa mohol prekladať tento verš s predložkou „do“. Spomína preklad slovanský, ktorý považuje za správny, pretože znie: „ѡхъ спѣіѹ нѡѹдетъ на тѧ, ѹ сѹла вѣишнѧго ѡсѣнѹтъ тѧ.“ Uznáva, že starý latinský preklad možno chápať dvojznačne, pretože ona veta v Vulgáte znie: „*Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*“ a dá sa prekladať tak aj onak. Budny tvrdí, že Hieronymus, uvedomujúc si nejednoznačnosť starého latinského prekladu a význam gréckeho slova „ἐπὶ“, prekladá všade tento verš slovami „super te“ namiesto „in te“. Význam prekladu tejto predložky je podľa Budného nielen gramatický, ale aj teologický. Budny tvrdí, odvolávajúc sa na Epifánia zo Salamíny, že ak prijmeme za skutočnosť, že Duch Svätý vošiel do Márie namiesto toho, že na ňu zostúpil, nie je to Syn, kto sa narodí, ale sám Duch Svätý. Budny pravdaže odmieta aj túto interpretáciu a zamietá inherentnú božskosť ako Syna, tak aj Ducha. V ďalšej časti diskutuje nad rozdielnosťami vo význame prekladu pasáže: „καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι“.¹⁶² Hovorí, že prekladatelia menia význam slova „σοι“, a tým menia chápanie celého veršu. Píše, „*Bo co anioł powieział, a Łukasz św. napisał: »Moc nawyszego zakryje (albo zastoni, lub zaćmi) tobie«, to oto ci naszymi tłumaczami odmiennają i piszą: zaćmi cię. Ano w greckiem nie SE ale SOI albo SI. Bo nierówno insza rzecz jest zakryć albo zaćmić kogo, a insza zakryć komu. Zakrywamy kogo, gdy chcemy, aby go kto nie widział; a zaś zakrywamy komu, gdy chcemy, aby on czego nie baczył. Anioł nie to daje znać, żeby Maryą moc Boża miała od ludzi zakryć, ale on jej opowiada, że jej samej miała moc Boża zakryć, aby nie wiedziała, kiedy a jako się to poczęcie w jej żywocie zstać miało.*“¹⁶³ Z uvedených prekladov vidíme,

¹⁶¹ „A iż tak jest podejrzana, tuszę, że mi za złe żaden mieć nie będzie, żem ją tu położył [t. j. w przypiskach nie w tekście].“ Ibid.

¹⁶² Lk 1,35.

¹⁶³ BUDNY, Szymon. NT 1574. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 158.

že Budny je veľký pedant na jemné jazykové nuansy a všima si tých najmenších rozdielov v preklade oproti originálu. Márii teda, podľa Budného, Boh „skryl“ alebo nezjavil spôsob a čas počatia.

4.6 Argumenty proti trinitárom

Komentáre neuvádza Budny len ku štyrom evanjeliám, ale aj Skutkom Apoštolov, Listom apoštolským a Zjaveniu Jána. Komentáre k listom sa nesú hlavne v duchu boja za vyvrátenie trinitárskeho učenia. V liste Rimanom uvádza ďalšie narušenie Písma, tentokrát zo strany prívržencov trinitárskeho učenia, tzv. *homouisiánov*. V Rm 9, 25 Budny považuje slovo *θεός* označujúce Krista za neskorší podvrh. Namiesto toho volí neutrálnejší preklad „*Który jest nad wszemi błogostawiony na wieki*“.¹⁶⁴ Prednáša tri svedectvá podporujúce jeho argument. Sú nimi Cyprián, Hiláriu z Poitiers a Ján Zlatoústý. Citované dielo od Cypriána je *Ciprianus libro adversus Judae*,¹⁶⁵ v ktorom autor píše „*Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus, cognatis meis secundum carnem, qui sunt Israelitae, quorum adoptio et claritas et testamentum et legis constitutio et famulatus et promissiones, quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus in secula*“.¹⁶⁶ Hiláriu vo svojom diele *Tractatus super Psalmos* ukončuje exegézu každého žalmu podobnou exaltáciou. Budny vo svojom komentári spomína žalm 123, kde na konci píše Hiláriu: „*quod est scilicet super omne nomen, in quo omne genu flectet caelestium et terrestrium et infernorum et omnis lingua confitebitur, quia dominus Iesus in gloria est dei patris, qui est benedictus in saecula saeculorum. Amen*“.¹⁶⁷ Napokon uvádza svedectvo Jána Zlatoústeho skrze citovanie Erazma Rotterdamského, ktorý tvrdí, že ani Ján Zlatoústý v tejto pasáži nespomína slovo *θεός*. Erazmus píše, že pokiaľ by sa tu to slovo naozaj nachádzalo, určite by ho bol Zlatoústý použil proti ariánom.¹⁶⁸ Cituje slávneho biskupa, ktorý hovorí: „*Nam et adoptio, inquit, fuit gratiae Dei, et gloria et promissiones et lex; quae omnia considerans animo, ac reputans, quantum Deus cum filio suo studio*

¹⁶⁴ Vo verzii z roku 1572 uvádza o trochu inakší preklad „*będący nad wszemi błogostawiony na wieki*“. BUDNY, Szymon. *Biblia NT 1572*, s. 89.

¹⁶⁵ Skutočný autor spisu je neznámy, ide o dielo Pseudo-Cypriána.

¹⁶⁶ Budného preklad znie takto: „*Żądałem ja sam odłączeniem być od Chrystusa za bracią, przyrodzone moje wedle ciała, którzy są Izraelitowie, których za syny sposobienie i sława, i umowa, i zakonu postanowienie, i służba, i obietnice, których ojcowie, z których Chrystus wedle ciała, który jest nade wszystko błogostawiony na wieki*“. BUDNY, Szymon. *NT 1574*. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 167.

¹⁶⁷ HILARIO DE POITIERS – ZINGERLE, Anton (Ed.). *S. Hilarii episcopi Pictaviensis tractatus super psalmos, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vol. 22*. Vindobonae: F. Tempsky, 1891, s. 596.

¹⁶⁸ „*Chrysostomus hujus testimonii telo non utitur adversus arianos, quod tamen ille solet per occasionem facere libenter. Quoniam autem subobscurum videtur hunc interpretari locum, commentum, quod ad hunc attinet locum, bona fide adscribam*“ BUDNY, Szymon. *NT 1574*. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 168.

adhibuerit ad servandos Judaeos, vehementer exclamavit, dicens: Qui est benedictus in secula“.¹⁶⁹ Tieto výroky stačia Budnému na to, aby mohol argumentovať, že slovo *θεός* bolo neskorším vložením zo strany trojičníkov, pretože ak by bolo skutočne v pôvodnom texte listu, bolo by použité v boji proti ariánom.¹⁷⁰

List Filipanom 2, 6 prekladá Budny vo svojom texte ako: „*Który (Chrystus) w kształcie Bożem będąc, nie ciągnął (albo nie żądał tego) wydarku, aby był równy Bogu etc.*“¹⁷¹ Píše, že tento verš je zdrojom veľkej dezinterpretácie, ktorá je výsledkom nesprávneho prekladu do latinčiny. Budny tvrdí, že chápať tento verš ako potvrdenie Kristovej rovnosti s Bohom nemožno. Tvrdí, že sám Kristus sa za rovného Bohu nepovažoval, takisto, tak o ňom nezmyšľali ani jeho učenici. Dôvod, prečo Pavol toto píše v Liste Filipanom, je, aby sa Kristom inšpirovali, nepovyšovali sa, ale boli pokorní. Dokonca používa texty Taliana Girolama Zanchiho, kalvinistického odporcu unitárstva a triteizmu. Ten sa v knihe *De tribus Elohim* venuje práve tomu, či sa Ježiš považoval za rovného Bohu a píše: „*Christus non cogitavit, non induxit in animum hanc rapinam, ut permaneret aequalis Deo*“, teda že Kristus ani len nezvažoval rúhačskú myšlienku, že by seba zrovnával s Bohom.¹⁷² Budny argumentuje tiež tým, že už samotné oslovenie Kristus je označením *pomazaného*, a teda človeka.¹⁷³ Za boha možno Krista považovať až vtedy, keď činil zázraky, no aj vtedy ho nemožno zrovnávať so skutočným, večným, nestvoreným Bohom, od ktorého Kristus dostal všetku svoju moc.¹⁷⁴ Cituje aj Ambróza Milánskeho, ktorý podobne chápe rozoberané slová apoštola Pavla. Jeho výklad hovorí, že Pavol tu poukazuje na božstvo ako schopnosť konať zázraky a nie predvečné jestvovanie

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ „*Gdyby za wieku Hilariusia i Złotoustego to słowo Bóg stało na tem miejscu, azaby go i oni przeciw Aryanom nie wspominali? A zwłaszcza Złotousty, o którym oto Erasmus świadczy, że barzo rad leda z przyczyny na Aryany jachał.*“ Ibid.

¹⁷¹ Ibid, s. 170.

¹⁷² ZANCHIUS, Hieronymus. *De Tribus Elohim, Aeterno Patre, Filio, Et Spiritu Sancto, Uno eodemque Iehova, Libri XIII: Pars Prior*. Francofurti ad Moenum, 1573, s. 258.

¹⁷³ „*Boć on wieczny choćby dobrze był, tedy przedsię nie był ani Chrystusem ani Jezusem. Bo Chrystus on jest, kogo mażć, leczby tamtego nieła było mazać, gdyż Bóg wieczny nie potrzebuje namazywania, to jest, darów dania. Także Jezusem by nie był, ponieważ nie jakiemu wiecznemu, ale onemu, którego miała urodzić Marya, kazał to imię dać anioł. I dano je onemu .dziecićciu, synowi Maryej, ósmego dnia po narodzeniu przy obrzezaniu. Przeto nie może tego żaden wykręcić, żeby kto inszy był w tem kształcie Bożem kiedy, niż Jezus Chrystus, ponieważ tu Paweł nie o jakim inem synie mówi, jedno o tem, który już miał to imię Jezus.*“ BUDNY, Szymon. *NT 1574*. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 172.

¹⁷⁴ „*Błąd to, bo Jezus Chrystus był w obrazie albo w kształcie Bożem, nie gdy jeszcze nie był, ale gdy już dorosłym mężem był, a one wielkie cuda mocą jemu od Boga daną działał, że niejedno niemocy słowem od ludzi odganiał, ale też duchom wieczystym, wiatrom i morzu rozkazywał. Toć jest obraz, to kształt, w którym Jezus, syn Boży, był, a będąc w tem obrazie, wyniszczał się z niego, gdy się z tego nie podnosił, a zwłaszcza gdy już czas jemu od Boga naznaczony umrzeć przyszedł. Bo dał się grzesznikom poimać, wiązać, bić, rozpiąć i zamordować, a toć był kształt niewolniczy.*“ Ibid.

Krista.¹⁷⁵ Takisto chápe Kristov *kształt niewolniczy* nie ako poníženie sa Boha, ktorý prijíma ľudské telo, ale ako odovzdanie sa do rúk tých, ktorí ho zabijú pre spásu celého ľudstva.¹⁷⁶

Budného ďalšie vyjadrenie smeruje na Prvý list Timotejovi 3, 16, ktorý Budny prekladá ako: „*Wielka jest tajemnica nabożeństwa (albo zbożności), która się objawiła w ciele.*“ Tu uvádza, že existuje markantný rozdiel medzi latinským a gréckym textom. U gréckeho textu píše, že v preklade značí: „*Wielka jest tajemnica zbożności (lub nabożeństwa), Bóg objawił się w ciele.*“ Slovanský preklad znie podobne, keďže z gréckeho textu čerpá. Budny považuje latinský text za lepší, pretože, ako sme už spomínali, považuje grécke texty za porušené. V tomto prípade ide o pridanie slova *Θεός*, ktoré sa v latinskom texte neobjavuje; namiesto neho sa tu nachádza *quod*. Budny tvrdí, a opäť sa odvoláva na autoritu Erazma Rotterdamského, že *Θεός* bolo pridané do textu Písma trinitármi v období narastajúcej hrozby arianizmu.¹⁷⁷ Spomína aj Bézu, ktorý zaznáva Erazma za jeho tvrdenie, ktorým, „*dyabłu swą pracą posłużył*“, no Budny tvrdí, že práve Béza viac slúži diablu jeho prenasledovaním pravých kresťanov rovnako, ako to robil Kalvín, keď upálil Michaela Serveta na hranici.¹⁷⁸ Dovolí si však takisto kritizovať Erazma. Tvrdí, že hoci Erasmus uznáva, že slovo *Θεός* bolo do textu doplnené kvôli borbe proti arianizmu a nebolo v pôvodnej verzii listu, predsa len to boli ariáni, ktorí toto slovo z latinského textu vyňali a nahradili ho s *quod*. Na toto sa však Budny rečnícky pýta majstra, prečo by tak konali ariáni, alebo hoc aj iní heretici, ako monotheliti či ebioniti, keď všetci z nich hovorili po grécky a pravdepodobne ani neovládali latinčinu. Tak píše náš autor: „*Niech powie, kiedy Paulus Samosathaenus z Antiochie, albo Arius z Aleksandrye do Włoch albo do Rzymu chodzili, albo kogo posłali wyjmować tego słówka DEUS z apostoła, a miasto niego QUOD wstawować. K temu niech ukaże, żeby Arius, Paulus Samosathaenus i Eutyches po łacinie umieli. Także o Ebionie i o Kerinthie miałby pokazać, iż we Włoszech byli i łacińskie umieli. Lecz Epiphanius pisze, że Kerinth i jego towarzystwo w Azji mieszkali, a Ebionitowie w Basanitydzie. A tak nierozsądnie tu strofuje Beza Erasmsa i barzo to omylnie twierdzi, żeby z łacińskich ksiąg oni* którzy bóstwa panu*

¹⁷⁵ „*Forma Dei quid est, nisi exemplum, quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat et alia.*“ Ibid. Výklad veršu začína Pseudo-Ambróz poznámkou, že Kristus odjakživa spočíval v Bohu: „*Christus semper in forma Dei erat, quia imago est in invisibilis Dei. Sed Apostolus de Dei Filio, cum incarnatus homo factus est, tractat dicens.*“ AMBROSIASTER – MIGNE, Jacques-Paul (Ed.). *Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi, Opera Omnia*. Parisii: Garnier, 1879, s. 431.

¹⁷⁶ „*Formam servi accipiens, dum tenetur et ligatur et verberibus agitur usque ad crucem.*“ Ibid.

¹⁷⁷ Budny cituje Erazma: „*Mihi subolet deum additum fuisse adversus haereticos Arianos.*“ BUDNY, Szymon. *NT 1574*. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 174.

¹⁷⁸ Ibid, s. 175.

*Chrystusowi nie przypisowali, mieli to słowo BÓG wyjąć, a miasto niego KTÓRA podrzucić. Gdyż podobniejby im było to w greckich księgach uczynić.*¹⁷⁹ Opäť teda používa svoj argument o nadradenosti latinských kníh nad gréckymi, vyplývajúci z faktu, že väčšina starých heretikov písala grécky a nepoznala latinčinu.

Posledným predmetom sporu medzi Budným a trinitármi je interpretácia, respektíve forma veršu 5, 7 v Prvom liste Jána. Budny uvádza jeho znenie v poľštine, ktoré je: „*Bo trzej są, którzy świadczą w niebie: Ociec, Słowo i Duch święty.....*“ Budny tieto slová považuje za lživé a opäť za neskorší výmysel a dodatok. Podotýka, že hoci v gréckych knihách dnes tento verš je, v latinských ho niet, respektíve znie inak. Hieronymus sa sťažoval na starších latinských pisárov, že na tento verš zabudli, čiže podľa Budného natrafil na porušené grécke knihy. Jeho majster Didymus však tieto slová nikde nespomína, a to bol, ako Budny poznamenáva, rodom Grék. Tieto slová nespomínajú ani Klement Alexandrijský, Augustín z Hippa či Ambróz Milánsky. Luther tieto slová vo svojom preklade neuvádza. Bullinger tvrdí, že to tam musel niekto napísať na kraj a „hlúpy“ pisár tieto slová opísal a vložil do hlavného textu. Uvádza tiež, že ani v slovanských knihách takáto formulácia nie je. Budny prekladá tento verš ako „*Trzej są świadkowie, duch, woda i krów, a ci trzej jedno są,*“ hoci v latinskom texte je „*Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in cælo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus: et hi tres unum sunt,*“ ktorý vychádza z gréckeho „*ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι· καὶ τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῆ.*“ V tejto istej kapitole listu spomína ešte jeden verš, ktorý upravil. Ide o verš 5, 20, ktorý v jeho preklade znie takto: „*I (to) wiemy, że syn Boży przyszedł i dał nam smysł, abychmy znali prawdziwego Boga i bylibychmy w prawdziwem synie jego (Jezusie Chrystusie). Ten jest prawdziwy Bóg i żywot wieczny.*“ Zmena sa dotýka v odstránení slov *Jezusie Chrystusie*. Budny považuje tieto slová za neskorší dodatok, ktorý odopiera zrak čitateľa od toho, čo je dôležité, a to poznanie pravého Boha. Pridáva, že podobne textu rozumie aj Erazmus, na narozdiel od Bézu aj Girolama Zanchiho, ktorý chápu text tak, že odkazuje na poznanie Krista ako pravého Boha. Na konci píše Budny: „*Ten jest prawdziwy Bóg, nie ściągają się do syna Bożego, ale do samego Boga, którego nam Chrystus okazał.*“¹⁸⁰

4.7 Budného výklad významu čísla 666

Budny tvrdí, že toto číslo predznačuje, že Antikrist má byť latinník, teda z rímskej cirkvi, podľa tvrdení Ireneja Lyonského. Vychádza z toho, pretože slovo *λαττεινος*

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid, s. 177.

má číselnú hodnotu 666.¹⁸¹ Ďalší dôkaz predkladá od Martina Borrhausa (Martin Cellarius), že hebrejské slovo *romith* רומיטור má takisto hodnotu 666.¹⁸² Tak je podľa Budného jasné, z akej krajiny a akého pôvodu bude najväčší nepriateľ kresťanstva. Na koniec knihy a komentárov dáva radu čitateľovi a prosí Boha o milosť v nadchádzajúcich ťažkých časoch. „*Co wiedząc, strzeż się, abyś w jego królestwie nie był. I owszem o to Boga proś, jakobyś namniejszej rzeczy jego z strony nauki i życia nie trzymał. Bo oni tylko są Boży a Chrystusowi, którzy cechy jego ani na czoło ani na rękę nie przyjmują. Daj panie Boże, abychmy tych cech Antychrystowych wszęch zgoła próżni byli. Amen.*“¹⁸³

5. ĎALŠIA FÁZA ŽIVOTA

5.1 O predniejšych chrystijańskiej viary artykulech

Toto dielo je súhrnným pokusom Budného systematizovať svoju teologickú náuku. Bolo vydané v Łosku v roku 1576. V ňom sa nachádza vyznanie viery, ktoré prvýkrát predstavil na stretnutí u Wasyla Ciapińskiego v roku 1574 a v ktorom tvrdí, že jestvuje len jeden Boh, ten, ktorého trinitári označujú za Boha Otca a jeho Syn Ježiš Kristus je len synom adoptívnym.¹⁸⁴ Ducha Svätého považuje za silu a energiu, ktorou Boh pôsobí medzi ľuďmi a koná zázraky.¹⁸⁵ Moc Kristovu považuje len za jemu zverenú od Najvyššieho. Kristus je bohom v zmysle tom, že je Bohom Stvoriteľom určený, aby bol kráľom ľudstva pre jeho poslušnosť a smrť na križi. Nie je považovaný za nestvoreného a večného Boha, ale jeho božstvo priamo závisí na Bohu Stvoriteľovi, ktorý mu všetku moc zveril.¹⁸⁶

¹⁸¹ „ λ Lambda znaczy 30, α alfa jedno, τ tau 300, ϵ epsilon 5, ι jota 10, ν ni 50, \omicron omikron 70, σ sigma 200. Co wszystko w jedne liczbę zebrawszy czyni 666.“ Ibid.

¹⁸² „Resz 200 znaczy, wau 6, mem 40, jod jedno 10, jod drugie 10, tau czterysta. Przyłoż resz do tau, będzie 600 mem też i dwoje jod czyni 60, wau 6 znaczy, aż masz zupełna 666.“ Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ „Wierzę i wyznawani, że jest jeden tylko Bóg prawdziwy, wieczny, wszechmocny, niewidomy [t. j. niewidzialny], sam mądry, dobry, nieśmiertelny, nieodmienny, nierozdzielny, nieogarniony, początku i końca nie mający. Który mocą swą niezmierną z niczego uczynił lub stworzył niebios, ziemię, morze, i wszystko, co w nich i na nich: anioły, ludzie, zwierzęta, taki, ryby i wszystkie rzeczy dychające, mówiące i nieme, widome i niewidome. A to wszystko bez wszelkiej pomocy stworzył, bez sługi, syna i towarzysza, samym tylko słowem, t. j. (jako Duch św. w Psalmie wykładam) rozkazaniem, albo chceniem swym.“ BUDNY, Szymon. *O przedniejszych wiary*, 1576. cit. z MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 85.

¹⁸⁵ „O Duchu św. tak z Pisma św. rozumiem, wierzę i wyznawam, że jest niezmierna moc Boga onego samego prawdziwego, stwórcy, którą wszystkie rzeczy dziwnie uczynił i czyni, którą i poczęcie syna swego sprawił i poświęcił ji. Tego Ducha św. Pismo zowie mocą lub siłą, palcem, ramieniem albo ręką Bożą, pomocnikiem lub pocieszycielem, świadkiem, uczycielem, światłem, namazaniem, ogniem, oliwą, wodą i rzekami, darem Bożym i duchem przednim lub czelniejszym, duchem prawdy i duchem modlitew Wszakże o niem nigdzie nie czytam, żeby ji Pismo św. Bogiem zwało, ale go temi tylko imiony zowie, które wyszej położylem.“ Ibid, s. 87–88.

¹⁸⁶ „O Chrystu Panu, z Maryej urodzonym, wiernie wyznawam, co w sercu wierzę, że jest syn Boży własny,

Dielo je apológiou antitrinitarianizmu zamerané na útoky proti zástancom trinitárstva všetkých konfesií. Budny podporuje svoje argumenty citátmi z Písma, používa pritom preklady svoje, poľské preklady, ako *Bibliu Brzesku* či *Bibliu Leopoldity*, latinskú Vulgátu a slovanské preklady.¹⁸⁷ Spomedzi teológov sa často odvoláva na cirkevných Otcov a tiež na reformátorov, na ktorých nešetří pochvalných slov, ako napríklad Kalvína (*mąz uczoney*),¹⁸⁸ Luthera (*święty mąz*),¹⁸⁹ Bézu, Castelliona, Erazma (napriek tomu, že zostal katolíkom si ho Budny veľmi ctí) atď. Používa aj argumenty svojich odporcov Piotra z Goniądza a Stanisława Farnowskiego (hoci mu bol odporcom, Budny dokázal oceniť jeho kvality: „*Farnowiusz mąz w językoch biegly*“).¹⁹⁰ Za svojich protivníkov označuje pápežskú inštitúciu spolu s katolicizmom, mníchov, trinitárov vo všeobecnosti, ale aj ideových odporcov z jeho vlastného tábora, spomínaných Piotra z Goniądza, Stanisława Farnowskiego, Marcina Czechowica, Španiela Michaela Serveta a jeho prívržencov atď. Útokom sa nevyhla ani cirkev pravoslávna, u ktorej odsudzuje mnoho aspektov jej praxe, ktoré zdieľala s katolicizmom, ako napr. sviatosť Eucharistie.

Veľká časť knihy, podobne ako komentáre k Biblii, je zasvätená lingvistickým problémom, jazykovým nuansám a vysvetľovaniu rozdielov medzi biblickými jazykmi a jazykmi prekladov (Táto problematika bola už hlbšie rozobratá v predchádzajúcej kapitole, a preto sa nebudeme pokúšať opäť vysvetľovať autorove postupy či teologické implikácie „nesprávnych“ prekladov). Pri boji proti trinitárskemu učeniu sa odvoláva najmä na Starý zákon.

Kniha bola čítaná vo svojom čase širším množstvom čitateľov, najmä na území Litvy pomedzi tamojšími *bratmi*, ale taktiež aj v poľskej časti a medzi katolíckymi

jednorodzony i pierworodny, Bogu nad wszelkie stworzenie namilszy, który miedzy ludźmi mieszkając w obrazie lub w kształcie Bożem, gdy niesłychane cuda i dziwy czynił, rozmaite niemocy uzdrawiał, czarty od ludzi wyganiał, wiatrom i morzu rozkazywał, lecz gdy już za nasze grzechy miał być ofiarowan, tedy na się przyjął kształt niewolniczy i znalazion, jako iny człowiek, jakoby żadnej mocy nie miał: dopuścił się więzać, sądzić, bić, krzyżować i zabić. Wszakże mu Bóg on wieczny dał żywot, aby ji miał sam w sobie, i wskrzesił ji, dał mu też wszelki sąd i stolicę Dawidowe, uczynił ji pasterzem naszym, uczycielem, wodzem, panem, hetmanem, królem, ofiarnikiem, przycyńcą lub pośrednikiem i pocieszycielem, drogą, prawdą, żywotem, zmartwychwstaniem, sprawiedliwością, mądrością, poświęceniem i odkupieniem, winnym drzewem, nowego przymierza sprawcą, głową i Bogiem naszym. Nie w ten sposób, żeby się z jego istności przed wieki urodził, ale stąd, że mu dał wszelką władzę w niebie i na ziemi, wy wyszły ji nad wszystkie ludzie i anioły i darował mu imię, które jest nad wszelkie imię, posadziwszy ji na niebiesiach po prawicy swej wielmożnej, zaczem jest z nami i będzie aż do skończenia wieku. Przez którego też Bóg ma wszystkie ludzie wskrzesić i osądzić, aby każdy za uczynki swe, bądź złe, bądź dobre, słuszną nagrodę odniósł. Temu wszystkie tytuły Boże Pismo św. przypisuje, oprócz, że go stworzycielem wszechmocnym, Bogiem jedynym prawdziwym nigdy nie zowie; bo te tytuły samemu tylko Bogu należą.“ Ibid, s. 86–87.

¹⁸⁷ KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać*, s. 140.

¹⁸⁸ BUDNY, Szymon. *O przedniejszych wiary*, s. 24, 85.

¹⁸⁹ Ibid, s. 85.

¹⁹⁰ Ibid, s. 128.

a protestantskými apologetmi a teológmi. Ide o posledné dielo Budného, ktoré je prevažne charakteru teologicko-lingvistického. Medzi diela podobného charakteru je nutné zaradiť aj jeho argumentácie proti Jonasovi Simlerovi (*Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium, quaecunque Stanislaus Grochovius, contra Simonem Budnaeum excerpit, ejusdem Sim. Budnaei simplex et succincta e sacris litteris responsio*) ako odpoveď na jeho *De aeterno Dei filio* či stratenú prácu – odpoveď Marcinovi Czechowicovi (*Refutatio argumentorum Martini Czechovicii, quae pro sententia sua, quod homini christiano non liceat magistratum publicum gerere, in dialogis suis proposuit*). V ďalších rokoch sa čoraz viac začal zaoberať politickými problémami v oblasti práv a povinností kresťana v občianskom živote a dostal sa tak do ostrého sporu s extrémne radikálnym pacifistickým krídlom *Poľských bratov*.

5.2 Situácia v zbore a spory o svetskej moci, trestoch a vojne

Možno najkontroverzejším dielom Budného tvorby je tento traktát politického charakteru vydaný v roku 1583. V ňom konfrontuje Budny svojich ideologických protivníkov a spolubratov, s ktorými nezdieľal názory v spornej oblasti, ktorou bolo jestvovanie kresťana ako občana v štáte a z toho vyplývajúcich povinností a práv. Na tento problém Budny už upozornil v *Katechizme* pred 20 rokmi. V ňom si kládol otázky: *Czy godzi się chrześcijaninowi być na urzędzie? Co czynić ma poddany albo sługa, jeśliby mu pan jego coś złego czynić rozkazał? Czy jest grzechem zabić rozbójnika lub innego jakiego złoczyńcę? Czy gdyby rozbójnik bił, nie mamy się bronić? Czy godzi się chrześcijaninowi wojować? Czy godzi się chrześcijaninowi mieć swoją własność lub majątność?*¹⁹¹ Tieto otázky sú ústrednou témou práve aj nami rozoberaného diela. Budny vo svojej podstate nemení nijako svoje názory, ktoré prezentoval ešte v kalvinistickom *Katechizme*. Vo všetkých otázkach obhajuje *status quo* a odporuje náuke anabaptistov o neprotiveniu sa neprávosti silou a vyžaduje od veriaceho poslušnosť voči jeho nadriadenému. Budny odpovedá, že králi a vladári sú Božou mocou zvolení a pomazaní a takisto i celý vládny aparát s jeho úradníkmi, ministrami a radcami je odrazom nebeskej hierarchie. Za spravodlivosť považuje taktiež trestanie tých, ktorí sa previnili voči zákonom, pretože prehnaná milosť je nespravodlivosťou pre ukrivdených.

Na synode v Ľvove v roku 1568 kázali istí dvaja kazatelia, Jakób z Kalinówki a Paweł z Wizny, že je neprípustné, aby *Bracia Polscy* vlastnili majetky, držali ľudí v nevoľníctve, žili z ich práce alebo sa zúčastňovali vojen. Na ich útoky odpovedal Budny a celú debatu zaznamenal a uverejnil vo vydaní *O urzędzie miecza uży-*

¹⁹¹ KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arjanami*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy Im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki, 1932, s. 15.

wajcem.¹⁹² Grécky imigrant Jacobus Palaeologus, ktorý v Krakove, kde prebýval, napísal roku 1572 knižku *Zdanie o wojne*, v ktorej nadviazal na túto debatu. V tej podporuje vojnu obrannú a označuje tých, ktorí sa odvracajú od obrany majetku svojho a vlasti za dezertérov. Svoje argumenty podporoval Novým zákonom, najmä Rm 13. Tvrdí, že ak je od Boha hierarchická vláda, potom musí byť správna aj poslušnosť voči štátu vo vojne. Spomína, že Kristus nezrušil Starú zmluvu a zákaz bojovať sa dotýka iba kňazov a služobníkov Božích.

Odpoveď na Palaeogove slová napísal Grzegorz Paweł z Brzeziny v *Przeciwno zdaniu o wojnie Jakóba Paleologa Odpowiedź Grzegorza Pawła z Brzezin, iż Chrystus zabronił pobożnym wojen i sądów publicznych* publikovanom v roku 1573. V odpovedi Grzegorz Paweł opisuje Krista ako odpúšťajúceho, trpezlivého, modliaceho sa za nepriateľov, odporcu vojny, ktorý zrušil Mojžišove zákony. Podľa svetskej moci je nutné s nepriateľom bojovať, čo stojí v presnom protiklade s duchom kresťanstva. Grzegorz Paweł prirovnáva takúto formu kresťanstva k pohanstvu či k islamu. Píše tiež, že kresťan je povinný poslúchať vyššiu moc, hoci nesmie plniť príkazy, ktoré by išli v rozpore s kresťanskými prikázaniami alebo žiadať o potrestanie svojich nepriateľov.¹⁹³ Podľa neho kresťania nepotrebujú žiadnu formu svetskej vlády, pretože smerujú všetko svoje úsilie na vedenie cnostného života a budúci život v nebeskom kráľovstve. Odmieťa však to, že by kresťania (myslí tým pacifistických členov *Ecclesia minor*) nemali platiť dane, či vzdávať hold vládarom. Z dôvodu ich náboženského presvedčenia sa ale nemôžu uchádzať o úrady a vykonávať politické funkcie.¹⁹⁴

S názormi Grzegorza Brzezinského sa stotožňovalo osadenstvo Rakówa, centra hnutia. Ich radikálne postoje však odmietala prevažne litovská vetva *bratov*. Proti nim sa na obranu úradov postavil počas synody v Lutomirsku v roku 1573 Stanisław Budzyński, na ktorého reagoval následne Marcin Czechowic. Ďalším obrancom úradov bol Marcin Krowicki, ktorý podporil Budzyńského tvrdiac, že je nutné zachovať Boží poriadok, keďže ani Kristus sám nezrušil Starú zmluvu.

Odpoveď napísal aj Palaeologus. Nazval ju *Jakóba Paleologa Odpowiedź na pismo braci Rakowian o wojnie i sądach publicznych*. Práca je viac-menej o tom, či je možné vládne udeľovať tresty smrti, a či sa môžu kresťania obracať k verejným

¹⁹² Pre celý záznam debaty viď BUDNY, Szymon. *O Urzędzie*, s. 180–217.

¹⁹³ „Chrześcijanom nakazano słuchać władzy i bać się jej, ale jej nie sprawować ani pełnić jej zleceń, gdy skazuje kogo na śmierć lub ścina przestępców. Nie godzi się to chrześcijaninowi, który winien być miłosiernym i siedmdziesiąt razy przebaczać, gdy tymczasem władza nie może być miłoserna ani nikomu raz choćby przebaczać, lecz musi go karać stosownie do czynu, inaczej krzywdziłaby drugą stronę i nie spełniała należycie swego obowiązku.“ GRZEGORZ PAWEŁ Z BRZEZIN. *Przeciwno zdaniu o wojnie Jakóba Paleologa Odpowiedź Grzegorza Pawła z Brzezin, iż Chrystus zabronił pobożnym wojen i sądów publicznych*. Raków, 1573, s. 74.

¹⁹⁴ KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich*, s. 42.

súdom. Najviac sa venuje Kristovej kázni na hore, ktorú používali rakóvskí veriaci na odôvodnenie svojho pacifizmu a odmietania svetskej moci. Argumentuje tak, že úrad je na to, aby sa jedinec nemusel odplácať zlom za zlo a je to povinnosťou úradu brániť majetok alebo život občanov. Palaeologus tiež potvrdzuje, že kresťan má právo sa brániť, ak je jeho život alebo majetok ohrozený.¹⁹⁵ Ďalej tvrdí, že odmietanie autorít povedie k zavrnutiu aj rodiny, otcovstva atď. Takisto hrozí nebezpečenstvo straty akejkoľvek tolerancie zo strany väčšinovej spoločnosti pre ich silný odpor voči autorite. Píše, že ak by kresťania odmietali všetky formy moci a úradov, nemali by inej možnosti, než sa uvrhnúť v poddanstvo židovským a tureckým úradom alebo žiť v absolútnej anarchii, v ktorej by panovala moc silnejšieho, ktorého zlé skutky by nemal kto trestať. Podľa Kota sú Palaeologove slová rozumnejšie a menej opantané emóciami, hoci uznáva, že Rakóvčan mal bližšie k duchovnému zmyslu evanjelia.¹⁹⁶ Grzegorz Paweł spolu s ostatnými podobne ladenými *bratmi* odsúdili Paleologove slová a jeho *Odpowiedź* skryli pred zrakmi svojich veriacich. Tak sa skončil spor medzi Paleologom a Rakóvom o právoplatnosť svetskej moci.

So svojimi nekompromisnými názormi radikálne krídlo neprestávalo. Marcin Czechowic z lublinského zboru vydal v roku 1575 *Rozmowy chrystiańskie*, ktoré nadväzovali svojou radikálnosťou na texty Grzegorza Pawła z Brzeziny. Dielo je napísané formou dialógu medzi učiteľom a žiakom, ktorý vyjadruje pochybnosti o anabaptistickej náuke. Tri hlavné témy knihy sú: a) protivenie sa zlu, b) zastávanie úradov, c) účasť vo vojne. Autor označuje vojnu za zlú, pretože ju Boh neschvaľuje, inými slovami povedané, vojnu by bolo možné viesť len v prípade, ak by bola daná príkazom od Boha. Takisto je nesprávne, aby sa kresťan bránil fyzicky, hoci by mu napadli člena rodiny. Použitie fyzickej sily je neprípustné. Dovoľávanie sa spravodlivosti v úradov by bolo rovnako porušením neprotiveniu sa zlému zlým, keďže úrady majú moc trestať. Toto všetko však neznačí, že by odmietali autoritu ako takú. Znamená to iba toľko, tvrdí Czechowic, že ako „Bohom vybraný národ“ sa nesmú odkazovať na súdy alebo zastávať úrady, pretože sú odlúčení od sveta a takéto činy by znamenali návrat do sveta. Podobných názorov bol aj krakovský kazateľ a člen zborov Jerzy Szoman, ktorý sa v úvode jeho katechizmu z roku 1574 modlí k Bohu za kráľa.

Ako k poslednej sa vyjadruje k účasti vo vojne. Tá je podľa neho neprípustná, a to aj v prípade, ak by sa jedinec nechopil zbrane. Účasť v ozbrojenom konflikte v akejkoľvek forme je považovaná za priestupok proti Božím zákonom.

¹⁹⁵ PALEOLOG, Jakób. *Jakóba Paleologa Odpowiedź na pismo braci Rakowian o wojnie i sądach publicznych*. 1573, s. 147, 243.

¹⁹⁶ KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci*, s. 46.

Názory Czechowica a jeho predchodcu Grzegorza Pawła sa stali ideológiou spoločenstva. Smrť odporcu Krowinského, umlčanie a utajenie Palaeologovho spisu a nevydanie odpovede Budzyńského na argumenty radikálov spôsobili, že tieto názory boli prijaté takmer všetkými na území poľskej koruny.

Problémy začali predstavovať spolubratia z Litvy, ktorí nechceli prijať pacifistický, seba-izolujúci svetonázor. Práve tu sa na scéne objavuje Szymon Budny, ktorý ako kazateľ v Łosku, podporovaný mecenášom Janom Kiszku, začína kritizovať názory jeho súdruhov. Príčiny pre odlišnosti v pohľade na sporné otázky boli jednoduché. Litovská šľachta, ktorá vyznávala učenie *bratov Polscy* sa odmietala zmieriť so vzdaním sa panstiev, prepustenia chłopov atď. Podobného názoru boli aj tamojší kazatelia, ktorí žili z práce miestnych sedliakov, nepracovali manuálne, a tak podporovali doterajší, „prirodzený“ stav. Vojna so susedným Ruskom v tzv. Livónskej vojne mala značný vplyv na litovskú časť *Ecclesia minor*, ktorá ohrozená hrozbou vojny a bojov odmietala reči o neprotivení sa zlu zlom, nemorálnosti vojen či zabíjania. Ďalším vplyvom bolo celkové ladenie litovskej časti bratstva k nonadorantizmu, teda odmietaniu akýchkoľvek modlitieb či klaňania sa Kristovi a väčší dôraz na Starý zákon. Z tohto dôvodu boli označovaní za judaizantov.

V roku 1578 prišli na synodu v Łosku Marcin Czechowic a Aleksander Witrelin presvedčiť a priviesť na správnu cestu svojich litovských spolubratov, kde neuspeli. Toho istého roku sa pokúsila opačná strana na synode v Lučławiciach presvedčiť o správnosti svojich názorov. Budny a Fabian Domanowski, ktorí mali reprezentovať litovských bratov sa tu stretli s odporom a nevypočutím. Žiadali aspoň o vydanie zabaveného Palaeologovho spisu, no Szoman a Czechowic boli v tejto otázke neústupní, a preto sa museli obrátiť na samotného Gréka, ktorý im spis poslal z Moravy. Spis bol následne vytlačený Budným v roku 1580 v Łoskej tlačiarňi na náklady pána Jana Kiszky.¹⁹⁷ Po stretnutí s poľskými bratmi v Lubline sa dostalo Budnému silného pokarhania od Niemojewského za porušenie pravidiel, ktoré sa týkali jednotnosti náuky. Budny sa obhajoval tým, že Litovci chceli viesť debatu v tichosti, ale Szoman a Czechowic zadržávajúci spis Palaeologa mu nedali inú možnosť, než spis vytlačiť po akvizícii od Palaeloga.¹⁹⁸ Po uverejnení Palaelogovho diela nastala obava, že uverejnenie názorov Grzegorza Pawła spolu s obvineniami Palaeologa z dezercie a neuznávania svetskej moci môže spôsobiť prenasledovanie *bratov* zo strany vlády. Nasledovali obvinenia, že Budny spôsobuje obrovský

¹⁹⁷ Publikované s názvom *Defensio verae sententiae de magistratu politico in Ecclesiis Christianis retinendo, contra quosvis eius impugnatores, nominatim vero contra Racoviensium scriptum, ex divinis scripturis simpliciter collecta, Iacobo Palaelogo authore. Habes hic quoque lector scriptum Racoviensium, ut est ab ipsius authore contra sententiam Iac. Palaelogi conscriptum, bona fide editum.*

¹⁹⁸ BUDNY, Szymon. *O urzędzie*, s. 229–230.

odchod veriacich, na čo sa Budny bránil tým, že práve extrémistické názory odradzujú veriacich a nie on.

Odpoveď na argumenty Budného, Budzyńského a Palaeologa dal z Talianska pochádzajúci Fausto Sozzini, ktorý hoci nebol členom *Ecclesia minor* z dôvodu istých teologických rozporov, bol v ich radoch veľmi vážený a prebýval medzi nimi v Rakówe.¹⁹⁹ Konal tak preto, lebo sám Grzegorz Paweł žijúci v biede a v zlom zdravotnom stave nenašiel sily a času venovať sa odpovedi. Sozzini vyčíta Palaeologovi, že spomína mená svojich protivníkov, akoby jeho zámerom bolo ich haniť a rozdúchávať nenávisť. Svoju odpoveď rozdelil Sozzini na 4 časti.

V prvej obhajuje Grzegorza Pawła, kritizuje tendenciu Palaeologa a ostatných dávať do popredia Starý zákon a odsúvať Krista do úzadia. Tvrdí, že prekrúca slová Krista, ktorý bol dokonalý. O úrade meča píše, vojna je vždycky zlá a neexistujú prípady vojny schvaľovanej Bohom. Nepriateľom človeka nie je iný človek, ale Satan, protivník ľudstva.

V druhej časti sa pokúša objasniť postoj Rakóvčanov proti trestaniu za previnenia. Samotné trestanie nie je zlé, ale správny kresťan by sa nemal dožadovať potrestania svojho protivníka. Kresťan by mal utekať od sveta, pretože je obývaný hriešnikmi a zlými ľuďmi, ktorí majú na neho nežiadúci vplyv. K otázke, či smie byť kresťan kráľom, odpovedá pragmaticky: môže v prípade, že uzná, že najvyšším kráľom je jedine Kristus a bude sa vyhýbať vojnám a trestaniu poddaných. Všetko toto však považuje Sozzini za nemožné, a preto ide len o hypotetický scenár.

V tretej časti píše o vojne. Platenie daní je povinnosťou každého a ak štát použije tieto peniaze na vedenie vojny, to už nie je vina kresťana. Takisto účasť v samotnej vojne; pokiaľ je obranná, nemusí byť zlým skutkom sama o sebe. Problémom je, že samotná účasť je zakázaná všetkým následníkom Krista, a preto takýto človek nemá právo nazývať sa kresťanom, hoci nekoná nič zlé. Kresťan nemá brániť svoj život a ak mu je naň siahnuté, je lepšie sa nechať zabiť než pripraviť druhého o život. Odporuje tvrdeniu Palaeologa, že kresťana možno nazývať dezertérom, ak neslúži svojej vlasti pri jej obrane, pretože kresťan nemá pozemskej vlasti, je všade cudzincom a teda niet rozdielu pre neho medzi jeho rodnou krajinou a cudzinou a ich obyvateľmi. Na rozdiel od Grzegorza Pawła tvrdí, že kresťan sa môže zúčastniť obrannej vojny, ale len v prípade, ak je vopred ubezpečený, že v žiadnom prípade nemusí siahnuť po zbrani a bojovať. Takisto uznáva právo kresťana domáhať sa u súdov o navrátenie odcudzeného majetku, no nemá právo požadovať trest pre previnilca. Odsudzuje tých, ktorí odmietajú odstrašiť divé zviera alebo človeka,

¹⁹⁹ Sozzini bol natoľko známy a vplyvný, že sa dokonca neskôr začali označovať obyvatelia Rakówa ako sociáni, hoci sa nikdy nestal členom ich cirkvi.

ktorí napadnú jeho alebo jeho blížneho. Človek má právo odstrašiť útočníka, no nesmie použiť fyzické násilie.

Vo finálnej časti bojuje proti judaizačným tendenciám Palaeologa, ktorý kladie Mojžiša na vyšší piedestál ako Krista. Snaží sa dištancovať od neho a zakazuje mu označovať jeho alebo rakóvskych veriacich ako bratov.

Sozzini sa snažil vo svojej odpovedi o zmiernenie názorov predkladaných Grzegorzom Pawłom, ktoré boli veľmi radikálne. Svoje dielo poslal aj do Sedmohradska svojmu priateľovi Biandratovi, ktorý spoločne s ďalším talianskym exulantom Marceli Squarcialupim ostro skritizovali odpoveď Sozziniho Palaeologovi. Podľa nich sa nemal púšťať do debát v mene Rakówa, očierňovať tak zdatného autora, akým je Palaeologus. Sozzini sa bránil tým, že obraňoval iba to stanovisko, ktoré sám uznal za vhodné a snažil sa bojovať proti nonadorantizmu, ktorý sa začína rozmáhať okrem Uhier a Sedmohradska už aj v Litve pod vplyvom Palaeologa a Budného, ktorí rozdeľujú tamojšie zbory.

Obranou učenia dosiahol Sozzini presne opačný zámer. Namiesto odstránenia obáv o rebéliu a radikalizmus skupiny, pritiahol pozornosť koruny. Kráľ Štefan Bátorý bol informovaný o Sozziniho názoroch, čo primälo Taliana, v strachu o svoj život, opustiť Krakov a prebýval u Krzystofa Morsztyna v Pawlikowciach pod Wieliczkou. Vďaka sprostredkovaniu sedmohradského kancelára Mártona Berzeviczyho sa podarilo Sozzinimu presvedčiť kráľa, že jeho záujmom nebolo podnecovať kresťanov k neposlušnosti voči svetskej moci, ale zavrhnúť snahy kresťanov domáhať sa svetských súdov.²⁰⁰

Problém sa však objavil v roku 1582, kedy katolícky teológ Hieronymus Powodowski napísal masívne dielo venované kráľovi *Wędzidło na sprosne błędy a bluźnierstwa nowych aryanów*, v ktorom upozorňuje na možné povstanie voči svetskej moci a žiada o trest, najmä pre Czechowica. Argumentuje tým, že pápež dal mocou od Boha právo kráľom, cisárom a kniežatám vládnuť na svete a oni ho popierajú. Navyše spomína, že poväčšine ani len nie sú šľachtici, ale obyčajní mešťania, remeselníci a podobní ľudia, ktorí vyznávajú toto učenie.²⁰¹

5.3 Budny vydáva svoje dielo

V marci roku 1582 sa stretli príslušníci malopoľských a litovských zborov v Lubczy za prítomnosti Jana Kiszku.²⁰² Účastníkmi boli Niemojewski, Czechowic, Domanski, Budny a ďalší. Už výber témy diskusie na synode ukázal nejednotnosť

²⁰⁰ Argumentácia medzi Palaeologom, Czechowicom a Sozzinim parafrázovaná z KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci*, s. 48–66.

²⁰¹ POWODOWSKI, Hieronymus. *Wędzidło na sprosne błędy a bluźnierstwa nowych aryanów*. Poznań, 1582, s. 178.

²⁰² Ešte predtým malo dôjsť k stretnutiu v Ľvove 18. 1. 1582, ktoré sa však neuskutočnilo.

zborov. Czechowic navrhoval debatu na tému, aký má byť život kresťana. Naopak, Budny chcel diskutovať, či je vhodné, aby kresťan zastával úrad. Debata sa napokon začala vstupom do spornej teologickej oblasti: nonadorantizmu Budného a litovských kazateľov. Synoda skončila nejednoznačne, ani jedna strana nebola ochotná pristúpiť na stanovisko druhej strany. Ešte toho roku bol neskôr na synode v Lučfawiciach Budny zbavený kazateľského úradu a pravdepodobne aj Kizskovej priazne na doliehanie malopoľských *bratov*.

Budny sa preto rozhodol napísať dielo, ktorým by atakoval pozície odporcov úradov. 28. 1. 1583 publikoval v Łosku na náklady Aleksandra Chomętowskiego *O urządzie miecza używajcem*.²⁰³ Knižka pozostáva z viacerých častí. Na začiatku obsahuje dielo tradičnú *przedmowu*, pochvalu úradu a Szymonovi Budnému napísanú Aleksandrom Chomętowskim vo forme veršu a pochvalné listy pánu Krzystofovi Lasockému od Budného a Fabiana Domanowského. Ďalej nasleduje vyznanie viery *O zwierchności wyznania zboru Pana Chrystusowego*. Primárnym cieľom tohto vyznania je ukázať na právoplatnosť úradov a povinnosť kresťanov ich poslúchať vo veci platenia daní a vojenskej služby. Na jeho konci spomína tých, ktorým je táto kniha určená, ako tých, ktorí sú im vo všetkom podobní až na to, že odmietajú vojenskú službu, zastávanie úradov kresťanmi a tresty smrti.²⁰⁴ Hlavnú časť publikácie tvorí titulárny spis *O urządzie miecza używajcem*, rozdelený na dve časti: a) analýza argumentov odporcov úradov, čerpaná najmä z *Rozmów chrystijańskich* od Czechowica, nazvaná *Dowody tych, którzy mówią że sie nie godzi Chrystyaninowi urzędu trzymać z odpowiedziami na nie*. a b) *Przedniejsze z Pisma św. wywody iż Chrystyanin urząd z mieczem trzymać może* je naopak analýza biblických citátov, ktorými autor predkladá podporu pre právoplatnosť zastávania úradov kresťanmi. Na záver dodáva pre podporu svojich argumentov *List o urządzie* Marcina Krowického, adresovaný dva týždne pred jeho smrťou Stanislawovi Budzyńskému, ktorý podobne ako doterajší obsah knihy potvrdzuje autorovu snahu o vyvrátenie radikálnych pacifistických ideí. Ďalej nasleduje záznam debaty na synode v Łwove v roku 1568, ktorej sa Budny zúčastnil. Ide špecificky o prepis štvrtého a piateho zasadnutia z dní 23. a 24. 1. 1568. Zaznamenaná je len dišputa o tom, či môže mať kresťan poddaných (a ak áno, môžu to byť kresťania alebo len pohania, alebo oboje),²⁰⁵ či môžu byť kresťania bohatí (či nie je správnejšie všetko rozdať; Budny rozlišuje medzi „dať“ a „dávať“, čiže je

²⁰³ Kniha bola publikovaná v dobe, kedy sa Budny už netešil podpore Kizsky a preto musel hľadať iného sponzora pre svoje dielo. KOT Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich*, s. 68.

²⁰⁴ BUDNY, Szymon. *O urządzie*, s. 42.

²⁰⁵ Budny povoľuje nevoľníctvo ako kresťanov, tak aj nevercov, na čo Jakób z Kalinowky namieta citátmi z Písma, 2 Kor 6, 15, ktoré zakazuje zväzovať kresťana s pohanom a Gal 3, 28, v ktorom Pavol hovorí, že v Kristovi niet Žida, Gréka, otroka alebo slobodného. *Ibid*, s. 184.

vhodnejšie almužnu dávať po častiach a nie sa zbaviť majetku naraz),²⁰⁶ alebo či je dovolené kazateľom a služobníkom zborov vlastniť domy a žiť z almužny svojich veriacich alebo z plodov svojej vlastnej práce. Argumenty v debatách sa odvíjali primárne z príkladov z Nového zákona, a to najmä z Apoštolských listov. Budny argumentoval, že kresťanský kazateľ by mal vlastniť dom a pozemok a pokiaľ je to možné, mal by žiť z podpory veriacich za predpokladu, že kázaniu a správe duchovných záležitostí sa bude venovať ako svojmu hlavnému povolaniu.²⁰⁷ Na veľké popudenie protivníkov si Budny počas debaty neodpustí riešiť jazykové nuansy, najmä význam slov *servus* a *minister*.²⁰⁸ Hlavnými protivníkmi Budného v debate sú Jakób z Kalinowky a Paweł z Wizny, tiež známy aj ako Wileński. Posledná je v knihe uvedená Budného odpoveď na list *jedného męža zbožnego*, ktorého Kot považuje za Szymona Ronemberga.²⁰⁹ Naopak, Merczyng tvrdí, že možný adresát listu bol Mikołaj Żytno.²¹⁰ Obsah listu je zhodný s predchádzajúcimi časťami knihy, opätovne vykladajúci tému úradov, vojny a trestov. Je datovaný k 21. 2. 1581, napísaný v obci Lubcz.²¹¹

Zámerom knihy bolo presvedčiť pomocou argumentov radikálnych pacifistov vnútri cirkvi o správnosti a legitímnosti preberaných tém. Budny sa v texte stavia viackrát veľmi nepriateľsky voči Niemojewskému, Czechowicowi a jeho predchodcovi Piotrovi z Goniądza a ostatným. V Sozziniho prípade je však miernejší. Uznáva jeho autoritu a váži si jeho zmierlivejší tón oproti menovanému Czechowicovi. Napriek tomu však aj s ním nesúhlasí, najmä z dôvodu citového zafarbenia Sozziniho odpovede Palaeologovi; Budny ju vníma ako príliš zaujatú voči Grékovi.²¹²

Vydanie diela sa stalo Budnému osudným. Zverejnenie interných sporov, poukázanie na radikálny postoj voči vláde a vykreslenie Czechowica ako „*papieža nowochrzeńskiego*“ ublížilo jeho povesti aj postaveniu v zbore. Negatívnym efektom vydania ako Palaelogovho spisu aj jeho *O urządzie miecza używajqcem* bolo upriamenie negatívnej pozornosti zo strany katolíkov, najmä kniežaťa Powodowského, ktorý vykresľoval *Ecclesia minor* ako anarchistov, odporcov koruny a narušiteľov poriadku.

²⁰⁶ Ibid, s. 200.

²⁰⁷ Ibid, s. 211–216.

²⁰⁸ BUDNY, Szymon. *O urządzie*, s. 187.

²⁰⁹ KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich*, s. 68.

²¹⁰ MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 98.

²¹¹ BUDNY, Szymon. *O urządzie*, s. 238.

²¹² Ibid.

5.4 Posledné roky Budného

O poslednej etape Budného života nemáme dostatočné množstvo dôkazov, vďaka ktorým by sme vedeli vykresliť poslednú dekádu jeho pozemskej púte. Je možné, že sa pokúšal naďalej šíriť nonadorantistickú náuku a pokračovať v práci Palaeologa a veľkého sedmohradského kazateľa a teológa Ferencu Dávida, ktorý bol práve pre toto novátorstvo uväznený. Ďalšie informácie o Budnom prichádzajú až v roku 1589, kedy v Łosku vydal svoj tretí a posledný preklad Nového zákona. V tomto preklade je Budny opatrnejší, menej odvážny, mnohé z jeho sporných a kontroverzných tvrdení predchádzajúcich prekladov sa v tomto vydaní nenachádzajú.²¹³ Tento preklad tak možno označiť za najumiernenejší. Môžeme len hádať, prečo sa Budny rozhodol upustiť od svojich tvrdení, na ktorých tak skalopevne trval, je však možné, že túžba byť opäť prijatý do nejakého spoločenstva zvíťazila a primäla ho zrevidovať svoj preklad. Merczyng však považuje toto konanie za nepravdepodobné, nezhodujúce sa s prekladateľovou povahou tvrdohlavo si stáť za svojim názorom.²¹⁴ Existuje ešte ďalšia zmienka o Budnom z roku 1589, a to z mesta Poľock, kde sa spoločne s Fabianom Domaniowskim zúčastnil debaty s jezuitmi.²¹⁵ Existujú úvahy, že by Budny, po zajatí vojakmi kráľa Báthoryho, mohol vstúpiť po debatách do jezuitského rádu, no tie sú nepodložené.

Merczyng odhaduje Budného smrť na obdobie medzi rokmi 1590 a 1596 na základe zmienky o jeho slovách na smrteľnej posteli z knihy *Recepta na plastr Czechowica*, ktorá bola vydaná v roku 1597. Jeho posledné slová boli vraj „*Jakom za żywota mało o nim (Kristovi) trzymał, tak teraz daleko mniej*“, potvrdzujúc jeho nonadorantistické zmýšľanie.²¹⁶ To značí, že Budny musel umrieť niekedy v týchto rokoch na základe zmienok o jeho poslednom pôsobení, ktoré sa nám zachovali. Kot je ešte presnejší a určuje dátum posledného vydýchnutia Budného na 13. 1. 1593 vo Wiszniówe na základe zmienky, ktorú našiel v knihe z roku 1603

²¹³ „*Lecz na koniec wszystko u siebie dostatecznie uważywszy, a onę Apostolską sentencją przed się wziąwszy, gdzie mówi, iż miłość swych rzeczy nie szuka, ale onych, któreby ku chwale Bożej naprzód, a potem ku zbudowaniu bliźniego należały, nie ku rozruszeniu. Przeto na ostatek ustąpiłem i podjąłem się tego, naprzód w Litwie na synodzie hermaniskiem, a potem na kamieńskim, wszystko ono, cobykolwiek kogo obrażało, z tego to Nowego Testamentu ode mnie w Łosku wydanego, odjąć, a one słowa, którem byłem z niego wyrzucił, zaś do tekstu wstawić. K temu i z przedmowy pirwszej, prawie niedaleko od początku, niektóre obraźliwe słowa o sfalszowaniu Nowych Testamentów (jakoby nad inne wszelakie księgi były sfalszowane) wymazać, a gładzyszymi słowy, nie obraźliwą sentencją, wyrazić. Nawet przypiski, którem byłem do tychże Nowych Testamentów na końcu przydał, obiecałem odrzucić. Jakożem już za pomocą Bożą tej obietnicy mojej tu w tem Testamencie, tego niniejszego roku 89, dosyć uczynił, co każdy pilny czytelnik baczyć może.*“ BUDNY, Szymon. *NT 1589*, s. xlii–xliii.

²¹⁴ MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 110.

²¹⁵ ŁASCZCZ, Marcin. *Recepta na Plastr Czechowica*. Kraków, 1597. Cit. z: FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait*, s. 107.

²¹⁶ MERCZYNG, Henryk. *Szymon Budny jako krytyk*, s. 111.

v Kodaňskom archíve.²¹⁷ V tomto texte sa píše: „*Bey meiner seelen, ich kenne nicht Christum, ich gedencke gar nichts von Christo*“, čo tiež naznačuje odvrhnutie kresťanského učenia na smrteľnej posteli.²¹⁸ Budny skončil v pomernej utiahnutosti a v nepriateľskom stave s takmer každým, s kým mal kedy dočinenia.

6. ZÁVER

Szymon Budny zanechal v histórii neodškriepiteľnú stopu. Napriek jeho relatívnej obskúrnosti, v súčasnosti možno konštatovať, že najmä ako prekladateľ posunul hranice dovtedajšieho poznania, a to vďaka jeho jazykovému citu a zmyslu pre detail, ktorý priniesol do pluralitnej náboženskej spoločnosti Poľska a Litvy iný pohľad a chápanie biblických textov. Jazykové zručnosti, ktorými Budny disponoval, prispeli k mnohorakosti názorov a dopomohli k rozvíjaniu antitrinitárskych myšlienok. Budny sa stal jedným z ideových vodcov nonadorantizmu, hnutia, ktoré odmietalo akúkoľvek formu uznávania inej osoby či bytosti okrem unitársky koncipovaného Boha. Tým sa dostal do sporu so svojimi unitárskymi bratmi, ktorí zaznávali jeho postoj. Jeho názory a neochvejnosť v zastávaní pozície silného nonadorantizmu mu vyslúžili exkomunikáciu a odlúčenie od spoločenstva.

Napriek Budného veľkému významu pre netrinitárske hnutie zostáva relatívne málo známy za hranicami akademickej obce. Hlavným dôvodom je jeho heretická pozícia v rámci skupiny, ktorá sama o sebe stála za hranicami ortodoxného trinitárskeho nicejského kresťanstva. Zánik skupiny a konečná dominancia katolicizmu v Poľsku odstavili Budného do čiastočného zabudnutia. Záujem o osobu Budného nastal na počiatku 20. storočia (Kot, Merczyng) a neskôr opäť v 21. storočí (Kamieniecki, Fleischmann, Saverčanka), kedy sa objavili snahy reinterpretovať Budného ako bieloruského národného dejateľa a jedného z prvých autorov užívajúcich bieloruský jazyk (Saverčanka). Táto interpretácia vychádza z Budného autorstva v ruténskom jazyku napísaného *Nieświeżského Katechizmu*. Jediné autorovo zachované dielo, ktoré svedčí o jeho kalvinistickej minulosti nenesie význam svojimi myšlienkami, ktoré nie sú v rámci reformovanej teológie ničím neobvyklé, ale svojou jazykovou stránkou. Ruténsky jazyk, v ktorom autor dielo napísal, sa stal zdrojom tvrdení o autorovom východoslovanskom pôvode. Otázka autorovho pôvodu je páľčivá, no neexistujú prevratné dôkazy, okrem jazyka, v ktorom bol napísaný *Katechismus*, ktoré by svedčili, že autor bol naozaj Ruténom. Považujeme

²¹⁷ Celý názov knihy znie: *Durch Michaelen Fribelium Olesnensem, Ex ungue leonem, das ist Etliche gewisse kennezeychen der neuen Arianer oder Widertäuffer, so ietzo in der Cron Polen und im Großfürstenthumb Littawen unsern lieben Herren Gott und sein heyliges wort grewlich und abschewlich schmehen und Iestern. Auss ihren eygenen polnischen animarum dispendiis zusammengetrogen und auss Gottes wort kürztlich und gründtlich widerleget. Gedruckt zur Wilda in Littawen mit Salomon Sultzers seligen Typis. MDCIII.*

²¹⁸ KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker*, s. 111.

za nevhodné používať dnešné prostriedky etnickej či národnostnej identifikácie pri určení etnickej príslušnosti Szymona Budného, avšak z hľadiska prezentovaných dôkazov je najpravdepodobnejšie tvrdenie, že Budny ako nižší šľachtic pochádzal z poľskojazyčného prostredia a ruténsky jazyk, ktorý použil pri písaní *Katechizmu* možno pripísať k snahe použiť vhodný, zrozumiteľný prostriedok na dosiahnutie ruténskeho ľudu pri šírení myšlienok reformácie.

Zhodnotiť Budného prekladateľskú činnosť je náročné. Jeho prekladateľské a jazykové zručnosti sú nepopierateľné, najmä ak prihliadneme na fakt, že Budny svoje preklady vyhotovil sám, bez asistencie, na rozdiel od *Biblie brzeskej*, ktorá bola výsledkom práce mnohých osôb. Je však ťažké určiť nakoľko zanechali jeho preklady vplyv. Úplné vykynoženie nielen nonadorantizmu, ale aj odstránenie všetkých heterodoxných prúdov v Poľsku a v Litve spôsobili odklon od používania prekladov s teologicky nežiadúcim výkladom. Nonadorantská forma unitarianizmu, ktorú Budny zastával bola na území nielen Poľska a Litvy, ale aj celej Európy vykynovaná a prežila len na novom kontinente, kde bola v prostredí schopná prežiť. Keďže obyvateľstvo amerického kontinentu vyznávajúce nonkomfortné formy kresťanstva bolo prevažne germánskeho pôvodu, hovoriace anglickým, holandským či nemeckým jazykom, nebolo možné, aby preklady Szymona Budného, a tak aj jeho myšlienky a výklady Písma, boli používané. Upadli tak do zabudnutia a čakali na vhodný čas, kedy v katolíckom Poľsku nastane opäť záujem o skúmanie histórie nespätej s tradičným katolicizmom. Práve znovuobjavenie Budného dosvedčuje o bohatej histórii poľského písomníctva, ktorého katalyzátorom v danej dobe nebol práve väčšinový katolicizmus, ale náboženstvo prameniace z myšlienok reformácie. Budny ako nekompromisný teológ nebol ochotný pristúpiť ku kompromisu v dobách konfliktu, a tak spôsobil sám sebe obrovskú škodu, ktorá mala za následok to, že skončil na okraji svojho spoločenstva a jeho preklady sa stali nežiadúcimi. Hoci sa na konci života pokúsil zrevidovať a dištancovať od najkontroverzejších tvrdení, jeho preklady zostali v polozabudnutí.

Na poli politických debát a bojov o práve kresťana podieľať sa na fungovaní štátu vo forme zastávania úradov si Budny spôsobil ďalšiu ujmu na reputácii a dobrom postavení v rámci *Ecclesia minor*. Jeho spojenie a obhajoba Jacoba Palaeologa, stúpenca nonadorantizmu, a kolegu ďalšieho významného proponenta tejto teológie v uhorskom Sedmohradsku Ferenca Dávida, mu ubrali na dobrom mene. Asociácia s nepriateľmi *Ecclesia minor* a zdieľanie ich myšlienok postavili Budného na veľmi tenký ľad a vydanie publikácie *O urządzie miecza używajqcem*, v ktorej zastával účasť kresťanov vo fungovaní štátu, príslušnosť k vládnemu aparátu, vojenskú službu a tresty telesné alebo tresty smrti. Myšlienky Budného, ktoré prezentoval v knihe možno ťažko označiť za pacifistické a zhodujúce

sa s prevládajúcim názorom panujúcim medzi členmi *Ecclesia minor* v poľskej časti krajiny. Jeho nesúhlas s Czechowicom, Niemojewskim a ostatnými zarytými odporcami násilia a účasti kresťana na fungovaní štátu neboli jediným, čo prispelo k postupnej exkomunikácii Budného. Významným bodom bolo aj obviňovanie radikálneho, pacifistického krídla z neposlušnosti štátu a publikovania vnútorných cirkevných debát a korešpondencie, čo priviedlo nežiadúcu pozornosť zo strany katolíckej cirkvi. Budny sa tak stal *persona non grata* a bol exkomunikovaný. Tento fakt ho stál stratu vplyvu medzi členmi unitárskeho hnutia a následne tak aj nemožnosť ďalšej propagácie nonadorantistickej teológie.

Nakoľko Budny nebol obzvlášť známou osobou v nasledujúcich storočiach až do jeho opätovného znovuobjavenia, môžeme sa domnievať, že jeho vplyv a dosah na formovanie nových, neortodoxných myšlienok zanikol spolu s jeho členským statusom v *Ecclesia minor*. Po vyhnaní *Ecclesia minor* z Poľska v roku 1658 sa mnohí uchýlili v Holandsku a Sedmohradsku, kde pokračovali v učení svojich myšlienok, avšak bez Budného nonadorantizmu. Na záver tak možno povedať, že Budného pokusy o šírenie ešte radikálnejšej idey, a to idey, že Kristus nemá byť uctievaný, skončili neúspešne. Texty, ktoré sa nám zachovali do dnešných čias zostali vo svojej podstate bez naplnenia svojho účelu, a to šírenia novej náuky. Budného život skončil antiklimaticky a nebyť obnoveného záujmu historikov, je pravdepodobné, že by Budného meno zostalo zabudnuté. V názve svojej monografie venovanej Szymonovi Budnému mu Jan Kamieniecki dáva titul *Zapomniana postać polskiej reformacji*. Niet snád' výstižnejšieho pomenovania pre túto veľkú osobnosť, ktorá hoci disponovala veľkým intelektom a zápalom pre šírenie toho, čo považovala za pravdu, nebola schopná ustúpiť od svojich názorov. Budny tak radšej prijal status vydedenca, opusteného a opovrhnutého všetkými a neúmyseľne sa tak vzdal šance na šírenie svojho učenia.²¹⁹

Zoznam pojmov a skratiek

<i>Biblia ST 1572</i>	–	Preklad Starého zákona z roku 1572
<i>Biblia NT 1572</i>	–	Preklad Nového zákona z roku 1572
<i>NT 1574</i>	–	Preklad Nového zákona z roku 1574
<i>NT 1589</i>	–	Preklad Nového zákona z roku 1589

²¹⁹ Tato práce byla podána jako absolventská na FF MU v Brně.

Použité pramene a literatura

Práce Szymona Budného

- BUDNY, Szymon. Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium, quaecumque Stanislaus Grochovius contra Simonem Budnaeum excerpserit, eiusdem Simonis B. simplex et succincta e sacris litteris responsio: Item, Nicolai Parutae de uno vero deo Iehova, sobriae orthodoxaeque disputationes, 1575. In: FIRPO, Massimo. *Antitrinitari nell'Orientale del ,500: nuovi testi di Szymon Budny, Niccolo Paruta e Iacopo Palaeologo*. Firenze: Centro di Studi del Pensiero Filosofico del Cinquecento e del Seicento in Relazione ai Problemi della Scienza del Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1977, s. 277–400.
- BUDNY, Szymon. *Biblia: To iest, księgi starego y nowego przymierza, znowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecskiego y Lacinńskiego, na Polski prełożone*. Nieśwież, 1572.
- BUDNY, Szymon. *Катихисісь: то есть, наука стародавняя хрістіхская от светого писма, для простых людей языка руского въ пытаніяхъ и штказхъ събрана*. Nieśwież, 1562.
- BUDNY, Szymon. *Nowy Testament*, Łosk, 1589.
- BUDNY, Szymon. *Nowy Testament znowu prełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyściony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostatecznieysze przypiski, ktore každy iakmiarz odmiany przyczyny wkażuią*, Łosk, 1574.
- BUDNY, Szymon. Szymon Budny an Heinrich Bullinger, Kleck, 18. April. In: WOTSCHKE, Theodor (Ed.). *Der Briefwechsel Schweizer mit den Polen. Archiv für Reformationsgeschichte. Ergänzungsband 3*. Leipzig: M. Heinsius, 1908.
- BUDNY, Szymon. *O przedniejszych wiary artykulech*. Łosk, 1576.
- BUDNY, Szymon – KOT, Stanisław (Ed.). *O Urzędzię miecza używajęcem*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy Im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki, 1932.

Iné pramene a dobová literatúra

- Anonym – BUDNY, Szymon (preklad): *DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI libellus, a quodam Roxolano (vel Russo) contra Latinorum opiniones in lingua Illyrica, iam pridem conscriptus: nunc vero a Simone Budnaeo conversus*. 1563.
- АРТЕМИЙ (Старец). Посланіе Артемія до еретика Симона Будного. In: *Памятники полемической литературы въ Западной Руси, т. 4, Книга 1*. Санкт Петербург, 1878, s. 1287-1328.
- PALEOLOG, Jakób, *Jakóba Paleologa Odpowiedź na pismo braci Rakowian o wojnie i sądach publicznych*. 1573.
- SANDIUS, Christophorus. *Biblioteca Antitritatorum, Freistadii*, 1684.

- ZANCHIUS, Hieronymus. *De Tribus Elohim, Aeterno Patre, Filio, Et Spiritu Sancto, Uno eodemque Iehova, Libri XIII: Pars Prior*. Francofurti ad Moenum, 1573.
- GRZEGORZ Z ŻARNOWCA. *Apokatastasis, to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej*. Vilnius, 1598.
- GRZEGORZ PAWEŁ Z BRZEZIN. *Przeciwko zdaniu o wojnie Jakóba Paleologa Odpowiedź Grzegorza Pawła z Brzezina, iż Chrystus zabronił pobożnym wojen i sądów publicznych*. Raków, 1573.
- ŁASCZCZ, Marcin, *Recepta na Plastr Czechowica*. Kraków, 1597.
- ŁASCZCZ, Marcin. *Wieczera ewangelicka w obronie szafunku wieczerzy ministrów wypisana przez ks. Marcina Tworzydła proboszcza kościoła świętej Trójcy w Wilnie wydana*. Vilnius, 1594.
- KRZYSZKOWSKI, Wawrzyniec – BUDNY, Szymon (preklad). *Św. Justyna Filozofa y męczenika rozmowa z Tryfonem Żydem, do Marka Pompejusza napisana*. Nieśwież, 1564.
- POWODOWSKI, Hieronymus. *Wędzidło na sprosne błędy a bluźnierstwa nowych aryanów*. Poznań, 1582.

Sekundárna literatúra

- AMBROSIASER – MIGNE, Jacques-Paul (Ed.). *Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi, Opera Omnia*. Parisiis: Garnier, 1879.
- БОЛХОВИТЫНОВ, Евгений. *Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина*, Сергиев-Посад: Паломник, 2002.
- BROCK, Peter. Controversy over the Sword in the Brethren Church of the Polish Commonwealth as Perceived by Szymon Budny (1583). In: *The Polish Review*, 2000, roč. 45, č. 4, s. 387-400.
- BRÜCKNER, Aleksander. *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej, Tom II: Pismo święte i apokryfy. Szkice literackie i obyczajowe*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903.
- CZERNIATOWICZ, Janina. *Niektóre problemy naukowe grecożytyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1969.
- EPIPHANIUS OF SALAMIS – WILLIAMS, Frank (Ed.). *The Panarion of Epiphanius of Salamis Book I (Sects 1-46)*, Leiden: Brill, 2009.
- EPIPHANIUS OF SALAMIS – WILLIAMS, Frank (Ed.). *The Panarion of Epiphanius of Salamis Books II and III. De Fide*, Leiden: Brill, 2013.
- EUSEBIUS OF CAESAREA – LOUTH, Andrew (Ed.). *The History of the Church: From Christ to Constantine*, London: Penguin Books, 1989.
- FLEISCHMANN, Stefan. *Szymon Budny: Ein theologisches Portrait des polnisch-weißrussischen Humanisten und Unitariers (ca. 1530 – 1593)*. Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 2006.
- HASTINGS, James (Ed.). *Encyclopedia of Religion and Ethics Vol.1*. Edinburgh: T&T Clark, 1908.

- HILARIO DE POITIERS – ZINGERLE, Anton (Ed.). *S. Hilarii episcopi Pictaviensis tractatus super psalmos, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vol. 22*. Vindobonae: F. Tempsky, 1891.
- CHMIEL, Adam (Ed.). *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis: 2. Ab anno 1490 ad annum 1551*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1892.
- CHRZANOWSKI, Tadeusz. *Wędrówki po Sarmacji europejskiej: eseje o sztuce i kulturze staropolskiej*. Kraków: Znak, 1988.
- KAMIENIECKI, Jan. Polemika z katolicyzmem i prawosławiem v Katechizmie nieświeskim Szymona Budnego. In *Studia Białorutenistyczne* 2015, roč. 9, č.1, s. 11-22.
- KAMIENIECKI, Jan. *Szymon Budny: Zapomniana postać polskiej reformacji*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- КАРСКИЙ, Евфимий Феодорович. Два памятника старого западнорусского наречия: 1) Лютеранский катехизис 1562 года и 2) Католический катехизис 1585 года. In: *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1962, s. 188-207.
- KAWECKA-GRYCZOWA, Alodia. *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku, Tom 5*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Histoira języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- KORMANOWA, Żanna. *Bracia Polscy 1560-1570*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1929.
- KOSSOWSKA, Maria. *Biblia w języku polskim, Tom 1*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciech, 1968.
- KOT, Stanisław. *Szymon Budny: Der größte Häretiker Litauens im 16. Jahrhundert*, Köln: Hermann Böhlau, 1956.
- KOT, Stanisław. *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arjanami*. Warszawa: Wydawnictwo Kasy Im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki, 1932.
- ЛАСТОЎСКИ, Вацлаў. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя*, Коўна: Друкарня Сакалоўскага і Лана, 1926.
- MERCZYNG, Henryk: *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1913.
- OHIJENKO, Ivan. Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII. In: KRYŃSKI, Adam (Ed.). *Prace filologiczne, Tom 14*. Warszawa: Księgarnia E. Wendego, 1929, s. 524-543.
- ПАРЕЦКІЙ, Якаў Ільч. *Симон Будный передовой белорусский писатель XVI в.*, Минск: Издательство Белгосуниверситета 1961.
- PAWIŃSKI, Adolf. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, Tom V:*

- Mazowsze. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895.
- PIETKIEWICZ, Rajmund. *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518-1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2002.
- ПЛИСС, Владимир. Симонъ Будный и его сектантская и литературная дѣтельность въ Западной Руси, In: *Христіанское Чтеніе* 1914, гоѣ. 94, ѣ. 1, s. 1146-1168.
- RANKE, Ernestus (Ed.). *Codex Fuldensis. Novum Testamentum Latine, Inte Interprete Hieronymo: Ex Manuscripto Victoris Capuani Edidit, Prolegomenis Introduxit Commentariis Adornavit*. Marburgi & Lipsiae: N.G.Elwert, 1868.
- REUSS, Eduard. *Bibliotheca Novi Testamenti graeci: cuius editiones ab initio typographiae*, Brunsvigae: C. A. Scwetschke et filium 1872.
- ROBERTS, Alexander (Ed.). *Ante-Nicene Fathers, Vol. 9*. Buffalo: Christian Literature Publishing Company, 1896.
- ROSPOND, Stanisław. *Studia nad językiem polskim XVI wieku (Jan Seklucjan, Stanisław Murzynowski, Jan Sandecki-Malecki, Grzegorz Orszak)*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1949.
- САДКОВСКИЙ, Сергей. *Артемиѣ, Изумен Троицкиѣ*. Москва: Университетская типография, 1892. [online] Dostępne z: https://azbyka.ru/otechnik/Sergej_Sadkovskij/artemij-igumen-troitskij/ (cit. 14.4. 2023).
- САВЕРЧАНКА, Иван Василевич. *Сымон Будны — гуманіст і рэфарматар*. Минск: Універсітэцкае, 1993.
- SEGUÉNNY, André et al. *Bibliotheca dissidentium : répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles. T. 13, Antitrinitaires polonais 2 : Szymon Budny (Budnaeus), Pierre Statorius (l'Ancien), Christian Franken*, Baden-Baden: Editions Valentin Koerner, 1991.
- SIELAWA, Anastasij. *Antelenchus to jest odpis na skrypt uszczypliwy zakonników Cerkwie odstępney S. Duchy Elenchus nazwanym*, Wilno, 1622.
- СОПИКОВ, Василий. *Опыт Россійской библиографіи, сочиненіи переводовъ, напечатанныхъ на Славенскомъ и Россійскомъ языкахъ отъ начала заведенія типографіи до 1813 года т. 1*, Санкт Петербург: Типографія Императорскаго Театра, 1813.
- Sväté Písmo: Nový Zákon – katolícky preklad*. Bratislava: Spolok Svätého Vojtecha, 1986.
- SYROKOMLA, Władysław. *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVIII w. Tom 2*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1875.
- SZCZUCZKI, Lech. The Spinozian Circle (Christopher Sandius Jr). In: *Przegląd FilozoficznoLiteracki (Philosophical/Literary Review)*, 2007, roč. 6, ѣ. 3-4, str. 289-311.
- WARMIŃSKI, Ignac. *Andrzej Samuel i Jan Seklucjan*. Poznań: Księgarnia. sw. Wojciecha, 1906.

WILBUR, Earl Morse. *History of Unitarianism: Socinianism and its Antecedents*. Boston: Beacon Press, 1945.

WISZNIEWSKI, Michal. *Historia literatury polskiej, , Tom 8*. Kraków: Krakowski Uniwersytet, 1851.

WOLFF, Johann Christian. *Bibliotheca Hebraea vol. 2*, Humburgi et Lipsae: Impensis Christiani Liebezeit 1715.